

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

62.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Igazgató:

Spéder Zsolt

ISSN 0236–736–X
ISBN 963 7109 66 8

Írta:

Pongrácz Tiborné
S. Molnár Edit

„A munka és a család összhangja – a családi értékek és aggodalmak közötti kapcsolat elemzése” című fejezetet

Dobossy Imre készítette

Az adatállományt kezelte, a táblázatokat készítette, a matematikai elemzés előmunkálatait és a tanulmány szövegének szerkesztését végezte

Várnainé Anek Ágnes

KSH NKI
Budapest
Angol u. 77.
1149

kshnki@mailop.ksh.hu

CSALÁD ÉS MUNKA – ÉRTÉKEK ÉS AGGODALMAK A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁN

A kutatás az OTKA támogatásával készült
Nyilvántartási szám: TO 22334

Témavezető: Pongrácz Tiborné

Budapest
2000/1

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
A KUTATÁS CÉLJA ÉS ELŐFELTEVÉSEI	10
1. A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusa. A munkahely miatti aggodalmak meghatározása	16
2. A családi értékek vizsgálata. A „hagyománykövető” és a „modernizálódó” szemléletmód meghatározása	24
3. Új körülmények megjelenése a rendszerváltozás után. Alkalmazkodás az új körülményekhez. Az alkalmazkodási nehézségek meghatározása	31
4. A család érzelmi-pszichikus egyensúlyában érzékelt változások – a vizsgált összetevők meghatározása	35
<i>Dobossy Imre: A munka és a család összhangja – a családi értékek és aggodalmak közötti kapcsolatok elemzése</i>	<i>42</i>
ÖSSZEFOGLALÁS – KÖVETKEZTETÉSEK	69
HIVATKOZÁSOK	72
MELLÉKLETEK	73
Az 1998. évi adatfelvétel mintájának összetétele.....	74
Az 1998. évi adatfelvétel kérdőíve	75
Közvélemény-kutatás az 1999. évi családpolitikai intézkedések fogadtatásáról	79
<i>Falussy Béla: A 18–39 éves férfiak és nők életmódja a KSH 1993. évi idómérlegének tükrében</i>	<i>91</i>

BEVEZETÉS

A női munkavállalás a fejlett országokban egyike azoknak a jelentős tényezőknek, amelyek nemcsak a munkaerő nagyságát és szerkezetét, hanem a családi életforma alakulását és a termékenységet is talán a legnagyobb mértékben befolyásolták az elmúlt évtizedekben, és befolyásolják napjainkban is. Szembesülve az ebből fakadó konfliktusokkal és a termékenység alakulására gyakorolt hatásokkal, sok ország családpolitikája tesz ma erőfeszítéseket a gyermekvállalás és a gyermeknevelés könnyítésére. Az erőfeszítések nem kizárólag anyagi juttatások nyújtására terjednek ki, hanem olyan munkaügyi- és családjogi, jogszabályozási gyakorlat kialakítására is, amely a gyermeket nevelő szülők „esélyegyenlőségét” segíti elő – mindenekelőtt a munkavállalási lehetőségek, a szakmai-, munkahelyi előrelépés megvalósulása terén. Az Európai Unió 1996. évi állásfoglalása egyértelműen megfogalmazza, hogy *„egy olyan integrált, átfogó stratégia kialakítására van szükség, amely lehetővé teszi a férfiak és nők számára a munkahelyi és a családi kötelességek összeegyeztetését. A munkahelyi és családi élet összehangolását célzó intézkedéseknek bátorítaniuk kell a munka- és munkaidő-szervezés új, rugalmas módjainak bevezetését, amelyek jobban alkalmazkodnak a társadalom változó igényeihez, és amelyek figyelembe veszik úgy a vállalkozások, mint a dolgozók igényeit”*. Az állásfoglalás nem nélkülöz demográfiai szempontot sem, hiszen szembe kell nézni azzal, hogy a családi élet és a munkavállalás összehangolásának kérdése olyan súlyú, amely már ma is – a közeljövőben pedig méginkább – alapvetően meghatározhatja egy ország termékenységi színvonalát. Így egyértelműen megfogalmazza, hogy *„a családpolitikát a demográfiai változások, az elöregedő népesség hatásai, a generációs szakadék bezárása és nők munkaerőpiaci részvételének erősítése összefüggésében kell szemlélni.”* (Vö. A nemek közötti megkülönböztetés tilalmára vonatkozó irányelvek, 1997.)

Magyarországnak – értelemszerűen – ugyancsak követnie kell ezt az utat. Az egyik kényszerítő erőt maga az Európai Unióhoz csatlakozás jelenti, hiszen nálunk is erőfeszítéseket kell tenni a női munkavállalás és a gyermeknevelés közötti konfliktusok jogi- és más úton történő rendezésére, a társadalom toleranciájának a munkaadói gyakorlatban történő érvényesítésére. De talán ennél is nagyobb kényszerítő erőt jelent majd az a tendencia, amely az isko-

lai végzettség tervezett (és máris megindult) növekedése következtében áll elő. Az érettségizett, illetve valamilyen szakképzettséggel rendelkező nők arányának igen jelentős növekedése, a diplomások körének kiterjedése rövidesen azt fogja jelenteni, hogy a nők szakmai igényei, karrier-ambíciói egyre inkább meghatározókká válnak a családok életében, a termékenység alakulásában, s ezzel a családpolitikának is számolnia kell. Már csak ezért sem lenne célravezető, ha a kormányzat „családpolitika” címén kizárólag csak a rászoruló családok megsegítésére, ún. „szegénypolitikára” terjesztené ki hatókörét.

Nem szorul különösebb indokolásra, hogy – jóllehet, a fentebb vázolt tendencia a nyugat-európai országokban is érvényes, ám ott egy szerves fejlődésnek képezi részét – az ún. rendszerváltoztató országokban, így Magyarországon is sajátos formában jelenik meg. Míg hazánkban a rendszerváltozás előtt csaknem teljeskörű női foglalkoztatásról beszélhettünk, az elmúlt 10 esztendőben jelentős eltolódás következett be a foglalkoztatottság struktúrájában: igen jelentősen lecsökkent a női foglalkoztatottság részesedése. Aránya ma közel azonos az Európai Unió tagállamaiban tapasztalthoz, a tendencia azonban ellentétes irányú: míg ez utóbbi országokban növekedés, hazánkban csökkenés eredménye. Ugyanakkor a foglalkoztatási struktúra átalakulásának egyfajta „pozitív hozama” is érzékelhető: a munkában maradt nők korstruktúrája fiatalodott, és jelentősen javult iskolai végzettség szerinti összetételük is. Növekedett arányuk a vezető posztokon, nőtt a vállalkozó nők aránya, és az elmúlt években mérséklődött a férfiak kereseti előnye is. Létszámnövekedésük azt vetíti előre, hogy a képzett fiatal női munkaerő – csakúgy mint a nyugat-európai országokban – rövidesen egyre erősebb meghatározó lesz a termékenységben is. Ez azonban óhatatlanul együtt jár azzal, hogy a családi élet és a munkavállalás összhangjának problémaköre új elemekkel bővül ki. A család és a munkavállalás közötti konfliktusok tárgyalása korábban alig terjedt túl annak elemzésén, hogy miként lehetne megkönnyíteni a dolgozó nők háztartási terheit, s hogyan lehetne jobban bevonni a férfiakat, az apákat a háztartási és gyermeknevelési teendőkbe. Most azonban a pusztán csak jövedelem miatti munkavállalás mellett sokaknál már a munkahelyi előrejutás, a szakmai karrier, az egyéni „életcélok” megvalósítása is előtérbe kerül, ami a lehetséges konfliktusok tartalmát is módosította, illetve kibővítette. Ezeket a – munkavállalás és a családi kötelezettségek viszonyára vonatkozó – változásokat társadalmilag is fontosságuknak megfelelően kell kezelni; nem engedhető meg, hogy csupán a munkavállalók egyéni gondja maradjon. A szakképzett női munkaerő létszámnövekedése komolyan megnövelheti a társadalmi

problémákat, amelyek közül legjelentősebb a gyermekvállalási hajlandóság lanyhulása. A fiatal nők a munkahelyeken gyakran kerülnek „méltatlan helyzetekbe” a gyermekvállalás miatt, és az ez elleni védekezés, nem utolsósorban pedig a biztos munkahely megtartásának kényszere – vagyis nem kizárólag anyagi okok – miatt a legkézenfekvőbb stratégia részükről az eredeti családtervek leépítése.

További szempont, hogy a rendszerváltozás ténye pszichikusan is megterhelő egy olyan fiatal generációnak a számára, amely gyermekkorában, a szülői házban még más körülmények között szocializálódott. Ez többek között abban nyilvánul meg, hogy megszűnt a „mindenről gondoskodó állam”, alkalmazkodni kell a piacgazdaság kemény feltételeihez, kevésbé kiszámíthatóak a dolgok, több kockázatot kell vállalni. Igaz, nagyobb a súlya az egyének képzettségének, rátermettségének, kezdeményezőkézségének is. Mindez a családi belső életére, érzelmi egyensúlyára nézve sem hatástalan. Sok tekintetben megterhelőbb, felelősségteljesebb a gyermeknevelés, nehezebb a munka, az életcélok és az anyaság összeegyeztetése. Természetesen ezek nem kizárólag „női problémák”, a pozitív és negatív változások a családalapításban részt vevő férfi-generációt is érintik.

Kiadványunkban egy olyan kutatás eredményeit foglaljuk össze, amely azt a célt tűzte maga elé, hogy azokat a – fentiekben csak vázlatosan említett – problémagócokat (a negatív tapasztalatokat, az aggodalmakat, az alkalmazkodási nehézségeket) tárja fel, amelyek a gyermekvállalásban és a gyermeknevelésben leginkább érintett, 18–40 év közötti férfi- és női korosztály családi életének, valamint a munkahelyi előrejutással kapcsolatos ambícióinak összhangjára jelentős hatást gyakorolnak. Az adatfelvételt követő évben, 1999-ben az országgyűlés számos olyan családpolitikai intézkedést hozott, amelyek a gyermeknevelés könnyítését célozzák. Ezek fogadtatását vizsgálta az alap-kutatáshoz szorosan kapcsolódó közvélemény-kutatásunk, amelynek részletes eredményeit a kiadvány mellékletében foglaljuk össze.

A KUTATÁS CÉLJA ÉS ELŐFELTEVÉSEI

A kutatás megtervezésére alapvetően az motivált bennünket, hogy a gyermekvállalás és a munkahely biztonsága, valamint a munkahelyi előrejutás összeegyeztetése iránt a társadalom nem lehet közömbös. Erre ösztönöznek az Európai Unió állásfoglalásai is, amelyek családpolitikai törekvéseiben a gyermeknevelés és a női munkavállalás megkönnyítése élvez prioritást. A gyermekes családoknak nyújtott anyagi juttatásokon túl az egyik legtöbbet tárgyalt terület például a munkavállaló szülők gyermekgondozási szabadságának biztosítása, a rész-munkaidő lehetősége, a bölcsődei-óvodai ellátottság, valamint az, hogy a kisgyermek gondozásában mindkét szülő felelősségének érvényesülnie kell. Az európai jogharmonizációs törekvések általános jellemzője és célja a nemek közötti egyenlőség biztosítása a családban és a munkahelyeken egyaránt.

A demográfusokat természetesen az foglalkoztatja, hogy a családpolitika mennyire hatékony, tud-e érzékelhető hatást gyakorolni a termékenység, a családok összetétele makrostrukturális alakulására. E kérdésekre nem könnyű válaszolni. A termékenység hosszabb távú trendjeinek alakulását befolyásoló tényezők összetettek, és az egyes intézkedések hatásának leérése csak akkor lehetséges, ha megtisztítjuk azokat az ún. „demográfiai hatásoktól” (mint amilyen például a korstruktúra, a családi állapot, vagy a társadalmi összetétel változásainak hatása). Egyes kutatókban egyértelműen megfogalmazódik, hogy a családok életmódjában, a női munkavállalás fluktuációjában tapasztalt jelentős különbségek miatt a hosszú távú trendek elemzése nem tekinthetnek el ma már bizonyosfajta „mikrovizsgálatoktól”. Erős igény mutatkozik arra, hogy a demográfiai kutatások terjedjenek ki a szociológiai, intézményi, pszichológiai tényezők irányába is, mivel a munkahelyi, szomszéd-sági, lakóhelyi közösségek, sőt a vallási, etnikai csoportok, vagy a vándorlások résztvevői szerint is eltérő magatartásmódok, és a családpolitikai törekvésekre adott, eltérő reakciók tapasztalhatók (vö. *Day, L. H., 1995*).

A kedvező népesedési hatás klasszikus példjaként hosszú éveken keresztül Svédország családpolitikáját emlegettük, ahol a teljes termékenységi arányszám szinte egész Európában tapasztalt csökkenése a 70-es évek közepén megállt, a 80-as évek közepén pedig növe-

kedésnek indult. A svéd nők rekordmagas és folyamatosan emelkedő munkaerőpiaci részvétele – a viszonylag magas és általánosságban növekvő termékenységgel együtt – egyedülálló jelenségnek számított a hasonló fejlettségű országok között (vö. *Hoem, J. M., 1990*). *Hoem* akkori közlése szerint az egyik leghatékonyabb intézkedésnek az bizonyult, hogy a házaspárok rövid távon motiválttá váltak a következő gyermekszülés előrehozásában (az igen kedvezményes fizetett gyermekgondozási idő, illetve a részmunkaidős munkavégzés lehetővé tétele miatt). A fizetésarányos gyermekgondozási idő azonban a 90-es évek elején megszűnt, és másfajta családi juttatások összege is lecsökkent, miközben a megélhetési költségek számottevően megnöttek. Mindennek következtében az utóbbi években a svéd termékenységi arányszám jelentősen csökkent. *Hoem* az elmúlt évtized elején még úgy értékelte, hogy bár a kétévenkénti gyermekszülés – rövid távú előnyei ellenére – kedvezőtlenül érinti az anya munkahelyi előmenetelét, a svéd párok jelentős részénél a gyermek-preferenciák előnyt élveznek a foglalkozási kilátásokkal szemben. Utólag ez optimista feltételezésnek tűnik; ilyen értékrendbeli változás kevésbé tételezhető fel azzal egyidőben, hogy a női foglalkoztatottság kivételes mértékben emelkedik. A svéd példa tanulsága, hogy a gyermekvállalási szándékok befolyásolása meglehetősen bőkezű – és főleg a *folyamatosan fenntartott* – családpolitika mellett lehetséges. Nem véletlen, hogy ma a szakirodalom figyelme is egyre inkább afelé fordul: vajon a gyermekvállalás anyagi támogatása-e az egyedüli hatékony eszköz; milyen más, lehetséges eszközök vannak a *gyermeknevelés és a munkahelyi előrelépés biztonságának perspektivikus garantálására*. Egyre inkább az fogalmazódik meg a kutatók részéről, hogy újfajta családpolitikai módszerekre van szükség. Olyan intézkedési rendszerek beiktatására, amelyek az egyéneket és a családokat arra ösztönzik, hogy döntéseik meghozatalánál ne csak az adott időpontban (pl. a gyermekszülést követő 1-2 évben) realizálható bevételekből induljanak ki, hanem előre is tekintsenek, és a későbbiekben realizálható jövedelmeket ugyancsak vegyék figyelembe (vö. *Berthold, N., 1992., Schwarz, K., 1992*).

Az empirikus vizsgálatok szerint a két fő szféra: a közvetlen anyagi támogatások és a munkavállalás megkönnyítése nem alternatívái egymásnak; a várt hatás érdekében nem lehet kiváltani az egyik iránti igényeket a másik területre irányuló célkitűzésekkel. *Moors, H. és Koesoebjono, S. (1991)* vizsgálatai szerint például a német és olasz nők gyermekszámkorlátozásában inkább gazdasági tényezők domináltak, míg a holland válaszadók – akik körében legerősebben nőtt a nők foglalkoztatása – éppenséggel az egyéni önmegvalósításra hi-

vatkoztak e döntéseiknél. Paradoxon, hogy mégis a holland nők igényelték volna leginkább a családi pótlék emelését, míg Németországban inkább a gyermekek utáni adókedvezményre szavaztak. Magyarázata az, hogy jóllehet, a holland anyáknak a másik két országhoz képest tágabb lehetőségeik vannak bizonyosfajta munkahelyi kedvezményekre, a segélyezési rendszer elmaradt a németországi és olaszországi mögött.

Németország példája más tekintetben is modell-értékű. Itt ugyanis nemcsak azzal kellett szembenézni, hogy a keleti régióban élők anyagi helyzete rosszabb, hanem azzal is, hogy az egyesítés előtt az eltérő politikai, gazdasági rendszerek a családi értékekre eltérően hatottak. Jóllehet, a volt NDK-ban az egyesítés után többeket érintett a munkanélkülivé válás, korábban erősen meggyökeresedett az a szemléletmód, amely szerint a szervezett munkavégzés a társadalmi hasznosság szinte egyedüli kritériuma. E felfogásból adódóan a volt NSZK-hoz képest jóval többen gondolták/gondolják azt is, hogy az életcélok megvalósításában a gyermek akadályt jelent (*Störzbach, B. 1993–94*). 20–39 éves férfiak és nők körében végzett kutatása mégis azt mutatta ki, hogy míg a volt NSZK-ban élők függetlenségre, önmegvalósításra törekvéssel indokolták családterveik korlátozását, a volt NDK-ban élők inkább a jövőtől való félelemmel és a gyermeknevelés költségeivel. Elvárásaik is eltérnek. Míg a volt keleti régióban nagyon is igényelnék a bármilyen címen és mértékben nyújtott anyagi támogatásokat, a nyugati régióban élők körében ezek jelentősége nem túlságosan nagy. Ők sokkal inkább olyan családtámogatási formákat preferálnának, amelyek hosszabb távon éreztetik hatásukat, és amelyek következtében a gyermeknevelés nem válik az életcélok megvalósításának akadályává (pl. adócsökkentés, lakásépítési kedvezmények stb.). A kutatások újabban a családpolitikai törekvések „csapdáira” is ráirányítják a figyelmet, felvetve, hogy például a munkaidő és a gyermekgondozási idő ún. „család-orientációjú” szabályozása (vagyis egységes, mindkét szülő számára történő érvényesítése) nem fogja-e háttérbe szorítani a házasságközpontú családmodellt (annak révén, hogy a szülők „kifizetődőbbnek” találják, ha nem kötnek házasságot). Számos európai országban pedig máris aktuálisan vetődik fel, hogy a családi és szociális juttatások, továbbá a munkahelyi kedvezmények miként illessék meg a nem-tagállamok állampolgárait – például a vendégmunkásokat (vö. *Schunter–Kleeman, S., 1991*). Ezek a példák csupán felvillantanak néhányat abból a probléma-csomagból, amelyek a család és munka összeegyeztetésével kapcsolatos kutatásokra és intézményes döntésekre, megoldásokra várnak.

Ami a magyarországi helyzetet illeti, ismert, hogy az elmúlt két évben kiemelt kormányzati célkitűzések között szerepel a családtámogatások rendszerének jelentős kibővítése. Az 1999-ben meghozott intézkedéseket a lakosság, illetve a kisgyermekes szülők rendkívül pozitívan fogadták (vö. Közvélemény-kutatási eredmények, Melléklet). Figyelembe kell venni azonban, hogy a gazdasági szerkezet, a munkavállalási feltételek jelentősen megváltoztak. A gyermeknevelés munkahelyi „tolerálásával” kapcsolatos jogi garanciák, a munkahelyi kedvezmények az állami, önkormányzati szférában könnyebben érvényesülnek, mint a versenyszférában. A jelek arra vallanak, hogy a munkaadók megtalálják azokat a kibúvókat, azokat a kiskapukat, amelyek révén jogi szankciók nélkül is lehetőség nyílik a fiatal, családalapítás előtt álló, vagy kisgyermekes női munkaerő alkalmazásával kapcsolatos negatív bánásmódra. E tekintetben most még bizonyosfajta közömbösség érezhető a társadalomban, mondván, hogy ezek „egyéni problémák”, amelyeket a munkavállalóknak maguknak kell megoldaniuk. Pedig ennek a gyermekvállalási szándékok lanyhulására gyakorolt, hosszú távú hatása az egész társadalomra nézve kedvezőtlen. Az elmúlt évtizedben az európai országokban végzett, és saját korábbi kutatási tapasztalataink alapján egy olyan kérdőíves vizsgálat tervét alakítottuk ki, amelynek révén közelebb jutunk a munka és a családi élet összeegyeztetését érintő legfőbb probléma-gócokhoz.

A kérdőíves vizsgálat adatfelvétele a 18–40 éves férfiak és nők reprezentatív mintáján készült (752 férfi, 860 nő, összesen 1612 személy megkérdezésével).

a) Kutatásunk elsődleges célja az volt, hogy vizsgálja: *milyen munkahelyi körülmények, feltételek okoznak ma jelentős problémákat a fiatal, kisgyermekes vagy gyermekvállalás előtt lévő generáció számára.*

Nem szorul magyarázatra, hogy a munkával összefüggő problémák között nagy valószínűséggel jelentős súlyt képviselnek az anyagi természetűek (az elérhető kereset, fizetés), ezeket azonban nem vontuk be a vizsgálódás körébe. Kizárólag olyan természetű kérdéseket szerettünk volna vizsgálni, amelyek a munkavállalás és a munkahelyi, szakmai előrelépés terén a kisgyermekes szülőknek rosszabb esélyeket nyújtanak a gyermektelenekhez vagy a már nagyobb gyermekkel rendelkezőkhöz képest. Ezt – mint említettük – azért tartottuk fontosnak, mert úgy találjuk: a piactudomány, a versenyszféra „kikezdte” azokat a családpolitikai

kedvezményeket, amelyek korábban – a mai fiatal szülők (vagy „potenciális szülők”) gyermekkori családjában – még bizonyosfajta biztonságot jelentettek, mivel a gyermekvállalás, illetve a kisgyermekgondozás időszakában sem fenyegette a nőket a munka elvesztése, vagy az, hogy a gyermek miatt nem alkalmazzák a nőket.

Feltételeztük, hogy e konkrét problémák megítélését, érzékelését az is meghatározza (vagy legalábbis színezi), hogy milyen – a családi élettel és munkával, hivatással, e kettő viszonyával kapcsolatos – általános attitűdök, beállítódások jellemzik a fiatal felnőttek korosztályát. A következőkre gondoltunk:

b) A rendszerváltozással megjelenő újfajta körülmények, új lehetőségek mennyire érintették/érintik kedvezően vagy kedvezőtlenül ezt a korosztályt.

Közelebbről: például az, hogy nagyobbak az egyén döntési lehetőségei, hogy a képességeket, ismereteket érdemes állandóan fejleszteni – ezzel szemben nagyobb a konkurenciaharc, nem mindig kiszámítható a jövő, nagyobb a kockázat; mindez hogyan hat a fiatal generációra.

Feltételeztük, hogy a vizsgált korosztály – éppen a fiatalságból következően – relatíve könnyen és szívesen él az új lehetőségekkel, és nem különösebben aggasztja a kockázatvállalás. Ám az is lehetséges, hogy a gyermekvállalás miatt tapasztalt munkahelyi intolerancia hátrányosan befolyásolja ezt az alkalmazkodási készséget: ha a munkavállalással kapcsolatban tapasztalt problémákat nagyon súlyosaknak érzik, akkor nagy megpróbáltatást jelent az „újfajta követelményekhez” való alkalmazkodás is. Nehezebben birkózik meg valaki azzal, hogy „állandóan új követelményeknek kell megfelelnie”, vagy „állandóan fejlesztenie kell ismereteit, képességeit”, ha azt tapasztalja, hogy munkahelyén nem ezek hiánya miatt kerül hátrányba, hanem amiatt, hogy kisgyermek van.

c) A társadalmi, gazdasági, politikai változások nemcsak az egyének munkavállalásában, karrier-esélyeiben jelentenek újdonságot, hanem mindezzel összefüggésben a családok életében is. Kérdés, hogy érzékel-e a fiatal generáció olyan változásokat, problémákat a családi életvitelben, a család érzelmi egyensúlyában, amelyek az újonnan kialakult körülményekkel összefüggésbe hozhatók?

Feltevésünk szerint elsődlegesen a gyermeknevelés terén tapasztalhatók ilyen változások: nagyobbak a lehetőségek, de nagyobb a szülők döntési felelőssége is a taníttatásuk terén. Ugyanakkor a gyermekek könnyebben keverednek rossz társaságba (pl. drog, alkohol stb.), a reklám, a „gazdag iskolatársak” hatására pedig meg kell küzdeni költségesebb igényeikkel is. Mindezt a vizsgált korosztály a saját gyermekkorában – legalábbis oly mértékben, mint manapság – nem élte át. Emellett a szülők munkával kapcsolatos lekötöttsége, karrier-törekvéseik kikezdhetik a közöttük meglévő érzelmi viszonyt, a nők nagyobb súlyúnak érezhetik a háztartás terheit, egyáltalán a családdal való lekötöttséget.

Feltételeztük, hogy a munkahelyi és a család érzelmi egyensúlya miatti aggodalmak nem függetlenek egymástól: a gyermekvállalással kapcsolatos munkahelyi konfliktusok, megpróbáltatások valamiképpen a család belső életében is „lecsapódnak”.

Kérdőívünk azt igyekezett tehát feltérképezni, hogy

- milyen mértékben aggodalmaskodnak a 18–40 év közötti férfiak és nők olyan – munkával, munkahellyel összefüggő – problémák miatt, amelyekben úgy érzik: a gyermekek hátrányt szenvednek;
- egyáltalán könnyen vagy nehezen tudnak-e alkalmazkodni azokhoz a mindennapi élethelyzetekhez, amelyek a rendszerváltozással alakultak ki; és
- tapasztalnak-e olyan feszültségeket a család belső életében, érzelmi egyensúlyában, amelyek az elmúlt évtizedben keletkeztek, vagyis amelyek a kérdezettek gyermekkorában még nem mutatkoztak ennyire kiélezett formában.

d) Egy, a családi értékek szerkezetét vizsgáló korábbi kutatásunkra építkezve (vö. *Pongráczné–S. Molnár, 1999*) munkahipotézisünket még egy szemponttal kibővítettük. Felmerült ugyanis, hogy az aggodalmak, feszültségek megléte, a gyengébb alkalmazkodókészség vajon független-e a *szemléletmódtól, a beállítódástól, attól az értékrendtől, amellyel az érintett fiatal generáció azonosulni tud*. Ezen azt értjük: lehetséges-e, hogy a tradíciókhoz ragaszkodó családi értékek elfogadása, követése, az ún. „tradíciókövető” beállítódás az aggodalmak nagyobb fokú intenzitásával, egyáltalán, a családi életvezetés iránti nagyobb érzékenységgel jár együtt. A tradícióktól elszakadó, „modernizálódó” szemléletmód, értékrend mellett pedig lehetséges-e, hogy az előzőekben jellemzett problémák kisebb súlyúakká vál-

nak? Erre már csak azért is van esély, mert egy modernebb szemléletmód, beállítódás mellett óhatatlanul nagyobb az egyéni életcélok megvalósításának igénye, ami az egyének értékrendjében az ún. „jó, kiegyensúlyozott családi életnek” akár egyenrangú versenytársává válhat.

Elemzésünk feladatának azt tekintettük, hogy megvizsgáljuk:

- milyen kapcsolat van a „*családi értékek*”, a „*rendszerváltozás*” körülményeihez való alkalmazkodókészség és a „*család belső élete, érzelmi egyensúlya*” miatti aggodalmak között;
- mindezek befolyásolják-e a konkrét „*munkahelyi aggodalmakat*”, végül
- milyen ezen összefüggések társadalmi beágyazottsága, más szóval: mennyire határozzák meg ezeket a *válaszadók objektív társadalmi, demográfiai paramétereit*.

1. A MUNKAHELY BIZTONSÁGA ÉS A GYERMEKVÁLLALÁS KONFLIKTUSA. A MUNKAHELY MIATTI AGGODALMAK MEGHATÁROZÁSA

A kutatás megkezdése előtt már voltak tapasztalati adataink arról, hogy a családalapítás előtt álló és a kisgyermekes nők sokat aggodalmaskodnak. Amikor munkát keresnek (vagy éppen „elküldik” őket), a munkaadók azt mérlegelik: mennyire kötik le őket a családi feladatok, várható-e, hogy gyermekszülés miatt egy időre ki fognak esni a munkából, mennyit hiányoznak a kisgyermek betegsége miatt stb. Ez egy elég méltatlan helyzet. Arról árulkodik, hogy míg a deklarációk szintjén (például közvélemény-kutatások alkalmából) szinte mindenki „gyermek-párti”, a munkahelyeken, a munkaadók részéről a kisgyermekes anyák kevés toleranciát élveznek. Nem ritka, hogy azt tapasztalják: a munkahelyek igyekeznek kihasználni olyan munkajogi megoldásokat, amelyeket az anyák szinte diszkriminatívnak éreznek. (Ilyen „jogi megoldás” például a rövid időre szóló, megbízással történő alkalmazás, a gyermekgondozási szabadságról visszatérő anya esetében annak a bizonyos 30 napos „türelmi időnek” – amíg a törvény szerint nem lehet elbocsátani – a kínos kivárása stb.) A biztos munkahely megtartásának kényszere miatt a fiatal nők gyakran azzal a védekezési stratégiával élnek, hogy terhességüket – amíg csak lehet, szinte az utolsó pillanatig – eltitkolják, vagy végső esetben eredeti családterveiket (a kívánt gyermekszámot) korlátozzák.

Vizsgálatunk középpontjába a kisgyermekes szülők munkavállalási lehetőségeit, munkahelyi biztonság miatti aggodalmait állítottuk, a következő hét problémakört emelve ki:

1. NEHEZ

Tapasztalják-e megkérdezettjeink, hogy *a kisgyermekes anyák nehezebben találnak munkát, mint akár a gyermektelenek, akár a férfiak?* Személyes életükben aggodalmaskodtak/aggodalmaskodnak-e emiatt?

2. VISSZ

Napjainkban – különösen a gyermekgondozási díj (gyed) megszűnését követően – vajon nem érezhető-e, hogy *a gyermekgondozással töltött idő után bizonytalanabbá vált a munkahelyre való visszatérés?*

(Pl. időközben megszűnt a munkahely, átszervezték, betöltötték az állást, élnek azzal a lehetőséggel, hogy 30 nap után fel lehet mondani az anyának stb.). Milyen fokú az aggodalom emiatt?

3. BOLCS

A bölcsődei férőhelyek számának csökkenése és a magas térítési díjak miatt mennyire *nehéz olyan megoldást találni a gyermek felügyeletére, ami mellett az anya nyugodtan munkát vállalhat?*

Hogyan érinti ez a gond a megkérdezettek személyes életét?

4. GYBET

Bármennyire is biztosítja a törvény a szülők számára a betegápolási időt, a keményebb munkahelyi követelmények mellett vajon *rontja-e ma az állás biztonságát, ha az anya a gyermek betegsége miatt sokat hiányzik?*

Mekkora az aggodalmaskodás mértéke emiatt?

5. KIRUG

Könnyű manapság elérni, hogy a *munkahelyek megszabaduljanak attól a női munkaerőtől, aki gyermekszülés miatt egy időre kiesik a munkából?*

(Pl. nem határozatlan időre, hanem megbízással szerződéssel alkalmaznak fiatal nőket stb. Más kutatásaink szerint ez is egyik oka az első gyermekvállalás későbbi életkorra halasztásának.) Saját életükben tapasztalták-e ezt, vagy – a jövőt tervezve – tartanak-e tőle?

6. KARRI

Van-e aggodalom amiatt, hogy *ha egy nő egy-két évre otthon marad kisgyermekével, jóval nehezebben tud előre jutni munkájában, hivatásában?*

7. NEMDO

Mekkora esélye van egy 40 év körüli nőnek arra, hogy munkát találjon? Saját életükben tartanak-e attól, hogy mire gyermekeik már nagyobbak, egyáltalán találnak-e igényeiknek, képzettségüknek megfelelő munkahelyet?

E problémák összegyűjtésében felhasználtunk az Országgyűlés plenáris és bizottsági ülésein elhangzott és nyilvánosságot kapott, családpolitikai tematikájú interpellációkat, hoz-

zászólásokat és vitákat (pl. a családról folytatott országgyűlési vitanap anyagát), önkormányzati szociális bizottsági tapasztalatokat, a családtámogatások tárgykörében készült publikációkat és saját közvélemény-kutatási anyagainkat, s nem utolsósorban a tömegkommunikációban (sajtóban, rádióban, tévében) nyilvánosságot kapott lakossági reakciókat. Mindezek tematikája a fentebb bemutatott hét problémakörnél bőszegesebb. Válogatásunk szempontja az volt, hogy azokra a problémákra koncentráljunk, amelyek a terhes vagy kisgyermekes anyák munkahelyi biztonságának nehézségeit érintik, s amelyekkel kapcsolatban feltételezhetjük, hogy ha valóban fennállnak a fiatal párok életében, az arra indítja őket, hogy családterveiket mérsékeljék.

A cél annak megállapítása volt, hogy a 18–40 éves generációban *mekkora az aránya azoknak, akiket az összegyűjtött problémák negatívan érintenek*, vagyis akik ezek miatt akár jelenleg, akár a jövőre gondolva “elégge” vagy “részben” aggodalmaskodnak. Cél volt továbbá a különböző szinten aggodalmaskodók összetételének megállapítása. Ezek az információk a családpolitika számára azt mutathatják meg, hol kell keresni azt a célközönséget, amelynek életében a munkavállalás és az anyaság összhangjának megteremtése feszültségektől terhes.

*A személyes érintettség arányai a vizsgált problémákban
a 18–40 éves férfiak és nők körében*

Az aggodalmak nemenként		Érintettek				Nem érintettek
		nem aggódik	“elégge aggódik”	“részben aggódik”	Negatívan érintett összesen	
GYBET	férfi	20,0	18,6	18,1	36,7	43,3
	nő	21,2	26,2	19,2	45,4	33,5
NEHEZ	férfi	21,5	22,5	16,9	39,4	39,1
	nő	22,6	29,3	18,9	48,2	29,2
NEMDO	férfi	21,4	16,6	17,8	34,4	44,1
	nő	21,6	26,8	21,1	47,9	30,4
VISSZ	férfi	19,5	17,4	19,5	36,9	43,3
	nő	20,9	23,7	20,0	43,7	34,8
BOLCS	férfi	23,8	17,0	14,1	31,1	45,1
	nő	25,2	18,5	19,5	38,0	36,8
KARRI	férfi	25,1	11,6	16,9	28,5	46,6
	nő	28,0	16,8	17,6	34,4	37,6
KIRUG	férfi	23,4	15,0	17,2	32,2	44,1
	nő	23,8	21,0	18,1	39,1	37,1

Ha összevontan vizsgáljuk a hét problémával kapcsolatos vélemény-nyilvánításokat, azt találjuk, hogy a férfiak 31%-a, a nők 42%-a *legalább egy probléma miatt aggodalmat, szorongást érez*. Ez a 18–40 éves korosztály egészére nézve nem mondható alacsonynak. A

“negatívan érintettek” csoportjára azonban inkább az jellemző, hogy átlagosan 3–4 problémára is érzékenyek, ebben a csoportban a feszültségek sokoldalúan, intenzíven és koncentráltan jelentkeznek. Társadalmi-demográfiai jellemzőikről a következő megállapításokra jutottunk:

a) A nem hatása

Az egyes problémákban negatívan érintett nők aránya rendre meghaladja a férfiakét. Ez érthető is, mivel a nők között több a házasságban élő (férfi: 44%, nő: 57%) és több a gyermekes (férfi: 46%, nő: 69%). Különbség van az aggodalmak intenzitásában is. A férfiakhoz képest a nőknél az “eléggé aggodalmaskodik” alternatíva említése gyakoribb, mint a “részben” minősítés. Mégis az, hogy egy-egy kérdésben a férfiaknak is közel egyharmada vagy azt meghaladó aránya negatívan érintett, mutatja, hogy nem kizárólag “női problémákról” van szó, hanem olyanokról, amelyek feszültségeitől a család egésze, tehát a férfiak sem mentesek.

b) A családi állapot és a gyermekes lét hatása

A családi állapot hatása csak közvetett módon érvényesül, mivel elsődleges szerepe annak van, hogy az érintetteknek van-e gyermekük. Az egész minta közel 60%-a gyermekes szülő (férfiaknál ez kevesebb, nőknél több), ám a gyermekesek többsége (mindkét nemnél 84%-a) házasságban, további 10%-a pedig élettársi kapcsolatban él. A gyermekteleneknek (összességében 42–43%) döntő többsége (84%-a) egyedülálló, zömmel nőtlen/hajadon, kisebb részben elvált családi állapotú. A házások véleményeinek iránya így gyakorlatilag teljesen azonos a gyermekes szülőkével, míg a nőtleneké és hajadonoké a gyermektelenekével.

Kétségtelen, hogy bizonyos élethelyzetek különleges módon eltérhetnek az általános tendenciáktól. Nem zárhatjuk ki például, hogy az egyszülős családok helyzete, a – főképp elvált – apák és gyermekeik nem együtt élése stb. módosítja az aggodalmak intenzitását. E sajátos élethelyzetek összefüggéseit a kis elemszám miatt nem tudjuk kimutatni.

A – különböző családi állapotú – élettársi kötelékben élők aránya összességében mintegy 9–10%. Véleményeiket – hasonlóan az egész mintában tapasztalathoz – ugyancsak az szabja meg, hogy van-e gyermekük, vagy nincsen.

Valamennyi problémára az átlagosnál jóval érzékenyebben reagálnak azok, akiknek (legkisebb) gyermeke 0–5 év között van.

*A “negatív érintettség” arányai a 0–5 éves gyermekkel
élő férfiak és nők körében*

(százalék)

Aggodalmak	Férfiak átlaga	Kisgyermekes férfiak	Nők átlaga	Kisgyermekes nők
NEHEZ	39,4	64,8	48,2	62,7
VISSZ	36,9	60,7	43,7	59,5
BOLCS	31,1	51,7	38,0	51,1
GYBET	36,7	57,2	45,4	57,4
KIRUG	25,9	52,2	39,1	51,3
KARRI	28,5	46,2	34,4	42,0
NEMDO	30,9	31,0	47,9	59,0

Láthatjuk, míg átlagosan igen, a negatívan érintett férfiak és nők arányai szinte egyáltalán nem különböznek, ha 0–5 év közötti kisgyermeket nevelnek; ebben a körben mindkét nemnél az aggodalmak túlsúlya a jellemző. Alóla egyedül a KARRI kivétel. Bár a kisgyermekesek között ebben a tekintetben is több az aggodalom, a negatív érintettség mégsem válik a többség jellemzőjévé. Ennek részben az lehet az oka, hogy a gyermekgondozási idő kitöltése és a karrier alternatívájában a szülők többsége inkább az előbbire szavaz, részben pedig, hogy a szakmai, hivatásbeli előre jutás, a karrier lehetősége egyébként is relatíve kevesebb nő számára adott.

A kisgyermekes férfiak attitűdje egyedül a NEMDO esetében tér el a nőkéétől. Hogy a nők milyen eséllyel szerepelnek 40 éves korukban a munkaerőpiacon, az a kisgyermekes apákat nem foglalkoztatja jobban, mint a férfiak átlagát.

c) Az életkor hatása

Jóllehet, a vizsgált témák legtöbbszörénél a minta korstruktúrájának hatása szinte homogénnek nevezhető, esetenként bizonyos életkorok képviselői az átlagost meghaladó mértékben érzékenyek. Ez azonban csak a nőkre érvényes. A gyermekszülés időzítése és a 40 éves kor körül tapasztalt, rosszabb munkavállalási esélyek – legalábbis életkor szempontjából – inkább “női problémákat” jelentenek. A nők körében 20–29 éves kor között – vagyis kifejezetten a leggyakoribb gyermekvállalási korban – legnagyobb az aggodalom amiatt, hogy munkahelyük igyekszik megszabadulni tőlük, ha szülni szeretnének (KIRUG). Ugyanebben az életkorban (20–29 év között) készleten leginkább választás elé őket az az alternatíva is, hogy

egy hosszabb gyermekgondozási idő, vagy pedig a szakmai, hivatásbeli előrelépés mellett döntsenek-e (KARRI).

A negatívan érintett nők arányai korcsoportok szerint

Korcsoport	(százalék)	
	KIRUG	KARRI
18–19 éves	38,9	34,2
20–24 éves	43,7	38,0
25–29 éves	44,0	43,3
30–34 éves	34,2	30,6
35–40 éves	36,0	28,2
Átlag	39,1	34,4

Másképpen hat az életkor a NEMDO megítélésére. Az életkor emelkedésével 37%-ról 50% fölé növekszik meg azok aránya, akik aggodalmat éreznek amiatt, hogy 40 éves korukra találnak-e megfelelő munkát.

A negatívan érintett nők arányai a NEMDO változónál életkor szerint (%)

19–19 éves	37,2
20–24 éves	43,2
25–29 éves	45,9
30–34 éves	51,4
35–40 éves	50,2
Átlag	47,9

Míg tehát 30 év alatt az aggodalmak fő forrása az, hogy a munkahelyek hogyan tolerálják alkalmazottjaik gyermekvállalással való lekötöttségét, 30 év fölött már a többség számára az okoz feszültséget, hogy rövid 10 esztendőn belül nem tekintik-e őket “a munkából kiöregedetteknek”. Érthető, ha ez valódi, élő probléma, amikor a nyugdíjba lépésig még újabb 20–30 évük van hátra!

d) Speciális élethelyzetek hatása

Speciális élethelyzetben lévőknek nevezzük ezúttal azokat, akik a kérdés idején éppen gyermekgondozási szabadságukat töltötték vagy pedig munkanélküliek voltak. Ezekben a csoportokban a negatív érintettség aránya nagyon jelentősen meghaladja az átlagot.

A “negatív érintettség” arányai gyesen lévő és munkanélküli nők körében

Aggodalmak	18–40 éves nők átlaga	Gyesen van		Munka- nélküli
		van munkahelye	nincs munkahelye	
NEHEZ	48,2	56,6	68,7	67,7
VISSZ	43,7	63,0	72,5	55,6
BOLCS	38,0	52,3	62,0	49,0
GYBET	45,0	51,9	56,4	53,6
KIRUG	39,1	52,2	55,4	54,8
KARRI	34,4	44,2	52,6	43,1
NEMDO	47,9	54,0	68,4	61,1

A gyesei évei – mint látjuk – korántsem feszültségmentesek. Aggodalomra az ad legtöbb okot, hogy sikerül-e visszamenni a munkahelyre (VISSZ). Ez még azok többségét is erősen foglalkoztatja, akik munkahelye elvileg megmaradt a gyermekgondozás időtartamára. Ám a munkahely nélküli, de még gyesen lévő anyáknak ez már az első helyen álló, “legégetőbb” gondja. Vagy azért, mert idő közben munkahelyük (akár maga a cég, a vállalat) megszűnt, vagy mert már előzőleg elveszítették állásukat, és a gyermekszülés csak időszakos megoldást (némi jövedelmet) jelent. Talán éppen a munkahellyel nem rendelkező, gyesen lévő (és a munkanélküli) nők érzik át leginkább azt is, hogy egy kisgyermekes anyának nehezebb munkát találni, mint a férfiaknak vagy a gyermekteleneknek (NEHEZ), és érthető módon – mivel “telnek az évek” – 40 éves korukra gondolva is ők aggodalmaskodnak legjobban (NEMDO).

Bár a munkanélküli anyákat is az átlagosnál jóval gyakrabban érintik negatívan a vizsgált problémák, gyesen lévő társaikhoz képest kevésbé aggódnak a bölcsődés korú gyermek napközbeni felügyelete miatt (BOLCS), hiszen ezt egyelőre meg tudják oldani. Hasonlóan ehhez, kevesebb körükben a karrier (KARRI) miatt aggódók száma is. Némi malíciával azt mondhatnánk: szakmai, hivatásbeli előre jutásukat az ő helyzetükben nem a gyermek akadályozza, hanem önmagában az, hogy nincs munkájuk.

e) Az iskolázottság, szakképzettség, munkahely hatása

A vizsgált problémák nagyobbik részében a főiskolát vagy egyetemet végzett, diplomás nők kevésbé aggodalmaskodnak, mint iskolázatlanabb társaik, és csaknem minden esetben a csupán 8 osztályt végzettek mutatkoznak a leginkább aggodalmaskodónak. Ezt az

okozhatja, hogy a magasan képzett nők munkaerőpiaci esélyei lényegesen jobbak (NEHEZ), a kötetlenebb munkaidő és/vagy a jobb anyagi kondíciók megkönnyítik számukra a kisgyermek napközbeni felügyeletét (BOLCS), biztosabb az, hogy a gyes letelte után visszatérhetnek szakmájukhoz (VISSZ), illetve kevésbé kell tartaniuk attól, hogy terhesség esetén munkahelyük igyekszik megszabadulni tőlük (KIRUG). A NEHEZ, a BOLCS, a VISSZ, a KIRUG vonatkozásában jóval kiszolgáltatottabbak azok, akiknek iskolázottsága alacsonyabb, akiknek nincs (kellő) szakképzettsége.

Már kevésbé áll ez a gyermek megbetegedésére (GYBET). Hogy a gyakori hiányzások megingatják az állás biztonságát, az a diplomás nőknek is közel felét foglalkoztatja. Abban pedig nincs különbség, hogy mindegyik iskolai végzettségi csoport leginkább amiatt aggodalmaskodik: egy hosszabb gyermekgondozási idő után találnak-e 40 éves korukban munkát (NEMDO). Valószínű azonban, hogy az aggodalmak alapja a különböző szinten iskolázottaknál más és más. Míg a 8 osztályt végzettek közel 60%-a amiatt aggódik, egyáltalán lesz-e munkájuk 40 éves korukban, a diplomások csaknem fele inkább a szakmai lemaradástól tart. Ezt támasztja alá a KARRI alakulása. Ha csekély eltéréssel is, de a diplomás nők fontolgatják leggyakrabban, hogy az 1–2 éves otthonmaradás mennyire veti majd vissza őket szakmájukban, hivatásukban.

A negatívan érintett nők arányai iskolai végzettség szerint

Iskolai végzettség	(százalék)						
	NEHEZ	VISSZ	BOLCS	GYBET	KIRUG	KARRI	NEMDO
8 osztály	53,5	50,6	45,7	52,4	47,3	37,8	57,4
Szaktanácsképző vagy középiskola	49,4	43,9	36,5	43,9	37,6	32,0	45,7
Főiskola vagy egyetem	36,0	36,1	30,2	45,0	34,0	39,8	45,9
Átlag	48,2	43,7	38,0	45,4	39,1	34,4	47,9

Az iskolázottság foka többé-kevésbé meghatározza, hogy azok fizikai vagy szellemi munkakörök betöltését teszik-e lehetővé. A fizikai foglalkozású (zömmel 8 osztályt, legfeljebb szaktanácsképzőt végzett) nők sűrűbben aggodalmaskodnak, mint a szellemi foglalkozásúak. Ennek azonban az is oka lehet, hogy a nem diplomás, de szellemi foglalkozású, alkalmazott nők többnyire állami vagy önkormányzati szektorban dolgoznak (zömmel különböző adminisztrációs munkakörökben), márpedig ezeken a területeken jobban megőrződtek a

gyermekes anyák kedvezményeit érintő törvények, jogszabályok betartásának „hagyományai”. Más adatokból ismert, hogy a fizikai munkakörökben dolgozók jelentős hányada ugyanakkor a versenyszférában tevékenykedik, ahol a munkafeltételek keményebbek, és nagyobb az esély arra, hogy a munkáltatók a gyermekes anyák kedvezményeit ne adják meg, vagy valamilyen módon megkerüljék azokat. A kis elemszám miatt ennek kimutatására nem vállalkozhattunk. De egyes esetekben az sejthető, hogy az anyasággal összefüggő problémák több feszültséget jelentenek a tisztán privát szférában dolgozó anyák életében.

Amint arról szó volt, a továbbiakban arra törekszünk, hogy a munkahelyi biztonság miatti aggodalmak más természetű alkalmazkodási nehézségekkel, továbbá a családi életmóddal, szemléletmóddal, értékrenddel való kapcsolatát is megvizsgáljuk. Ebből a célból készült a **MUNKAHELYI AGGODALOM INDEXE**, ami egy összefoglaló mutatója a fentebb részletesebben elemzett hét aggodalom-típus vizsgált korosztályon belüli elterjedtségének.

2. A CSALÁDI ÉRTÉKEK VIZSGÁLATA. A „HAGYOMÁNYKÖVETŐ” ÉS A „MODERNIZÁLÓDÓ” SZEMLÉLETMÓD MEGHATÁROZÁSA

A mögöttünk álló évtizedben több nemzetközi összehasonlító vizsgálat született, amelyeknek mindegyike azt támasztja alá, hogy a gyermekcentrikus, házasságcentrikus, családcentrikus szemléletmód Magyarországon meglehetősen elterjedt, intenzitása nagyobb, mint akár egyes nyugat-európai, akár pedig környezetünkben lévő volt szocialista, rendszerváltó országokban (vö. *Pongrácz–S. Molnár, 1994*, a Hungária GfK Piackutató Intézet 1995. évi nemzetközi vizsgálata, az ISSP keretében 1997-ben készült kutatás, a Gallup Poll 1997. évi adatfelvétele). Saját kutatásainkban ezzel először 1991-ben szembesültünk. Ekkor azt mutathattuk ki, hogy Németország volt nyugati és volt keleti régiójának, továbbá Lengyelországnak és Oroszországnak kisgyermekes szülőihez képest Magyarországon a fiatal anyák és apák:

- lényegesen jobban preferálják a „gyermekes létet” (nálunk igen jelentősen nagyobb az egyetértés azzal, hogy „*a gyermekeseknek jobb, mint a gyermekteleneknek*”),
- a munka, a hivatás, valamint a család, a magánélet alternatíváját illetően ez utóbbira sokkal nagyobb súlyt helyeznek nálunk, mint a vizsgált országokban (nemcsak a nők, hanem a férfiak is, ami ugyancsak „magyar specialitásnak” tűnt),

- a nők munkahelyi és közéleti szerepének növekedését kevésbé tartják fontosnak, mint a többi vizsgált országban,
- a háztartási és gyermeknevelési teendők megosztását a házastársak között kevésbé tartják kardinális kérdésnek, elégedettek azzal is, ha a férfiak ezekben csak minimális mértékben vesznek részt.

A kutatási tapasztalatok érdeklődésünket már a 90-es évek elején a családi értékek vizsgálatára irányították. 1993-ban adatfelvételt készítettünk a 20–40 év közötti férfiak és nők 2000 fős országos mintáján abból a célból, hogy a fiatal felnőtt generáció családi élettel kapcsolatos szemléletmódját, beállítódását részletesebben is vizsgálat tárgyává tegyük. A 90-es évek elején tapasztalható demográfiai tendenciák (a házasságkötések számának csökkenése, az élettársi életforma terjedése, a házasságon kívüli gyermekszülések dinamikus növekedése) már előre vetítették, hogy ha a tradicionális családi értékek lazulása, „modernizálódása” nem is jellemzi egységesen a fiatalabb nemzedéket, feltételezhető, hogy jelentős csoportok magatartását befolyásolja. Arra törekedtünk, hogy a különböző tartalmú és jellegű értékek elterjedtségét jellemezni tudjuk. A kutatás elméleti koncepcióját *Cseh-Szombathy László* akadémikus dolgozta ki, és részt vett annak gyakorlati megvalósításában (a minta és a kérdőív kialakításában) is.

Az 1993. évi vizsgálat – ennek eredményeit egy tanulmány foglalja össze (vö. *Pongráczné – S. Molnár, 1999*) – a „tradíciókövető” és az attól elszakadó, „modernizálódó” értékrend, szemléletmód elkülönítését célozta. Fő hozadéka, hogy most már meg tudunk nevezni olyan véleményváltozókat, valamint objektív és szubjektív változókat, amelyek alkalmasak e két értékrend megkülönböztetésére. Ennek jelentősége nézetünk szerint többek közt abban van, hogy egy újabb adatfelvétel alkalmából már nem szükséges valamennyi, 1993-ban alkalmazott kérdőív-kérdést újra kérdezni, csupán közülük a legpregnásabbakat, amelyek révén a családi értékrend, szemléletmód két fő típusát, mint függő változókat nagy biztonsággal lehet rekonstruálni. Ez az újabb adatfelvételeket ökonómikusabbá teheti. Erre annál is inkább számíthatunk, mert a jelenlegi, 1998. évi adatfelvételen alapuló kutatás mintája lényegében megegyezik az 1993. évi felvételével: a családalapításban, gyermekvállalásban leginkább érintett, 18–40 év közötti férfi- és női népességre terjed ki.

Röviden bemutatjuk, milyen elemeket használtunk fel e korábbi kutatásból a családi értékek, szemléletmód két fő típusának meghatározásához. A későbbiekben kerül sor e szemléletmód-típusok és az ún. munkahelyi aggodalmak közötti kapcsolat elemzésére is.

Összhangban az 1993. évi vizsgálat eredményeivel, a „tradíciókövető” és „modernizálódó” családi értékeket, szemléletmódot 5 komponenssel határoztuk meg, a következőkkel:

1. komponens: családi magatartás-preferenciák

Az 1993. évi vizsgálatból változatlan formában emeltünk ki négy kérdőív-kérdést:

- JOVEL: mennyire tartják fontosnak, hogy a környezetnek, az ismerősöknek jó véleménye legyen a családjukról,
- TITOK: mennyire tartják fontosnak, hogy a házastársaknak, élettársaknak ne lehessenek titkaik egymás előtt,
- LEMOND: le kell-e mondania a szülőknek életcéljaikról a gyermek miatt, és
- TEKINT: mennyire fontos az, hogy a szülőknek tekintélye legyen a gyermekek előtt, a gyermeket engedelmességre neveljék.

(A változók tartalmának megfogalmazását itt lerövidítettük. A kérdőív-kérdések pontos szövege a Mellékletben olvasható.)

Az e kérdésekre adott pozitív, illetve negatív irányú válaszok korábbi elemzéseink szerint különösen alkalmasak voltak a kétfajta szemléletmód elkülönítésére.

Összhangban az 1993-ban mért eredményekkel, 5 évvel később, 1998-ban is kisebbségben maradtak:

- akik szerint az egyéni életcélokat nem kell feláldozni a gyermekek miatt (LEMOND, 23%),
- mindössze 16% gondolja csak, hogy „a környezet, az ismerősök családjukról alkotott véleménye” (JOVEL) nem fontos,
- ugyanennyien vannak, akik nem tartják szükségesnek „a gyermek tekintélyelvű, engedelmességre nevelését” (TEKINT),
- végül töredéknyi csupán (6–7%) azok aránya, akik amellet szavaznak, hogy „a házastársaknak ne lehessenek titkaik egymás előtt” (TITOK).

Az 1993. évi vizsgálatból tudjuk, hogy ezek az elemek szervesen illeszkednek a 40 év alatti felnőttek tradícióktól elszakadó, „modernizálódó”, ám a korosztálynak csak kisebbségét érintő szemléletmódjába, míg ugyanezen magatartási normák elfogadása, követése (vagyis az életcélok feláldozása a gyermekek miatt, a „jó család” képének felmutatása a környezet számára, a tekintélyelvű nevelési elvek, a házastársak közötti titkolódzás elvetése) a *tradíciókhoz*

erősen ragaszkodó szemléletmódnak nagyon jellegzetes reprezentánsai. Képviselői – csak úgy, mint 5 évvel korábban – ezúttal is a 18–40 év közötti népesség többségét kitevő, vidéken élő, általános iskolát vagy szakmunkásképzőt végzett, fizikai foglalkozású, házas családi állapotú, gyermekes csoportok. A tradicionális elvektől elszakadó, „modernizálódó” értékrend inkább a fővárosiak, az érettségizettek és diplomások, a szellemi foglalkozásúak, a vezető beosztásúak, az egyedülállók, a gyermektelenek sajátja.

A vizsgált magatartás-preferenciákban a vallásosság szinte egyáltalán nem játszik szerepet. Ez nem is csoda, hiszen 1998. évi adataink szerint a magukat „nagyon vallásosnak” tartók aránya e korosztályban mindössze 6-7%, és csupán 9-10% azoké, akik legalább havonta, esetleg ennél gyakrabban vesznek részt egyházi rendezvényeken.

2. komponens: a család, a magánélet és a munka a hivatás alternatívája (FONTOS)

Már egy 1991. évi nemzetközi összehasonlító vizsgálatunkban felfigyelhettünk arra, hogy a kisgyermekes szülők Magyarországon sokkal nagyobb súlyt helyeznek a családra, a magánéletre (a munkával, hivatással szemben), mint a többi vizsgált ország hasonló demográfiai sajátosságokkal rendelkező válaszadói (vö. *Pongráczné–S. Molnár, 1994*). Ez az attitűd szorosan kapcsolódott a tradicionális szemléletmód más elemeihez is. A véleménymegoszlások struktúrája 1991-hez képest nem változott, jóllehet 1998-ra néhány százalékponttal megnőtt azok aránya, akik számára a két szféra (család, magánélet – munka, hivatás) egyformán fontos. (A két időpont közötti összehasonlítást csak a házas családi állapotúakra tudjuk elvégezni, mivel 1991-ben kizárólag házas családi állapotú mintát kérdeztünk.) Joggal gondolhattunk most arra, hogy *ha a vélemények „elhúznak” a család, a magánélet választása irányába, az a tradíciókhoz ragaszkodó szemléletmód, értékrend intenzív jelenlétére utal.*

„*Minek van nagyobb szerepe az életében?*”

(százalék)

	Év	A családi élet, magánélet		Egyformán fontos mindkettő	A munka, a hivatás	
		sokkal fontosabb	fontosabb		fontosabb	sokkal fontosabb
Házaspapok	1991	32,5	27,9	32,7	4,7	1,9
	1998	26,7	31,3	37,1	4,3	0,6
Házaspapnők	1991	54,5	25,8	19,0	0,5	0,1
	1998	46,5	27,7	25,3	0,6	–
Összes férfi	1998	20,3	28,9	38,9	9,0	2,9
Összes nő	1998	37,9	26,1	30,9	4,0	1,1

3. komponens: dolgozzanak-e a nők jól kereső férj mellett? (NEMDOL)

Előtanulmányaink alapján nagyon jelentősen különböznek a férfiak és nők attitűdjei e kérdéssel. A kisgyermekes anyák meghatározó többsége már 1991-ben is a munkavállalás mellett szavazott volna e feltételezett, kedvező helyzetben. A fiatal apák többsége azonban éppenséggel azt vette volna szívesen, ha a családért hozott áldozataikat a feleségek kizárólagos háziasszonyi, anyai szerep vállalásával honorálják. Ez a struktúra 1998-ban gyakorlatilag változatlan maradt, jóllehet a nők csoportjában kissé lecsökkent az otthonmaradást választók aránya (34-ről 29%-ra), és megnőtt azoké, akik jól kereső férj mellett is teljes munkaidőben szeretnének dolgozni (14-ről 21%-ra).

„*Ha a férj keresetéből meg tudna élni a család, mit választana? Azt, hogy a feleség...*”

(százalék)

	Év	Otthon maradna	Részmunkaidőben dolgozna	Teljes munkaidőben dolgozna
Házaspapok	1991	56,3	35,3	6,0
	1998	57,7	33,5	8,8
Házaspapnők	1991	33,9	52,3	13,8
	1998	28,8	50,6	20,6
Összes férfi	1998	55,2	33,5	11,3
Összes nő	1998	25,8	50,7	23,5

A mai feltételek ismeretében természetesen nem jelenthetjük ki, hogy a rész-, vagy teljes időt lekötő munkavállalás igénye a nők részéről kizárólag a tradícióktól való elszakadás, a modernebb szemléletmód jele. A „jól kereső férj” fogalma meglehetősen relatív, emellett sokan gondolhatnak arra: nem árt, ha a „jó keresetet” az asszony jövedelme még tovább növeli.

Az ellen-pólust, az „otthonmaradás-párti” attitűd jelenlétét azonban egyértelműen a tradicionális szemléletmód, értékrend egyik elemeként értelmezhetjük.

Csak házasok/élettársak esetében:

4. komponens: férjek részvétele a háztartásban. Mennyire vesz részt a férj, mennyire elégedettek ezzel? (HAZT, HTMJÓ)

5. komponens: férjek részvétele a gyermeknevelésben. Mennyire vesz részt a férj, mennyire elégedettek ezzel? (GYER, GYNJO)

Az 1993. évi adatfelvétel tanulsága szerint a „jól vezetett háztartás” igénye ugyancsak fontos eleme a tradíciókat őrző szemléletmódnak, nézetrendszernek. A jó háztartás, mint a „sikeres házasság” egyik kritériuma erősen él a 40 éves és fiatalabb korosztály egy nagyon markáns rétegében is, a relatíve alacsonyabban iskolázott, vidéki, házas, gyermekes, fizikai foglalkozású csoportokban. Akkori elemzésünk szerint aki a jól vezetett háztartást nagyon fontosnak tartja, az hajlik arra is, hogy helyeselje a feleségek, anyák háztartásbeli-státusban maradását, és a családi életvezetés más vonatkozásaiban (pl. az élettársi együttélés, a válás megítélésében is) hagyományosabb elveket vall.

Ugyanakkor tudott, hogy a munkavállaló szülők háztartási és gyermeknevelési teendőkkel való leterheltségének mérlege aránytalanul a nők oldalára billen. A Központi Statisztikai Hivatal 1993-ban készített országos időmérleg-vizsgálatából emeltük ki és vizsgáltuk meg a 18–39 év közötti férfi és női népesség időfelhasználására vonatkozó adatokat. Ezek azt támasztják alá, hogy a férfiak és nők családi munkamegosztásában a férfiak alaptevékenysége a kereső munka (valamennyi munkára fordított idejük 74%-a), amelyet – jóval kisebb hangsúllyal – csupán kiegészítenek a háztartásban, a férfi szerepeknek jobban megfelelő munkatípusok (pl. kert, udvar rendezése, javító-szerelő munkák, épület-felújítás stb.). A családban élő – különösen a gyermeket is nevelő – nők társadalmi alaptevékenysége azonban a háztartás, a család ellátásához, a gyermekek neveléséhez kötődik (valamennyi munkatevékenységük 66%-a), amelyhez képest – az időráfordításban – alárendelt szerepet tölt be a kereső munka (azzal együtt, hogy az anyagi biztonság megőrzésében nemigen nélkülözhető). A gyermekszám emelkedésével a nők kereső munkaideje csökken, amelyet a háztartási munkaidő fokozott növekedése kísér, és amely eléri, majd 3 és több gyermek mellett jóval meg is haladja

(425 perc) a férfiak kereső munkaidejét (294 perc). Feltűnő, hogy míg a férfiak összmunkaidő-csökkenése a gyermekek 0–14 éves kora között fokozatosan csökken, a nőké ez idő alatt gyakorlatilag nem változik. Jellegzetes továbbá, hogy a nők hagyományos háztartási munkáiknak mindössze 15%-át végzik valakinek (férjnek és/vagy gyermekeknek) a segítségével. (E fő tendenciákat természetesen meghatározza a család szociális helyzete, a szülők iskolázottsága, a nevelt gyermekek száma, a lakóhely típusa és számos más paraméter is, ezekről *Falussy Béla* összefoglalója nyújt áttekintést, lásd: Melléklet.)

Saját vizsgálatunk tapasztalatai szerint a háztartással, gyermekneveléssel való leterheltség e hagyományos egyenlőtlenségeit ma még a fiatal generáció is jórészt elfogadja, természetesnek veszi, még akkor is, ha összeegyeztetése a nők munkavállalásával nem könnyű. A 18–40 év közötti, házas, vagy élettársi kapcsolatban élő nők 60%-a arról számol be, hogy férje a háztartási munkák legfeljebb egyharmad részét végzi el (esetleg semmit), de az ilyen helyzetben lévő nőknek közel 30%-a ezzel is rendkívüli mértékben meg van elégedve (5-ös vagy 4-es osztályzattal jutalmazva a férj teljesítményét). Saját teljesítményüket illetően kb. ugyanekkora részvételi arányokról számolnak be a férfiak is, amivel a maguk részéről jobban meg vannak elégedve mint az egyébként pedig meglehetősen hálás nők.

Milyen mértékben vesz részt a férj a háztartásban?	%	Osztályzat-átlag (5=legjobb, 1=legrosszabb)
Nők		
Semmit	10,7	2,52
Kb. 1/3 részt	51,5	3,43
Kb. felét	31,4	4,47
Felénél többet	6,4	4,72
Összesen:	100,0	3,74
Férfiak		
Semmit	5,9	3,96
Kb. 1/3 részt	53,9	3,85
Kb. felét	36,3	4,09
Felénél többet	3,9	4,07
Összesen:	100,0	3,95

Az elmondottak alapján „*tradíciókat követő*” szemléletmódnak tekintettük azt a helyzetet, amikor a férj relatíve szerényebb részvétele a háztartásban, illetve a gyermeknevelésben az ezzel való magas elégedettséggel párosul.

Az ismertetett öt komponens együttese alapján igyekeztünk meghatározni a családi értékek tradíció-őrző és a tradícióktól elszakadó, „modernizálódó” dimenzióit. A további elemzések számára egy összefoglaló mutató, a „**KONZERVATÍV/MODERN CSALÁDI ÉRTÉKEK INDEXE**” készült. Az index könnyen kezelhetővé teszi annak elemzését, hogy a tradicionális, vagy attól elszakadó szemléletmód vajon befolyásolja-e a munkahely biztonsága miatti aggodalmakat.

3. *ÚJ KÖRÜLMÉNYEK MEGJELENÉSE A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁN. ALKALMAZKODÁS AZ ÚJ KÖRÜLMÉNYEKHEZ. AZ ALKALMAZKODÁSI NEHÉZSÉGEK MEGHATÁROZÁSA*

Az 1994-ben megjelent „*Magyarország átalakulóban*” és az 1997-ben megjelent „*Szerepváltozások*” című tanulmánykötetek jól mutatják, hogy a kutatások érdeklődése szinte a 90-es évek elejétől kiterjedt a rendszerváltozás családi életre gyakorolt hatásainak vizsgálatára is. Az 1991. és 1993. évi elővizsgálatainkban magunk is kutatás tárgyává tettük ezt. 1991-ben a müncheni Deutsches Jugendinstitut szervezésében lefolytatott nemzetközi összehasonlító vizsgálatban vettünk részt, amelynek során olyan fiatal apák és anyák válaszait dolgoztuk fel, akik (legkisebb) gyermeke nem töltötte még be a 6. életévét. Tizenegy témakörben kérdeztük őket arról, tapasztaltak-e azokban változásokat a rendszerváltozás óta, s mennyire nehéz vagy könnyű alkalmazkodniuk a változásokhoz. A kutatás szervezői – és magunk is – azért találták/találtuk ezt érdekes kérdésnek, mert éppen ezt a szülő-generációt tekinthettük a rendszerváltozást végrehajtó korosztály „derékhadának”. Szülői szerepük kiemelkedő volt (és még ma is az) abban, hogy gyermekeik, vagyis a rendszerváltozás periódusát kisgyermekként átélők számára vajon egy feszültségekkel, konfliktusokkal telített időszakot jelent-e az átmenet, vagy éppenséggel már abban „szocializálódnak”, hogy az egyének sorsuk alakításában nagyobb mértékben vesznek részt, mint a korábbi generációk. Márpedig erre nem kis mértékben hatást gyakorol, hogy az új körülményekhez a szülők relatíve könnyen, vagy pedig konfliktusokkal, feszültségekkel telve alkalmazkodnak-e.

Ami Magyarországot illeti, emlékezetes, hogy éppen az adatfelvétel évében, 1991-ben láttak napvilágot olyan közvélemény-kutatási eredmények, amelyek szerint akkoriban mi voltunk a volt szocialista tábor legpesszimistább országa. Vizsgálatunk, amelyben fiatal korosztály vett részt, nem teljesen támasztotta ezt alá. A kifejezetten nehezen alkalmazkodók együttes aránya Magyarországon a kérdezettek alig több mint egynegyedére volt jellemző, ami a

többi országban (Oroszországban, Lengyelországban és a volt NDK-ban) ennél magasabbnak bizonyult. (Ennek az is oka lehetett, hogy bizonyosfajta változások /az elkezdődő privatizáció, a munkanélküliség megjelenése, a vállalkozások előtt megnyíló lehetőségek stb./ nálunk már korábban, a 80-as évek végén megindultak, így az embereknek már volt némi tapasztalata a rendszerváltozás újszerű elemeiről, amelyek között számukra kifejezetten kedvezőek is voltak.) Az „alkalmazkodási nehézségek” listáját akkoriban „a jövő bizonytalanná válása” vezette. Azt a tényt, hogy „a változások nagyobb követelmények elé állítják az egyént (konkurencia, teljesítmény, gondolkodásmód átalakulása) általában többen érzékelték, mint a változások gyermeknevelésre, családi életre gyakorolt hatását. Jellemző, hogy ez utóbbiak iránt Magyarországon mutatkozott a legnagyobb fogékonyság. Míg Oroszországban, Lengyelországban és a volt NDK-ban a kisgyermekes szülőknek 55–60%-a, addig Magyarországon mintegy 95%-a gondolt arra 1991-ben, hogy a gyermeknevelésnek, a gyermek taníttatásával kapcsolatos szülői döntéseknek felelősségteljesebbé kell válnia.

Két évvel később, 1993-ban hasonló kérdéseket vizsgáltunk a 20–40 év közötti férfiak és nők körében. E korosztály többsége, 55%-a egyik legkedvezőtlenebb változásnak ekkor már „a társadalmi-gazdasági különbségek éleződését” tartotta. Azt a tényt, hogy „állandóan résen kell lenni, hogy a megfelelő alkalmakat ki tudjuk használni” – 40%-uk találta kedvezőtlennek, s közel ugyanennyien (39%) azt, hogy „nagyobb a konkurencia, minden eredményért harcolni kell”. Ugyanakkor – a fiatal korosztályra jellemző módon – igen pozitívnak bizonyult az a változás, hogy „az egyéni képességeket, ismereteket állandóan fejleszteni kell” (55%), hogy „sokkal többször kell önállóan dönteni mint azelőtt (25%), illetve hogy „a munkahelyeken és a mindennapokban állandóan új követelményeknek kell megfelelni” (30%).

Ezek az előtanulmányok arra indítottak bennünket, hogy a rendszerváltozás körülményeihez való alkalmazkodás megítélését 1998-ban újra vizsgálat tárgyává tegyük. Ekkorra már a családok, a munkavállalók még több tapasztalatot szereztek a megváltozott feltételekről. Általánossá vált a piacgazdaság, amelyben már óriási súlyt képvisel a versenyszféra. Igen jelentősen megnőtt az iskolázottság, a szakmaszerzés szerepe, és mindennaposá, megszokottá vált a munkanélküliség, illetve a munkahely bizonytalansága. A munka értéke azonban nemcsak emiatt növekedett meg, hanem az előrejutás, a karrier immár elérhetőnek tűnő lehetőségei miatt is. Joggal feltételezhettük tehát, hogy a család és a munka összeegyeztetése miatti aggodalmak mértékét az is meghatározhatja: *könnyen vagy nehezen alkalmazkodik-e a*

18–40 év közötti korosztály a rendszerváltozással együtt járó újfajta követelményekhez. Annál is érdekesebb kérdés ez, mert jóllehet, e korosztály – az évek számát tekintve – elég szűk intervallumot jelent, a rendszerváltozás dimenziójában korántsem mondható homogénnek. A vizsgálat időpontjában 18 évesek 1989–90-ben még 9–10 év közötti kisgyermekek voltak, akiknél a rendszerváltozás egyben felnőtté válásukat is jelentette. Az akkoriban 30 – most 40 – évesek azonban jórészt már a rendszerváltozás kezdetén túljutottak a családalapításon, munkavállaláson, s így saját, önálló életükben tapasztalták meg a változások előnyeit és az ún. „gondoskodó állam” megszűnésének hátrányait, az ezekkel járó konfliktusokat.

Az előtanulmányok tapasztalatai alapján a rendszerváltozás hatféle jellemzőjét választottuk ki, azt vizsgálva: ezek inkább kedvezően, vagy pedig inkább kedvezőtlenül érintik-e a válaszadókat (fenntartva természetesen azt a lehetőséget is, hogy közülük egyik vagy másik nem érinti őket, illetve nem tapasztalták, hogy általánosan jellemző lenne).

A vizsgált jellemzők a következők:

- ONALL: Manapság sokkal önállóbbnak, kezdeményezőbbnek kell lenni.
- LABIL: Meg kell szokni, hogy a jövő kiszámíthatatlan, sok a kockázat.
- KONYOK: Most sokkal nagyobb a konkurencia, többet kell könyökölni mint azelőtt.
- UJKOV: A munkahelyen és a mindennapokban állandóan új követelményeknek kell megfelelni.
- ONKEPZ: Az egyéni képességeket, ismereteket állandóan fejleszteni kell.
- SZAMIT: Nagyobb a lehetőség arra, hogy valaki megtalálja a számítását, de arra is, hogy elszegényedjen.

(A változók tartalmának megfogalmazását itt lerövidítettük. A kérdőív-kérdés pontos szövegét a Melléklet tartalmazza.)

A vizsgált 18–40 év közötti korosztály meghatározó többsége (72–74%-a) számára a mai rendszer magasan legkedvezőbbnek tartott vonása, hogy „az egyéni képességeket, ismereteket állandóan fejleszteni kell” (ONKEPZ), ami a fiatal kor természetes törekvése. Sorrendben (60%-kal) ezt egy, az előbbihez tartalmilag közel álló feltétel kedvező fogadtatása követi: „manapság sokkal önállóbbnak, kezdeményezőbbnek kell lenni” (ONALL). A rangsor harmadik helyét (45%) foglalja el az új munkahelyi és egyéb követelményeknek való megfelelés: „a munkahelyeken és a mindennapokban állandóan új követelményeknek kell megfelelni” (UJKOV). (Megjegyzendő, hogy itt már azok aránya sem alacsony, akik ezt éppen hogy kedvezőtlennek tartják. Az új követelményeknek való megfelelés kötelezettsége, illetve ennek megítélése erősen megoszlik – főképp a nők tapasztalataiban.)

Az inkább kedvezőtlennek ítélt változások között (70%-ot is meghaladó aránnyal) a listát a „kockázatos, kiszámíthatatlan jövő” (LABIL) miatti aggodalom vezeti. Többségében (55%) kedvezőtlennek tartják azt is, hogy a társadalom polarizálódása következtében könnyen az előnytelen oldalra sodródhat valaki („nagyobb a lehetőség arra, hogy valaki megtalálja a számítását, de arra is, hogy elszegényedjen” – SZAMIT).

A rendszerváltozás új feltételeiben való érintettség mértéke és irányai

Új feltételek	(százalék)					
	Kedvező		Kedvezőtlen		Nem érinti	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
ONKEPZ	74,0	71,8	16,6	19,6	9,3	8,6
ONALL	59,5	60,2	27,5	27,4	13,0	12,4
UJKOV	49,2	39,1	35,7	41,3	15,1	19,6
SZAMIT	38,7	27,0	49,4	60,3	12,0	12,7
LABIL	20,1	14,3	71,8	79,1	8,1	6,6
KONYOK	11,9	9,7	67,4	71,7	20,6	18,7

A férfiak és a nők helyzetmegítélése nagyon hasonló, jóllehet egyes területeken a nők negatívabban értékelik a változásokat, mint a férfiak. Különösen áll ez a jövő kiszámíthatatlanságának (LABIL), illetve a gazdagodás/szegényedés esélyének (SZAMIT) latolgatására. Ezt alapvetően az okozhatja, hogy a nők között több a családos, a gyermekes mint a férfiak között (a férfiak 46%-ának, de a nők 69%-ának volt már legalább egy gyermeke a kérdezés idején). A gyermek léte, a róla való gondoskodás követelménye érthető módon nagyobb igényt támaszt a jövő biztonsága, kiszámíthatósága iránt.

Mint látható, mindegyik feltétel esetében találunk olyanokat, akiket a felvetett kérdések nem érintenek (vagy nem tapasztaltak abban különösebb változást). Közülük az UJKOV és a KONYOK értékei emelkednek ki. Az UJKOV („a munkahelyeken és a mindennapokban állandóan új követelményeknek kell megfelelni”) vonatkozásában az átlagosnál jóval többen érzik, hogy ez őket nem érinti. Így tartja ezt a gyesen lévők mintegy 30%-a, a részmunkaidőben dolgozók, vagy alkalmi munkát végzők 25%-a, a legfeljebb 8 osztályt végzettek 25%-a, a segédmunkások, illetve mezőgazdasági fizikai dolgozók 23–25%-a is. Ugyanakkor a vezető beosztásúak, illetve a vállalkozók között alig akad olyan, akit ez a követelmény nem érintene (és természetesen leginkább kedvezően). Némileg más a helyzet a KONYOK esetében („sokkal nagyobb a konkurencia, többet kell könyökölni mint azelőtt”). Az alkalmazottak e szempontból meglehetősen biztonságban érezhetik magukat, több mint egyötödük gondolja, hogy őket a konkurencia-harc nem érinti. A gyesen lévők és a munkanélküliek körében azonban már 10%-ra, vagy az alá csökken a probléma iránt közömbösek aránya. Ez a két kategória kü-

lönösen átérzi, hogy a munkaerőpiacra való visszakerülés bizonyosfajta konkurencia-harccal, könyökléssel is együtt járhat.

A további elemzésekben felelni fogunk arra is, hogy vajon az újszerű körülményekhez való alkalmazkodás nehézségei befolyásolják-e a munkahely biztonsága miatti aggodalmakat. Az alkalmazkodási nehézségek mérésére egy összefoglaló mutató készült, az ún. **ALKALMAZKODÁS-INDEX**.

4. A CSALÁD ÉRZELMI-PSZICHIKUS EGYENSÚLYÁBAN ÉRZÉKELT VÁLTOZÁSOK – A VIZSGÁLT ÖSSZETEVŐK MEGHATÁROZÁSA

A 90-es évek, a rendszerváltozás évei valószínűleg a család belső életét, érzelmi-pszichikus egyensúlyát sem hagyták érintetlenül. A vizsgált 18–40 év közötti generáció a szülői házban még egyfajta „társadalmi kiegyezés” feltételei között nevelkedett: ha elfogadják a hatalom, a politika által megszabott korlátokat, cserébe egy szerény életszínvonalat, ám biztonságot nyújtó privát szférát alakíthatnak ki maguk számára a családok. Az emberek úgy védekeztek a totalitárius rendszer ellen, hogy „visszavonultak a családba”, mint az egyetlen olyan területre, amely valamennyire független maradt az állami ellenőrzéstől. Mivel az állam számára végzett, sokszor értelmetlen munkájukban nem tudták érvényesíteni személyiségüket, a személyes, családi kapcsolatok szerepe, a család érzelmi-pszichikus egyensúlyának fenntartása felértékelődött. (Többek között ez is oka lehet annak, hogy a lakosság nem mutatott különösebb fogékonyságot például a „női egyenjogúság” kiharcolása iránt, hiszen a nők fontos szerepet töltöttek be, és nagyon is sikeresek lehettek ennek az egyensúlynak a fenntartásában.)

A rendszerváltozás elmúlt évtizedben kialakult új feltételei némileg megtépázták ezt az érzelmi-pszichikus egyensúlyt. A személyes ambíciók megvalósításához, a boldoguláshoz, az előrejutáshoz ki kellett lépni a családból, mert megszűnt az állam paternalista gondoskodása. Az egyéneknek – családok esetében a szülőknek – kell mindezért vállalniok a felelősséget, a kockázatot. Kemény gazdasági, piaci törvények szabályozzák, hogy e törekvések milyen eredményekhez vezetnek: felemelkedéshez, szinten tartáshoz, időleges, vagy végleges lecsúszáshoz-e. *Joggal feltételezhetjük, hogy a család belső életében mutatkozó, új keletű problémák is nehezítik a munkavállalás és a család összhangjának a fenntartását. Vajon hogyan érinti a „nagy váltás” a mai 18–40 éves családalapító generációt? Szorongásokkal telten*

élik-e át a gyermekkorban tapasztalt családi körülmények megváltozását, vagy pedig a gyermekkor és a felnőtté válás természetes, könnyen tartható átmeneteként? Minderről mostanáig csak tapasztalati adataink voltak, esetleg a tömegkommunikációs közönség-megnyilvánulásokból, vagy civil szervezetek (pl. a Nagycsaládosok Egyesülete, a nőmozgalmak stb.) problémafelvetései révén értesülhettünk róluk. Az 1998. évi kutatás során e jelenségek tartalmának és hatásának vizsgálatára is kísérletet tettünk.

Nem kell indokolni, hogy az aggodalmak, szorongások egyik alapvető eredőjét az *anyagiak* jelentik. A jövedelmi különbségek növekedése, a rendszerváltozás egyik legnagyobb veszteseként definiálható gyermekes (többgyermekes) családok helyzete, a szociális háló sérülékenysége miatt nagyon is valószínű, hogy az anyagi természetű problémák a család belső életét, érzelmi-pszichikus milióját is alapvetően meghatározzák, egy elképzelt rangsornak valószínűleg listavezetői. (Ez nemcsak a szerényebb körülmények között élőket jellemzi. Az 1991-ben készített nemzetközi összehasonlító vizsgálat alkalmából például arra a kérdésre, hogy az elmúlt 3 hónapban aggodalmaskodtak-e valami miatt, mindegyik országban – Németország volt nyugati régiójában is (!) – az anyagi gondokat tették első helyre a fiatal, gyermekes szülők.) Mivel feltételeztük, hogy ebben a kérdésben szinte mindenki érintett, a vizsgálat céljára inkább olyan területeket, problémákat próbáltunk kiemelni, amelyek *az adott korosztályhoz tartozó férfiak és nők belső családi életét, a család pszichikus egyensúlyát érintik*. A két szféra (anyagiak és érzelmi, pszichikus összetevők) természetesen nem függetlenek egymástól, hiszen az anyagi gondok igen gyakran érzelmi, pszichikus családi konfliktusokban kanalizálódnak, másrésről pedig az érzelmi-pszichikus problémáknak sokszor elejét lehet venni megfelelő anyagiakkal.

A nem direkt, hanem inkább csak közvetett módon anyagi természetű, az érzelmi-pszichikus családi miliót befolyásoló változások közül a magunk részéről egyik legjelentősebb problémának *a gyermekneveléssel összefüggő felelősség megnövekedését* tartjuk. (Amint arra fentebb hivatkoztunk, ez iránt Magyarországon már 1991-ben is különösen érzékenynek bizonyultak a fiatal szülők.) A rendszerváltozás előtti években, évtizedekben az iskolarendszer és a szakma elsajátítása, a továbbtanulás egy tervgazdasági mutatókkal többé-kevésbé szabályozott életutat jelölt ki az ifjúság számára – ebben nevelkedett az általunk vizsgált korosztálynak is számottevő része, az 1998-ban 30–40 év közöttiek. Ma azonban jóval nagyobb a szülők felelőssége (és az anyagi ráfordítás kedvező vagy kedvezőtlen adottságainak a szerepe) abban, hogy a

gyermekek hogyan érvényesülnek majd felnőttként az életben. A versenyfutás gyakran már az óvodáskortól megindul a színvonalasabb iskolába jutásért, majd később az ingyenes iskola által nyújtott, átlagos ismeretanyag fakultációs tantárgyakkal, különórákkal, nyelvtanfolyamokkal történő kiegészítéséért. A továbbtanulás miatt hosszabbodik a gyermekek eltartására fordított idő, hiszen ma már nyilvánvaló, hogy a középiskolai érettségi, vagy pedig csupán egyetlen szakma megszerzése szakmunkás iskolában nem nyújt biztos alapot a gyermek önállósulásához. A gyermek „minősége” mind fontosabb szemponttá válik a szülők kötelezettségeinek sorában, s nem kétséges, hogy e kötelezettségnek kevesebb gyermek mellett könnyebb eleget tenni.

A 90-es évek „új jelenségei” közé tartoznak – és ugyancsak a szülői felelősségérzetet növelik – a gazdagság csábító példái is, amelyet a gyermekek számára a televíziós reklámok, a plakátok, az európai szintű piaci kínálat, nem utolsósorban pedig a jómódú iskolatársak öltözködése, zsebpénze, szórakozásai közvetítenek. Sokkal nehezebb tehát megküzdeni a gyermekek költségesebb igényeivel mint a rendszerváltozás előtti évtizedekben, vagyis például a válaszdók gyermekéveiben.

További probléma-góc a közbiztonság állapota. Ennek veszélyei közé értendő az is, hogy a gyermekek nagyobb eséllyel kerülnek a káros szokásokat (drogozást, alkoholizálást stb.) közvetítő, vagy akár kisebb-nagyobb büntetteket elkövető, rossz társaságba. A szülőktől sokszor szinte állandó készenlétet igényel, hogy ezektől a hatásoktól megóvják gyermekeiket.

Mindezek olyan nevelési elvek alkalmazását tennék szükségessé, amelyeknek az „átmeneti” (vagyis a rendszerváltozás idején szülővé vált) generáció nincs még teljesen birtokában. Nemcsak azért, mert az említett negatívumok saját gyermekkorukban jórészt még ismeretlenek voltak. Azért is, mert a gyermeknevelésben jelentkező, ezen újszerű feszültségek kezelésére a szülő-generáció által preferált, hagyományos nevelési elvek (mint az előzőekben láttuk: a szülői tekintély, az engedelmisség megkövetelése) feltehetően ma kevésbé alkalmasak.

A család belső életében érzékelhető változások egy másik terepe feltevésünk szerint az, hogy *a nehezedő munkahelyi követelmények jobban próbára teszik a házastársak, partnerek közötti érzelmi kapcsolatot.* A munkahelyi előrejutás, a karrier elérése előtérbe helyezi az individuális igényeket, amelyek gyakran csak a „másik fél” rovására, az ő áldozatvállalásával elégíthetők ki. A szenvedő fél – a hagyományoknak megfelelően – többnyire ma is a nő, az anya. Ám a munkavállaló nők összetételében tapasztalt átalakulások (a fiatalabb korösszeté-

tel, a képzettség növekedése, a vezető beosztású nők arányának növekedése, a férfiak és nők bérezési különbségeinek csökkenése) arra vallanak, hogy a nők mind jobban versenytársakká válnak a munkaerőpiacon. Emiatt a férfiak családi szerepekről alkotott (és saját vizsgálatunkkal is alátámasztott), a tradíciókhoz elég erősen ragaszkodó képe is sérül. Az érzelmi összhangot a munka elvesztése miatti aggodalom, a munkanélküliség ugyancsak megtépázhatja. Nem ritkaság, hogy ilyen esetekben a nagyobb terhet viselő, „munkában maradt” fél a másik egyéni adottságait (pl. „ügyefogyottságát”, „lustaságát”, „kényelmességét”) okolja a család nehéz helyzete miatt.

(Megjegyzendő, hogy a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodásnak pozitív tapasztalatai is vannak. Az 1996. évi mikrocenzus adatai szerint a férfiak és nők között elég nagy a különbség aszerint, hogy milyen tulajdoni jellegű munkáltatónál dolgoznak: a férfiak elsősorban a magasabb jövedelmet /jóllehet, bizonytalanabb státust/ jelentő magángazdaságokat célozzák meg, míg a nők a kisebb jövedelmű, de biztosabb közalkalmazotti állásokat részesítik előnyben. Ez a házasfelekre is érvényes. Kihhasználva mindkét szféra előnyeit, a férj biztosítja a család számára a nagyobb keresetet, a feleség pedig a – többnyire a családi kedvezmények garanciáit is jobban betartó – biztos állást. A munkavállalás kockázatai ily módon a családi kohéziót, az egymásért való felelősségvállalást erősítik, ami az ún. tradicionális családi értékek között elsőrendű szerepet tölt be.)

Bárhogyan is alakulnak a körülmények, a háztartás ellátása – többek között a szolgáltatások magas ára, az üzemi (sok helyen az iskolai) étkeztetés megszűnése miatt is – ma még több terhet jelent a családok, főképp a dolgozó nők számára. Mindezek miatt feltehető, hogy a vizsgált korosztályban intenzíven él az a nézet, amely szerint *a mai követelmények mellett a nőknek nehezebb összeegyeztetniük az anyaságot a munkahelyi előreljutással, mint korábban.*

Egyenként és részletesen vizsgáltuk, miként érzékeli e családi étellel kapcsolatos általános problémákat a 18–40 éves korosztály, és saját életükben könnyen, vagy inkább nehezen tudják-e kezelni ezeket. A hat, fókuszba állított probléma tehát a következő:

- TANIT (a gyermekek taníttatásával, felkészítésével kapcsolatos fokozott felelősségérzet),
- MEGOV (a gyermekek rossz társaságtól, rossz szokásoktól való megóvása),
- IGENY (a gyermekek költséges igényeivel való „küzdelem”),
- GOND (a munkahelyi gondok, a munka elvesztése miatti feszültségek közepette a házastárssal, élettárssal, partnerrel megőrizni a kiegyensúlyozott érzelmi kapcsolatokat),

- NOTEH (munka mellett ellátni a háztartási, nevelési feladatokat),
 - NOKOV (összeegyeztetni az anyaságot a munkahelyi előrelépéssel).
- (Az egyes változókkal jelölt kérdésmegfogalmazások /a konkrét kérdőív-kérdések/ a Mellékletben találhatóak.)

Ezeket a problémákat a családi élettel foglalkozó tömegkommunikációs közlemények elég bőségesen taglalják, a nagyfokú nyilvánosság következtében azok mára szinte sztereotípiákká váltak. Így nem csoda, hogy óriási többség (a kérdezettek 90% körüli, vagy azt meghaladó aránya) azokat *általánosságban* egytől egyig „igaznak”, de legalábbis „részben igaznak” tartja.

A *személyesen érintettek* köre ennél szűkebb. A családi élet érzelmi-pszichikus kondícióit illetően a férfiaknak átlagosan mintegy 65%-a, a nőknek 76%-a érzi úgy, hogy azokban személyesen is érintettek: a gyermekesek, a párkapcsolatban élők sűrűbben, míg az egyedülállóak, a gyermektelenek ritkábban. Az érintettek között olyanok is vannak (ez az összes megkérdezett mintegy egyötöde), akiknek életében a felsorolt problémák megoldása nem jelent különösebb gondot, de mindegyik esetben vannak olyanok is, akik számára feszültségekkel járnak. Egy –100-tól +100-ig terjedő skálán az ún. „érzékenység-index” negatív értékei a gondok, feszültségek túlsúlyáról tudósítanak, pozitív értékei pedig azt jelzik, hogy az adott probléma családon belüli megoldása a többség számára nem okoz különösebb gondot. (A „0” körüli érték értelemszerűen arra utal, hogy az adott problémával nehezen és könnyen birkózók aránya többé-kevésbé kiegyenlített.)

A személyes érintettség mértéke és az „érzékenység-index” alakulása

(százalék)			
Problémák	Nem	Személyesen érintettek aránya (%)	Érzékenység-index
TANIT	férfi	63,2	-17
	nő	75,7	-35
MEGOV	férfi	62,7	22
	nő	72,8	3
IGENY	férfi	64,4	-5
	nő	76,4	-30
GOND	férfi	77,2	15
	nő	77,4	6
NOTEH	férfi	66,9	14
	nő	79,0	-17
NOKOV	férfi	62,8	14
	nő	73,2	-3

A nők között mintegy 10 százalékpontnyival nagyobb a személyesen érintettek aránya. Ez alól a GOND kivétel: hogy a munkahellyel, állással kapcsolatos gondokat megsínyli-e a szülők, a partnerek közötti érzelmi kapcsolat, az egyformán érinti a két nemet.

Gondok, feszültségek jelentősebb túlsúlyáról valóban a TANIT és az IGENY árulkodik. A gyermekek taníttatása és költségesebb igényeik kielégítése – ez utóbbi különösen a nők számára – a családi élet, a gyermeknevelés kiemelkedő megpróbáltatásai közé számít. Még inkább áll ez azokra a szülőkre, akik (legkisebb) gyermeke(i) már 6–18 év körüli(ek). (Megjegyzendő, hogy nagyobb gyermek mellett a MEGOV értékei is figyelemre méltóak. Gyermekek serdülőkorba kerülése idején éli át sok szülő azt, hogy követendőnek tartott nevelési elvei – a szülői tekintély érvényesítése, a gyermek engedelmségre nevelése – sérülnek.) A taníttatás, a gyermek költségesebb igényei, a rossz társaság elkerülése azonban a kisebb (0–5 éves) gyermekkel rendelkezők, sőt a (még) gyermektelenek egy részét is foglalkoztatja. E csoportokban is találunk – nem is kis számban – olyanokat, akik számára a TANIT, az IGENY, a MEGOV jelentős gondokat okoz. Ez alátámasztja azt a nemzetközi szakirodalomból ismert összefüggést, hogy „a gyermek minősége”, jó színvonalon történő felnevelésének igénye a szülő-generációt már a családtervek kialakítása idején foglalkoztatja, és a tervezett gyermekszám korlátozására motivál. Még inkább érvényes lehet ez akkor, ha ebben a vonatkozásban a szülők előtt megoldhatatlan nehézségek tornyosulnak: úgy érzik, több gyermek taníttatásának költségeit nem győznék, vagy – a romló közbiztonság miatt – lelkiileg nehezen viselnék el annak az állandó készenléti állapotnak a terhét, hogy több gyermeket is felügyeljenek a rossz társaságtól, rossz szokásoktól (drogtól, csavargástól) való megóvásuk céljából. Az anyagi és pszichikus lekötöttség, a lényegesen több időráfordítás saját teljesítményüket, kielevezett helyzetben akár életcéljaik megvalósítását korlátozná.

A férfiak és nők probléma-érzékenysége két kérdésben (NOTEH, NOKOV) eltér. A nők személyes életét, mindennapjait valószínűleg mégiscsak megterheli a munkavállalás melletti háztartásvezetés és gyermeknevelés többlete. (Ezt enyhítheti, ha a feleség elégedett a férj háztartási munkákban való részvételével. Azok a nők, akik számára nem jelent gondot a NOTEH, a férj háztartási munkáját átlagosan 4,06-ra osztályozzák, míg a NOTEH miatt gondokkal küszködőknél ez az átlag-osztályzat alacsonyabb.) A férfiak többsége ezzel szemben inkább úgy érzi, ha érinti is családjukat az anya többlet-terhelése, ezt ők bizonyára különösebb gond nélkül meg tudják oldani. A férfiak nagyobbik része problémamentesnek találja azt

is, hogy a nők hogyan egyeztetik össze munkahelyi előrejutásukat az anyasággal. (Már csak azért is, mert – amint erről szó volt – zömmel azt tartanák ideális megoldásnak, ha a feleség nem munkahelyi előrejutásával foglalkozna, hanem otthon maradna, és kizárólag a családnak élne.) A nők ezt nem így látják. Véleményeik nagyjából fele-fele arányban oszlanak meg a két véglet között. Míg egyik részük számára a NOKOV nem jelent különösebb gondot (már csak azért sem, mert munkakörükben nem is számíthatnak különösebb előrelépésre), másik - valamivel nagyobb - részük számára azonban komoly feszültséget okoz az anyaság és a munkahely, a szakmai előrejutás összeegyeztetése.

A család belső életében érzékelt változásokra, pontosabban a család érzelmi-pszichikus egyensúlyára gyakorolt hatások további elemzésére egy összefoglaló index készült, az ún. **ÉRZELMI EGYENSÚLY-INDEX**. Ennek segítségével igyekeztünk felderíteni, hogy milyen kapcsolat van e jellemző, valamint a munkahely biztonsága miatti aggodalmak között.

A következő fejezet azt mutatja be, hogy

- hogyan alakítottuk ki a kutatás középpontjában álló „munkahelyi aggodalmak” összefoglaló indexét, valamint a további három terület (a családi értékek – szemléletmód, a rendszerváltozáshoz való alkalmazkodás és a család belső életére, érzelmi egyensúlyára jellemző összetevők) mutatóit, és
- milyen eredményeket kaptunk a vizsgált négy terület közötti összefüggések elemzése alapján.

A MUNKA ÉS A CSALÁD ÖSSZHANGJA – A CSALÁDI ÉRTÉKEK ÉS AGGODALMAK KÖZÖTTI KAPCSOLATOK ELEMZÉSE

DOBOSSY IMRE

Elemzésünk a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetében 1998/99-ben készített kérdőíves vizsgálaton alapul, amelynek során a 18–40 év közötti férfi és női népesség országos mintáját kérdezték (N=1612).

A kutatás középpontjában *a nők munkavállalása, a munkahely biztonsága és a tipikusan női élethelyzetek (szülés, gyermeknevelés, családi, háztartási tennivalók ellátása) közötti konfliktusok, e konfliktusok miatti aggodalmak vizsgálata állt.* Feltételezhető volt ugyanis, hogy – jóllehet, bizonyosfajta konfliktusok korábban is voltak a munkavégzés és a családi életvitel között – azok a rendszerváltozást követő egy évtized alatt új elemekkel bővültek ki.

A kutatás további hipotézise, hogy a munkavállalás és a családi élet összhangja nem független

- a családdal, családi életvitellel kapcsolatos, az adott korosztályban preferált értékrendtől, szemléletmódtól,
- a rendszerváltozás után kialakult társadalmi helyzettől, az újszerű követelményekhez való alkalmazkodási készségtől, és
- a családok belső életében, érzelmi, pszichikus egyensúlyában tapasztalt változásoktól.

A középpontban álló és a további három problémacsoport mögött több kérdőív-kérdés és az ezekre kapott válaszok húzódnak meg, ezek főbb tapasztalatait az előző fejezetek foglalják össze. Most arra teszünk kísérletet, hogy a fenti négy kérdéskört egységes rendszerbe foglaljuk, és megvizsgáljuk társadalmi beágyazottságukat, valamint egymáshoz való viszonyukat. Tehát elemzésünk központi kérdései, hogy a vizsgált 18–40 éves népesség

- mennyire aggódik munkahelyi biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusai miatt,

- család-felfogása mennyire modern vagy konzervatív (némileg leegyszerűsítve a továbbiakban e fogalmakkal jelöljük az értékrend, a szemléletmód „tradícióktól elszakadó, modernizálódó” és „tradícióőrző” dimenzióit),
- könnyen vagy nehezen alkalmazkodik-e a rendszerváltozás újszerű körülményeihez, és
- mennyire érzékeny a család belső életét, érzelmi, pszichikus egyensúlyát érintő változásokra.

Az egyes területekhez kapcsolódó kérdőív-kérdéseket a Melléklet tartalmazza.

A fenti négy problémakörhöz tartozó változókból és a válaszmegoszlásokból indexeket hoztunk létre, amit az tett lehetővé, hogy az egyes témákhoz kapcsolódó alapkérdéseket vagy azonos fogalomrendszerben kérdezték meg, vagy ha ez hiányzott, akkor egy-két esetben a kérdezési fogalomkörnek megfelelően transzformáltuk az adatokat.

1. A MUNKAHELY BIZTONSÁGA ÉS A GYERMEKVÁLLALÁS KONFLIKTUSA. A MUNKAHELYI AGGODALOM INDEXE

Az elemzésbe bevont 7 változó és a hozzájuk tartozó kérdőív-kérdések rövidített tartalma a következő:

A változó neve	A változó tartalma (a kérdőív-kérdések lerövidítése)
NEHEZ	a kisgyermekes anyák nehezebben találnak munkát
VISSZ	gyes/gyed után bizonytalan a munkahelyre visszatérés
BOLCS	munka mellett nehéz megoldani a gyermek napközbeni felügyeletét
GYBET	a gyermek betegsége miatti hiányzás rontja az állás biztonságát
KIRUG	a munkahelyek megszabadulnak attól a nőtől, aki szülési szabadságra készül
KARRI	az 1–2 éves gyermekgondozási szabadság veszélyezteti a karriert
NEMDO	40 éves kor után egy nő nehezen talál munkát

Az index-képzés során arra kerestük a választ, hogy a megkérdezettek mennyire tartják magukra nézve jellemzőnek, reálisnak a munkahelyi biztonság miatti aggodalmat, vagyis azt összegeztük, hogy *ki hányféle probléma miatt aggodalmaskodott a saját életében hasonló okok miatt.*

*A munkahely biztonsága miatti aggodalom mutatója
(Hány probléma miatt aggódik?)*

	N	%
Egy miatt sem	728	45,2
1 miatt	149	9,2
2 miatt	114	7,1
3 miatt	110	6,8
4 miatt	108	6,7
5 miatt	85	5,3
6 miatt	158	9,8
7 miatt	160	9,9
Összesen	1612	100,0

Ebből a részletezett mutatóból – a könnyebb áttekinthetőség érdekében – egy összevont indexet képeztünk, amely három kategóriából áll: az első, úgynevezett „nem aggódott” kategóriába azok kerültek, akik egyetlen probléma miatt sem aggodalmaskodtak (akár valaha, akár jelenleg, akár pedig a jövőre gondolva). A második, „átlagosan aggódott” kategóriába azok kerültek, akik legfeljebb négy felsorolt probléma miatt aggodalmaskodtak, a harmadik, „átlagosnál jobban aggódott” kategóriába pedig azok, akik 5, 6 vagy 7 probléma miatt is aggodalmat, szorongást éreztek/éreznek.

*Az összevont **MUNKAHELYI AGGODALOM-INDEX***

	N	%
Nem aggódott	728	45,2
Átlagosan aggódott	481	29,8
Az átlagosnál jobban aggódott	403	25,0
Összesen	1612	100,0

A megkérdezett 18–40 éves népesség többsége átélte, vagy lehetségesnek tartja, hogy át fog élni legalább egy olyan munkahelyi szituációt, amelyben problémát jelenthet a gyermekes életmód. Ezen belül a válaszadók egynegyede többféle ilyen esetet is megjelölt, szerintük tehát kifejezetten aggodalmas lehet a gyermekes anyák helyzete a munkahelyeken. Ugyanakkor a relatív többség – a megkérdezetteknek valamivel kevesebb, mint fele – életében nem fordult elő, hogy aggódni kellett volna olyan munkahelyi dolgok miatt, amelyek a gyermekes családok életében szoktak előfordulni, és nem is számít arra, hogy ilyesmi miatt a későbbiekben problémái lesznek.

A kérdésben való érintettség különbözősége miatt feltételezhető, hogy a családi élet és a munkahely ütközését különbözőképpen megélik nem azonos szocio-demográfiai környezetből kerülnek ki. Ennek vizsgálatára ún. lépésenkénti regresszió-elemzést végeztünk¹.

Függő változó: nem aggódott/nem aggódik

Változó	Beta	t	Sig.
WKISGY	-,365	-11,574	,000
ONALLO	,072	3,149	,002
WHAZAS	-,148	-4,489	,000
ELVALT	-,089	-3,641	,000
WKOR	,082	3,040	,002
FFI	,048	2,057	,040

Függő változó: az átlagnál jobban aggódott/aggódik

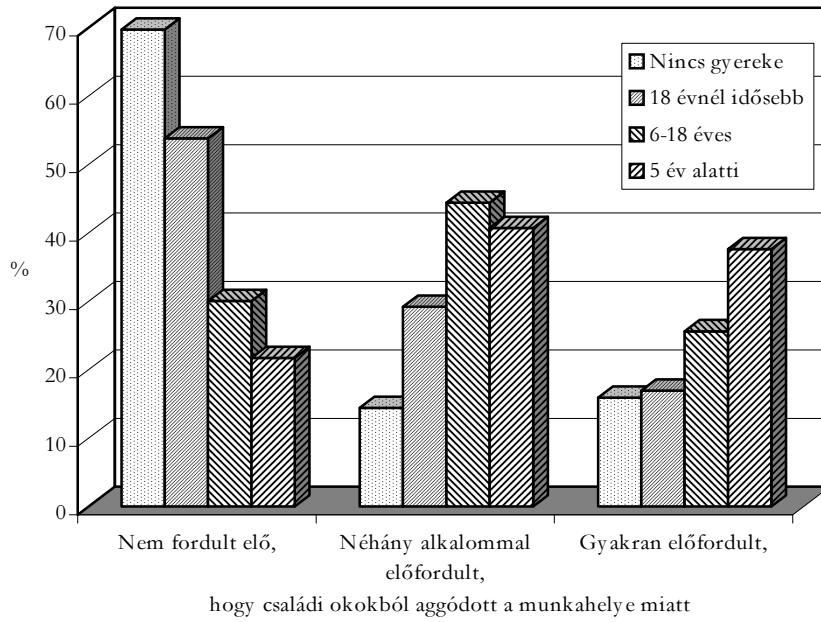
Változó	Beta	t	Sig.
WKISGY	,180	4,614	,000
WKOR	-,142	-4,693	,000
MUNELK	,074	2,983	,003
GYERDB	,108	2,503	,012

Talán nem meglepő, hogy gyermeknevelésből származó munkahelyi konfliktusokat azok nem éltek át, illetve azok nem tartanak ilyesmitől, akiknek maguknak nincs gyermekük, akik egyedül élnek, továbbá akik nem aktív anyai szerepet töltenek be, így a férfiak és az „idősebb” korosztály tagjai. De ide tartoznak a foglalkozásuk szerint önállóak is. Ezzel szemben elsősorban a kisgyermeket nevelő fiatalabb korosztály tagja, továbbá a több gyermeket nevelők, valamint a munkanélküliek azok, akik több vonatkozásban (témakörben) is átéltek ilyen jellegű munkahelyi problémát, és a jövőre gondolva is aggódnak emiatt.

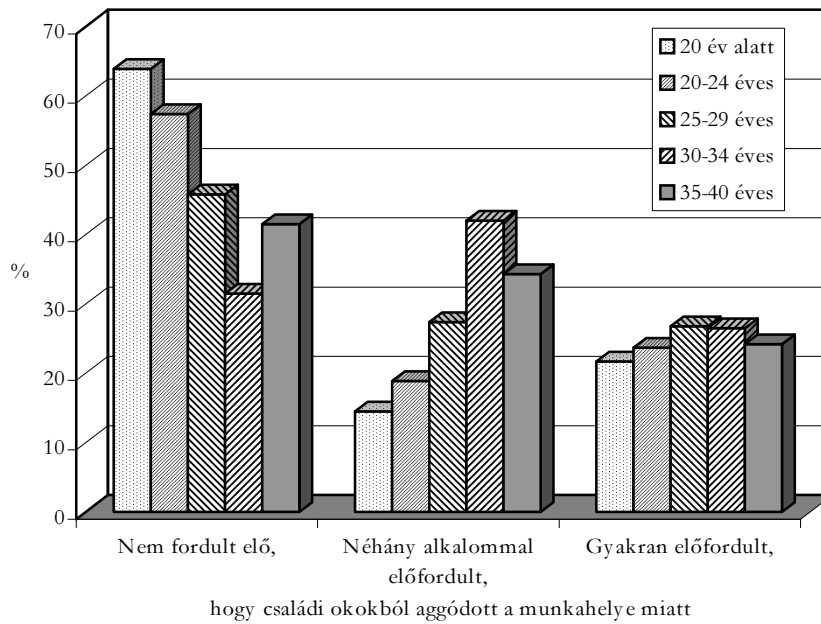
Ezeket az összefüggéseket mutatják be az alábbi ábrák, amelyek a gyermeknevelésből származó munkahelyi konfliktusok megítélését leginkább meghatározó tényezőknek, vagyis az életkornak, a nevelt gyermekek számának és a családi állapotnak a szerepét illusztrálják.

¹ A lépésenkénti regresszió-elemzés rövid leírását, és az elemzésbe bevont szocio-demográfiai adatok jellemzőit a melléklet tartalmazza.

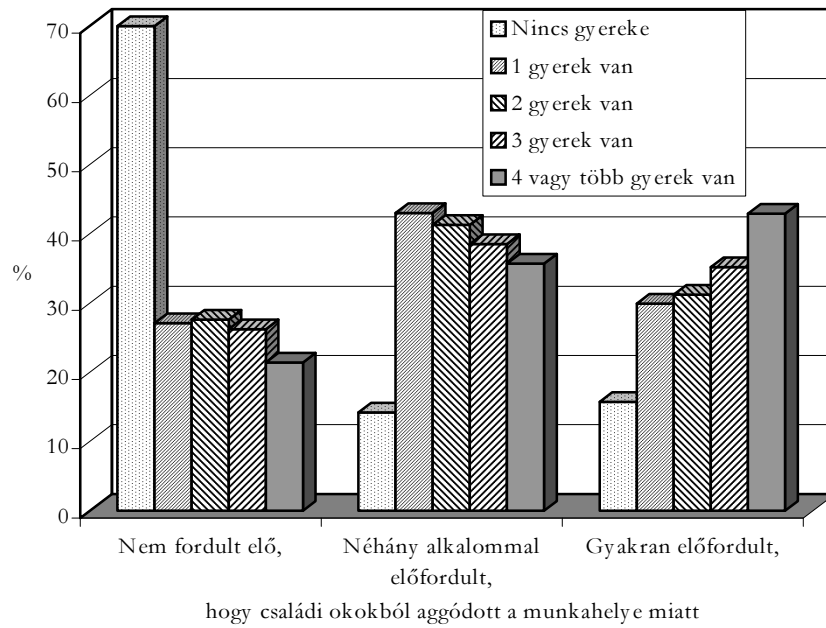
A munkahely biztonsága miatti aggodalom összefüggése a válaszadó legfiatalabb gyermekének életkorával

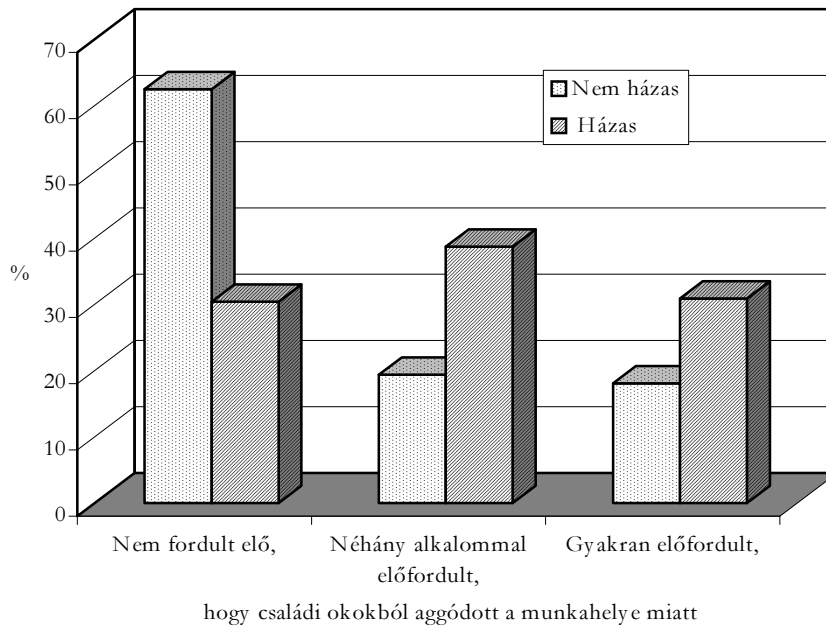
A munkahely biztonsága miatti aggodalom összefüggése a válaszadó életkorával

A munkahely biztonsága miatti aggodalom összefüggése a válaszadó nevelt gyermekeinek számával

A munkahely biztonsága miatti aggodalom összefüggése a válaszadó családi állapotával

2. *KONZERVATÍV ÉS MODERN („TRADÍCIÓŐRZŐ” ÉS „TRADÍCIÓKTÓL ELSZAKADÓ, MODERNIZÁLÓDÓ”) ÉRTÉKREND, SZEMLÉLETMÓD. A KONZERVATÍV/MODERN CSALÁDI ÉRTÉKEK INDEXE*

A családdal, a családi élettel kapcsolatos kérdések részletesen kitértek ennek a jelenségnek szinte minden területére. Együttesen szemlélve, illetve kezelve ezeket a kérdéseket arra is választ kaphatunk, hogy a vizsgált népességben mennyire elterjedt a modern, illetve a konzervatív családfelfogás. A családi értékek elemzésébe bevont 8 változó, illetve a hozzájuk tartozó kérdőív-kérdések rövidített tartalma a következő:

A változó neve	A változó tartalma (a kérdőív-kérdések lerövidítése)
JOVEL	a környezet, az ismerősök véleménye a családról jó legyen
TITOK	a házasság/élettársaknak ne legyenek titkaik egymás előtt
LEMOND	a gyermek miatt le kell mondani az életcélokról
TEKINT	a gyermeket tekintélyelvűen, engedelmességre kell nevelni
FONTOS	a család, a magánélet vagy a munka, a hivatás-e a fontosabb?
NEMDOL	dolgozzanak-e a nők jól kereső férj mellett?
HAZT, HTMJO	férjek részvétele a háztartásban
GYER, GYNPO	férjek részvétele a gyermeknevelésben

A családi élettel összefüggő értékeket feltáró kérdések egy része arra irányult, hogy a szülők hogyan osztják meg egymás között a háztartási munkát és a gyermeknevelési teendőket. Ezeket értelemszerűen csak házastársi, élettársi kapcsolatban élőknek tették fel. Ezért indokoltnak látszik az elemzés során a házasságokat, illetve élettársi kapcsolatban élőket külön kezelni a nem párkapcsolatban élőktől.

Az index-képzés során úgy alakítottuk át az alapadatokat, hogy a konzervatív felfogást jelző válaszok magasabb értéket (pl. 1) kaptak, a modern felfogás pedig alacsonyabb értéket (pl. 0). (E mögött természetesen nincs semmiféle értékítélet, ez csupán egy adatelőkészítési eljárás, ha megfordítanánk az értékeket, ugyanazt az eredményt kapnánk.) A családdal, a családi élettel összefüggő értékek index-képzése során arra kerestük a választ, hogy ki hányszor adott konzervatív, illetve nem konzervatív felfogásra utaló választ. Az egyedülállók (pontosabban a nem párkapcsolatban élők) esetében legfőljebb hatszor fordulhatott elő konzervatív jellegű válasz, mivel nekik nem tették fel a háztartási munkákban, gyermeknevelésben való részvételre vonatkozó kérdéseket.

*A családi értékek mutatója
(a konzervatív jellegű válaszok előfordulása alapján)*

Konzervatív válasz:	Házas, élettársi kapcsolatban él		Nem párok kapcsolatban él	
	N	%	N	%
Egyszer sem fordult elő	71	7,2	118	18,9
1-szer fordult elő	224	22,7	156	25,0
2-szer fordult elő	237	24,0	144	23,0
3-szor fordult elő	182	18,4	98	15,7
4-szer fordult elő	144	14,6	69	11,0
5-ször fordult elő	89	9,0	31	5,0
6-szor fordult elő	32	3,2	9	1,4
7-szer fordult elő	7	0,7	–	–
8-szor fordult elő	1	0,1	–	–
Összesen	987	100,0	625	100,0

A családi élettel kapcsolatos értékek összevont mutatóját úgy alakítottuk ki, hogy „modern felfogásúnak” tekintettük azokat, akik egyetlen egyet sem, vagy legfeljebb egy konzervatív felfogást tükröző értéket vallottak magukénak. „Enyhén konzervatív” felfogásúnak azokat tekintettük, akik kettő vagy három kérdésnél is a hagyományosabb értékekre szavaztak, „nagyon konzervatív” felfogásúnak” pedig azokat neveztük, akik négy vagy több esetben is elfogadtak ilyen tartalmú véleményeket.

*Az összevont **KONZERVATÍV/MODERN CSALÁDI ÉRTÉKEK INDEXE***

	Házas, élettársi kapcsolatban él		Nem párok kapcsolatban él	
	N	%	N	%
Modern felfogású	295	29,9	274	43,8
Enyhén konzervatív felfogású	419	42,5	242	38,7
Nagyon konzervatív felfogású	273	27,7	109	17,4
Összesen	987	100,0	625	100,0

A csoportosítás szerint a párok kapcsolatban élő megkérdezettek körében közel azonos – az egynegyedét meghaladó – arányban van jelen a két szélsőséges, a modern és a konzervatív család-felfogás. A többség azonban a két ellentétes pólus között helyezkedik el: csak „enyhén konzervatívnak” mondható. A párok kapcsolatban élőkkel szemben az egyedülállók család-felfogása inkább a modern vagy enyhén konzervatív modellt tartalmazza.

A csoportosítás természetesen csak egyszerű matematikai eljárás, ami akkor válhat valódi szociológiai mutatóvá, ha kiderül, hogy az egyes felfogások jól elkülöníthető társadalmi csoportokkal azonosíthatók. Ennek feltárására ismét lépésenkénti regresszió-elemzést végeztünk, amelynek eredményei bebizonyították, hogy a modern és a konzervatív család-felfogás nagyon is eltérő társadalmi csoportokra jellemző.

A modern családfelfogással összefüggő tényezők
Függő változó: modern családfelfogás

Házass, élettársi kapcsolatban él				Nem párkapcsolatban él			
Változó	Beta	t	Sig.	Változó	Beta	t	Sig.
ISKOLA	,204	6,148	,000	TELEP	,125	3,010	,003
ETARS	,123	3,762	,000	ISKOLA	,096	2,322	,021
WKOR	,109	3,375	,001				
TELEP	,070	2,120	,034				

A konzervatív családfelfogással összefüggő tényezők
Függő változó: konzervatív családfelfogás

Házass, élettársi kapcsolatban él				Nem párkapcsolatban él			
Változó	Beta	t	Sig.	Változó	Beta	t	Sig.
ISKOLA	-,208	-6,636	,000	WRÉTEG	-,112	-2,672	,008
WKISGY	,119	3,791	,000	ISKOLA	-,100	-2,390	,017
WVALLAS	,087	2,778	,006				
FFI	-,077	-2,437	,015				

A modern családfelfogás alapvetően a városi környezethez és az iskolázottabb rétegekhez kötődik. A párkapcsolatban élők körében elsősorban a nagyobb településeken, városokban élők, a magasabb iskolai végzettségű, idősebb korosztályhoz tartozók és az egyedül élők képviselik a modernnek nevezhető családi értékeket. Az egyedülállók esetében ez a modern szemlélet szintén egyértelműen a városi környezethez és az iskolázottsághoz kapcsolódik. Ezzel szemben a konzervatív családfelfogás a házassoknál, illetve az élettársi kapcsolatban élőknel leginkább azokra az alacsonyabb iskolai végzettségű, fiatalabb korosztályhoz tartozó nőkre jellemző, akik vallásosak és kiskorú gyermeket nevelnek. A nem párkapcsolatban élők esetében úgy tűnik, hogy egyértelműen a társadalmi hierarchiában érzékelt hely a meghatározó ebben a kérdésben: minél alacsonyabb társadalmi réteghez sorolta be magát valaki, és

minél alacsonyabb volt az iskolai végzettsége, annál valószínűbb volt, hogy konzervatív értékeknek adott hangot.

Első pillantásra meglehetősen lehet, hogy az „idősebb” korosztály tagjai modern fel fogásúnak bizonyultak ebben a kérdésben; ez ellentmond a mindennapi élet tapasztalatainak. A jelenség szociológiai magyarázata valószínűleg abban van, hogy a családi élethez való modern hozzáállással szoros összefüggésben álló magas iskolai végzettség még nem érhető el a fiatal korosztály körében: a 18–24 évesek jelentős része még nem fejezte be tanulmányait, tehát körükben lényegesen kevesebb a magasabb, és több az alacsony végzettségű személy, mint az idősebb korosztályokban. Vagyis a regresszió-elemzés nem az idősebb életkor és a modern családfelfogás közötti összefüggést mutatta ki ebben az esetben, hanem azt a rejtett háttérkapcsolatot, ami a magas iskolai végzettségnek az idősebb életkorhoz való szükségszerű kötődését jelenti. Az alábbi táblázatok hiányzó adatai a 18–29 éves sávban jól illusztrálják ezt a gondolatsort.

A modern családfelfogásúak megoszlása életkor és iskolai végzettség szerint (%)

Életkor	8 általános	Szaktanács- képző	Középiskolai érettségi	Főiskola	Egyetem	Összesen
20 év alatt	46,7	23,3	30,0			100,0
20–24 éves	9,8	31,5	52,4	5,6	0,7	100,0
25–29 éves	7,7	30,8	41,9	9,4	10,3	100,0
30–34 éves	16,4	26,2	23,0	22,1	12,3	100,0
35–40 éves	12,1	29,3	33,1	17,8	7,6	100,0
Együtt	13,4	29,2	37,4	13,0	7,0	100,0

Életkor	8 általános	Szaktanács- képző	Középiskolai érettségi	Főiskola	Egyetem	Együtt
20 év alatt	18,4	4,2	4,2			5,3
20–24 éves	18,4	27,1	35,2	10,8	2,5	25,1
25–29 éves	11,8	21,7	23,0	14,9	30,0	20,6
30–34 éves	26,3	19,3	13,1	36,5	37,5	21,4
35–40 éves	25,0	27,7	24,4	37,8	30,0	27,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

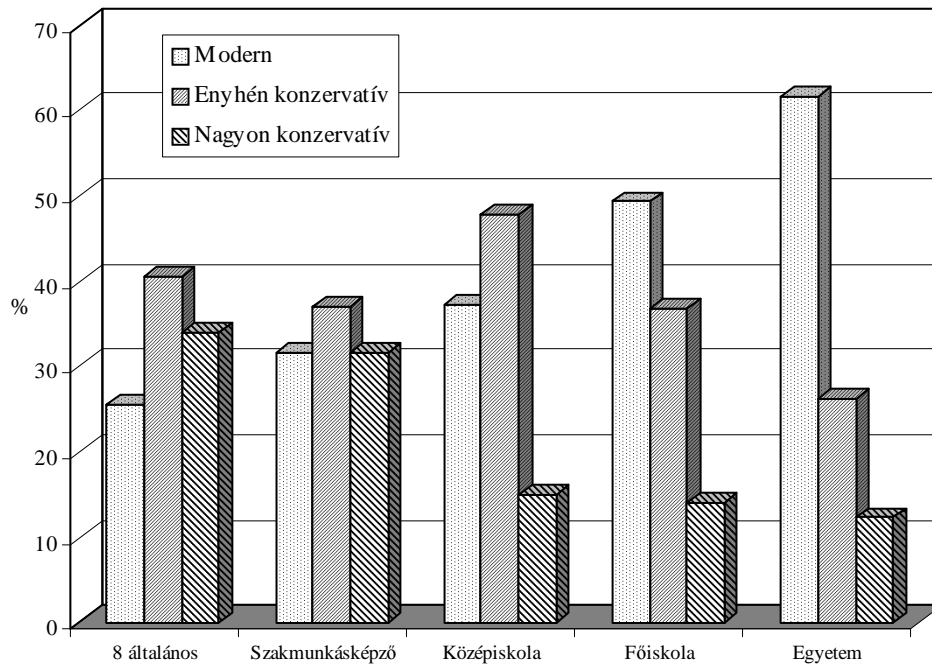
A konzervatív családfelfogásúak megoszlása életkor és iskolai végzettség szerint (%)

Életkor	8 általános	Szaktanács- képző	Középiskolai érettségi	Főiskola	Egyetem	Összesen
20 év alatt	31,3	43,8	25,0			100,0
20–24 éves	28,6	45,1	26,4			100,0
25–29 éves	29,1	49,4	16,5	5,1		100,0
30–34 éves	20,5	47,7	20,5	9,1	2,3	100,0
35–40 éves	26,9	34,3	25,0	8,3	5,6	100,0
Együtt	26,4	43,5	22,5	5,5	2,1	100,0

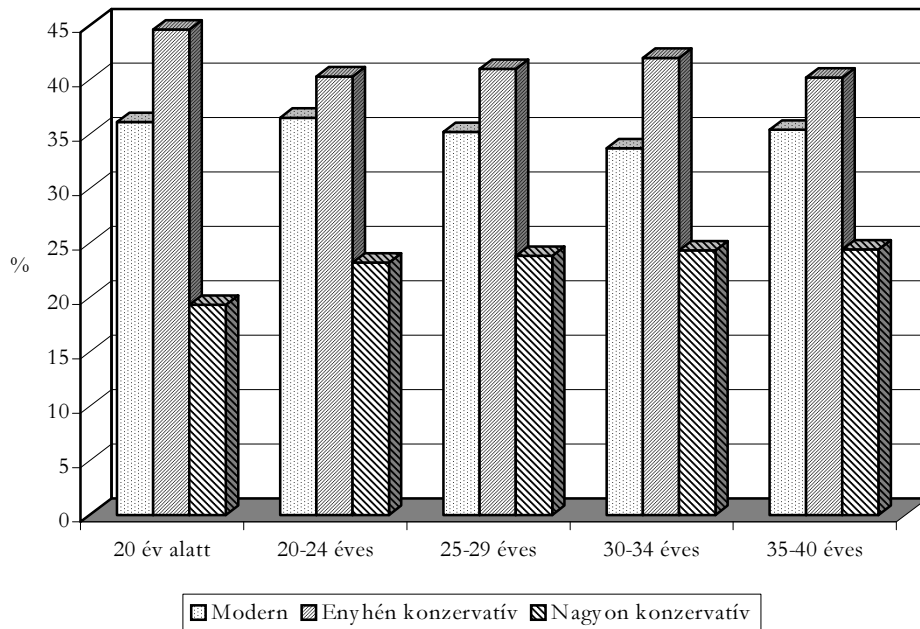
Életkor	8 általános	Szaktanács- képző	Középiskolai érettségi	Főiskola	Egyetem	Együtt
20 év alatt	5,0	4,2	4,7			4,2
20–24 éves	25,7	24,7	27,9			23,8
25–29 éves	22,8	23,5	15,1	19,0		20,7
30–34 éves	17,8	25,3	20,9	38,1	25,0	23,0
35–40 éves	28,7	22,3	31,4	42,9	75,0	28,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az életkorról és az iskolai végzettséggel kapcsolatos összefüggések egyfajta „torzulást” az is okozhatta, hogy a családfelfogás milyenségét erőteljesebben határozza meg az iskolai végzettség, mint az életkor. Az alábbi grafikonok jól érzékeltetik, hogy míg az iskolai végzettség emelkedésével egyértelműen csökken a nagyon konzervatív értékeket vallók aránya, és jelentősen emelkedik a modern felfogásúaké, addig a különböző életkorúakat összehasonlítva alig érzékelhető különbség a modern és a konzervatív családfelfogást képviselők arányában. Vagyis: ha valaki magas iskolázottságú, akkor ez a tény nagyobb valószínűséggel utal a modern értékek meglétére, mint az, ha valaki fiatal. Más megközelítésben ez azt jelenti: egy bizonyos életkor, kb. 25 év fölött bármelyik korosztályt tekintjük, azt tapasztalhatjuk, hogy a diplomások körében a leggyakoribb a modern gondolkodás, függetlenül attól, hogy idősebbek vagy fiatalabbak-e. Ugyanakkor a konzervatív gondolkodásmódot mindegyik iskolai végzettségi csoportban nagyjából azonos arányban képviselik a fiatalabb és az idősebb korosztályok tagjai.

A családi értékek összefüggése az iskolai végzettséggel

A családi értékek összefüggése az életkorral

3. ALKALMAZKODÁS A RENDSZERVÁLTOZÁS KÖRÜLMÉNYEIHEZ. AZ ALKALMAZKODÁS-INDEX

A vizsgált 18–40 éves korosztály jelentős része felnőtt fejjel élte meg a rendszerváltozást és az azóta eltelt időszakot. Ezért joggal feltételezhető, hogy vannak tapasztalataik és véleményük a megváltozott életkörülményekről. Összegyűjtöttünk néhány olyan élethelyzetet, amelyek a rendszerváltozás utáni évek kísérő jelenségeinek tekinthetők, és arra kértük a válaszadókat, hogy mondják meg, ezek inkább kedvezően, vagy inkább kedvezőtlenül érintik-e őket. A felsorolt 6 élethelyzet és az azokat jelölő változók neve a következő:

A változó neve	A változó tartalma (a kérdőív-kérdés lerövidítése)
ONALL	sokkal önállóbbnak, kezdeményezőbbnek kell lenni
LABIL	meg kell szokni, hogy a jövő bizonytalan, sok a kockázat
KONYOK	nagyobb a konkurencia, többet kell könyökölni
UJKOV	állandóan új követelményeknek kell megfelelni
ONKEPZ	a képességeket, ismereteket állandóan fejleszteni kell
SZAMIT	nagyobb a lehetőség arra, hogy valaki megtalálja a számítását, de arra is, hogy elszegényedjen

Az index-képzés során arra kerestük a választ, hogy kit milyen intenzíven érintett a rendszerváltozás, vagyis hány olyan élethelyzet, jelenség van, amelyhez nehezen tudnak alkalmazkodni.

A rendszerváltozáshoz való alkalmazkodás (Hány nehéz helyzet van?)

	N	%
Egy sincs	183	11,4
1	228	14,1
2	319	19,8
3	340	21,1
4	266	16,5
5	166	10,3
6	110	6,8
Összesen	1612	100,0

A nehéz alkalmazkodási helyzetek gyakoriságát jelző indexből összevont mutatót alakítottunk ki úgy, hogy „jól alkalmazkodónak” neveztük azokat, akiket egyetlen egy sem vagy legfeljebb egy élethelyzet érintett kedvezőtlenül. A „közepesen alkalmazkodó” kategóriába

kerültek azok, akiket két vagy három jelenség érintett kedvezőtlenül. Végül azokat tekintjük „nehezen alkalmazkodónak”, akik körében a rendszerváltás óta eltelt időszakban négy vagy több jelenség is gondot okozott.

*Az összevont **ALKALMAZKODÁS-INDEX**
(Hogyan alkalmazkodik?)*

	N	%
Jól	411	25,5
Közepesen	659	40,9
Nehezen	542	33,6
Összesen	1612	100,0

A kategóriák összevonása után azt láthatjuk, hogy a megkérdezettek egynegyedét nem érinti a rendszerváltás utáni helyzet, egyharmada viszont kifejezetten nehezen tud alkalmazkodni a mai élet kísérő jelenségeihez. A két póluson elhelyezkedők mélyebb megismerésére ismét regresszió-elemzést végeztünk, amelynek segítségével feltárhattuk az ezzel az attitűddel leginkább összefüggő tényezőket.

*A rendszerváltás megítélésével összefüggő tényezők
Függő változó: jól alkalmazkodik*

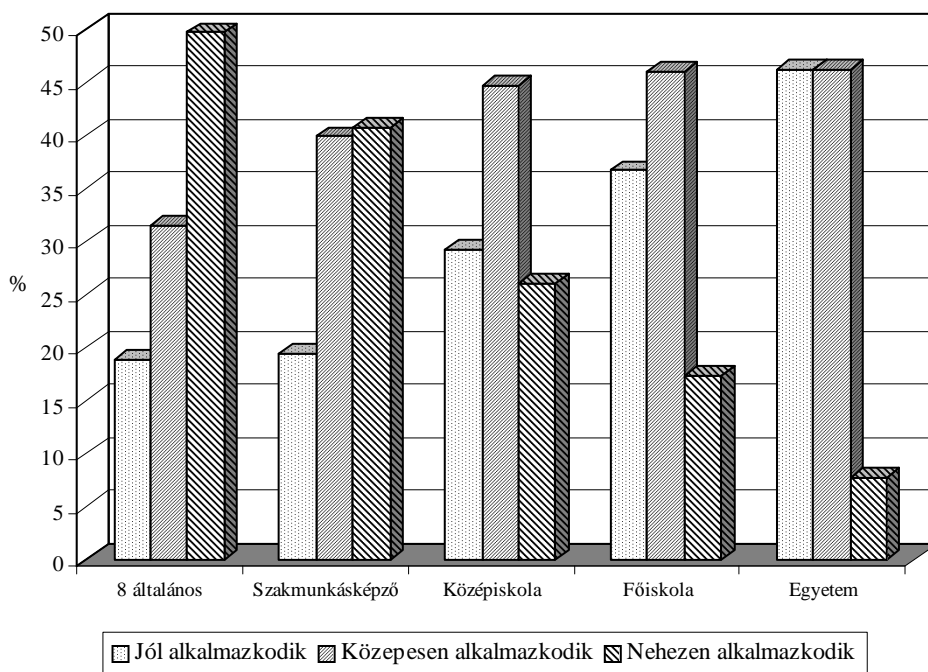
Változó	Beta	t	Sig.
ISKOLA	,120	4,524	,000
WKISGY	-,124	-4,952	,000
SZAKMUN	-,068	-2,728	,006
WRETEG	,061	2,413	,016
MUNELK	-,062	-2,457	,014
TELEP	,063	2,441	,015
ELVALT	-,066	-2,615	,009
ETARS	,057	2,225	,026

Függő változó: nehezen alkalmazkodik

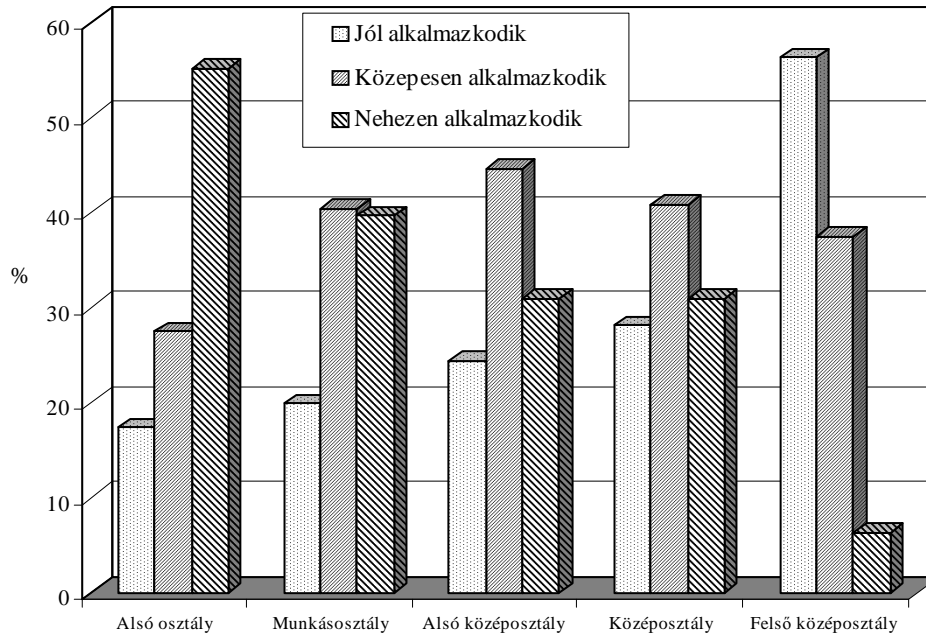
Változó	Beta	t	Sig.
ISKOLA	-,218	-8,526	,000
WKOR	,100	4,075	,000
MUNELK	,110	4,423	,000
FFI	-,097	-3,956	,000
WRETEG	-,081	-3,269	,001
ETARS	-,058	-2,358	,019
SZAKMUN	,054	2,164	,031

Az elemzés arra világított rá, hogy a rendszerváltozás óta kialakult életformához, a mai életet kísérő jelenségekhez való hozzáállást *alapvetően a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely minősége határozza meg*. Minél magasabb ugyanis valakinek az iskolai végzettsége, minél magasabb társadalmi osztályba sorolja saját magát, minél nagyobb településen (városban) lakik valaki, annál jobban tud alkalmazkodni a rendszerváltozás óta kialakult élethelyzetekhez, mondhatjuk azt is, hogy „annál jobban érzi magát a bőrén”. Bebizonyosodott, hogy a jelenség fordítva is igaz: az alacsonyabb iskolázottságúakat, a magukat alacsonyabb társadalmi osztályba sorolókat ezek a jelenségek fokozottabban sújtják. A képet tovább árnyalja, hogy a családosoknak, a munkanélkülieknek és a nőknek szintén az átlagosnál nehezebb alkalmazkodni a rendszerváltozás óta kialakult életformához. Érdekes megnézni az elmondottakat két fontos szocio-demográfiai mutató – az iskolai végzettség és a társadalmi önbesorolás – mentén azt, hogy ezekkel összefüggésben hogyan alakul a mai élet kísérő jelenségeihez való hozzáállás.

A rendszerváltozás körülményeihez való alkalmazkodás összefüggése az iskolai végzettséggel (az összevont mutató alapján)

*A rendszerváltozás körülményeihez való alkalmazkodás összefüggése
a társadalmi önbesorolással
(az összevont mutató alapján)*

4. A CSALÁD BELSŐ ÉLETÉT, ÉRZELMI, PSZICHIKUS EGYENSÚLYÁT ÉRINTŐ VÁLTOZÁSOK. AZ ÉRZELMI EGYENSÚLY-INDEX

Az előző kérdéskörhöz hasonlóan ezúttal is azt tudakoltuk az emberektől, hogy a rendszerváltozás óta kialakult megváltozott helyzet milyen hatást gyakorol a családra, a családi életre. A válaszadóknak az kellett mérlegelniük, hogy ezek a változások gondot okoztak-e a családi életükben vagy sem. A kérdőív-kérdések rövidített tartalma és az azokat jelölő 6 változó neve a következő:

A változó neve	A változó tartalma (a kérdőív-kérdés lerövidítése)
TANIT	fokozott felelősségérzet a gyermek taníttatása miatt
MEGOV	a gyermek megóvása a rossz társaságtól, káros szokásoktól
IGENY	küzdelem a gyermek költségesebb igényeivel
GOND	munkahelyi feszültség miatt a házaspár/élettársak közötti érzelmi kapcsolat megromlása
NOTEH	munka mellett ellátni a háztartást, a gyermeknevelést
NOKOV	összeegyeztetni az anyaságot a munkahelyi előrelépéssel, a karrierrel

Az index-képzés során most arra kerestük a választ, hogy milyen mértékű az emberekben a család érzelmi egyensúlyának megtartása iránti aggodalom. Ezt annak alapján állapítottuk meg, hogy ki hány problémánál jelezte a családot érintő társadalmi változások negatív hatását a saját családi életére.

*A család érzelmi, pszichikus egyensúlyával kapcsolatos aggodalom mutatója
(Hány helyzetnél van probléma?)*

	N	%
Egynél sincs	478	29,7
1-nél	193	12,0
2-nél	165	10,2
3-nál	189	11,7
4-nél	170	10,5
5-nél	200	12,4
6-nál	217	13,5
Összesen	1612	100,0

A megkérdezettek több mint egynegyedénél nem fordult elő, hogy akárcsak egyetlen probléma miatt is aggódott volna családjára érzelmi egyensúlyáért. E csoport nagy részaránya miatt a családjára érzett aggodalom összevont mutatóját a korábbiaktól eltérő módon úgy alakítottuk ki, hogy a „nem aggódik” kategóriába most csak azok a válaszadók kerültek, akiknél egyetlen helyzetben sem fordult elő ilyen válasz. „Enyhén aggódnak” neveztük azokat, akik maximum három problémánál, „nagyon aggódnak” pedig azokat, akik négy vagy több problémánál jeleztek családi feszültségeket.

Az összevont ÉRZELMI EGYENSÚLY-INDEX

	N	%
Nem aggódik	478	29,7
Enyhén aggódik	547	33,9
Nagyon aggódik	587	36,4
Összesen	1612	100,0

Az összevont mutatóban közel egyenlő arányban fordulnak elő a különböző mértékben aggódók: egyrészt azok, akik az utóbbi 10 évben bekövetkezett változások miatt nem aggódnak a családjukért (30%), másrészt azok, akik enyhén, harmadrészt pedig azok, akik na-

gyon aggódnak érte. A regresszió-elemzés most is kimutatta, hogy a két ellentétes beállítódás jól körülírható szocio-demográfiai csoporthoz köthető.

A család érzelmi, pszichikus egyensúlya miatti aggodalommal összefüggő tényezők
Függő változó: nem aggódik

Változó	Beta	t	Sig.
WKISGY	-,284	-7,351	,000
GYERDB	-,149	-4,227	,000
ELVALT	-,101	-4,409	,000
WHAZAS	-,124	-4,049	,000
ONALLO	,060	2,662	,008
SZAKMUN	,044	1,962	,050

Függő változó: nagyon aggódik

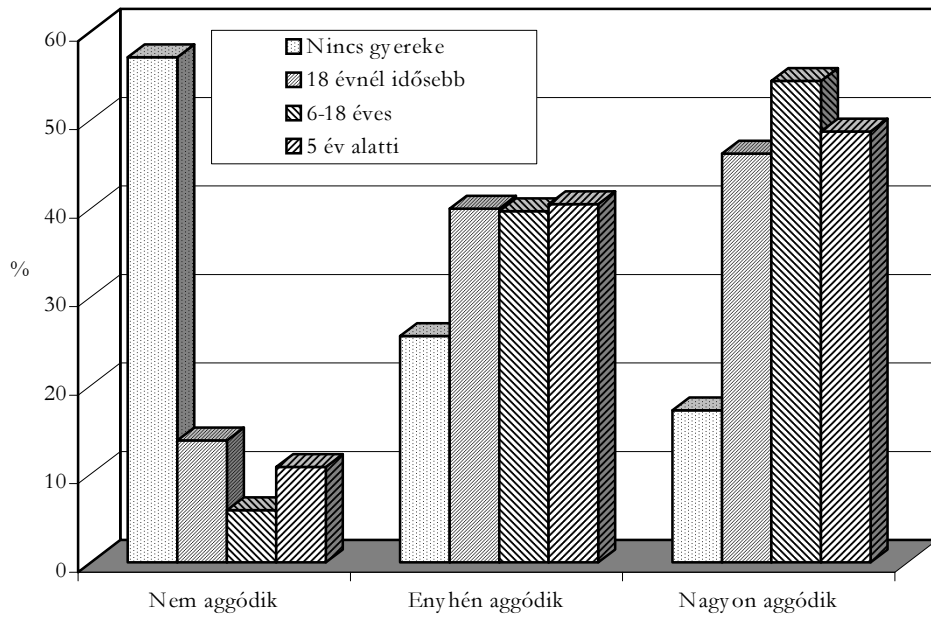
Változó	Beta	t	Sig.
WKISGY	,208	5,509	,000
GYERDB	,136	3,584	,000
ELVALT	,075	3,125	,002
MUNELK	,056	2,306	,021

A család megőrzésével, a családi élet védelmével kapcsolatos aggodalmak esetében meghatározó szerepe van annak, hogy ki hol tart a családépítés folyamatában. Természetesnek kell tekinteni ugyanis, hogy kisgyermeket vagy több gyermeket nevelők aggodalommal tekintenek minden olyan jelenségre, amelyek megzavarhatják ezt a tevékenységet. Őket a gyermeknevelés miatt tekinthetjük érintettnek. Ugyanakkor a „nagyon aggódók” körében megjelenik három olyan társadalmi csoport is, amelyek más, nem közvetett motívumok alapján alakíthatják ki hozzáállásukat e kérdéshez:

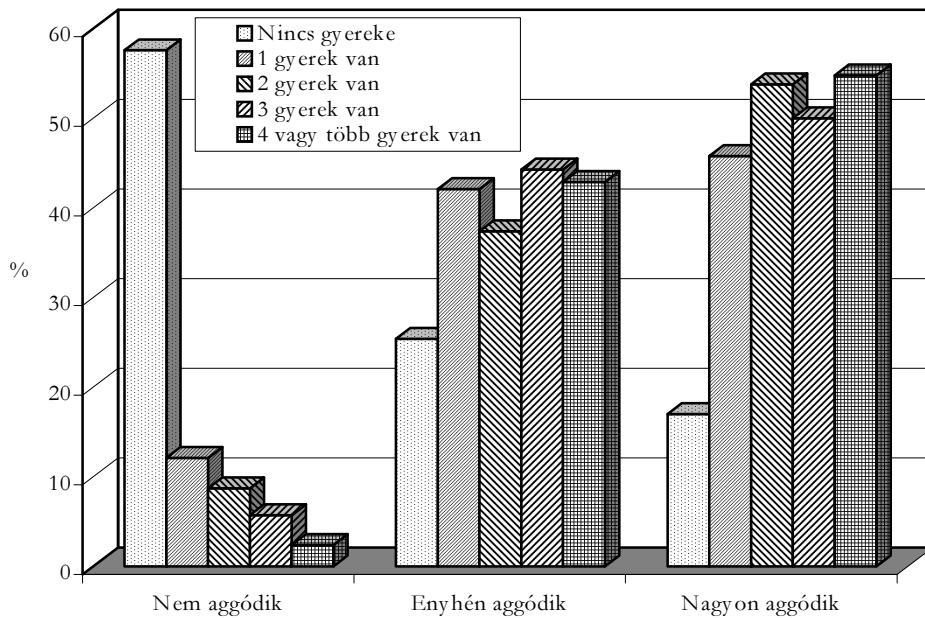
- az elváltak,
- azok, akiknek felnőtt gyerekek van, vagy nincs gyerekek és
- a munkanélküliek.

A családi élet megőrzése feletti aggodalmat végül is alapvetően az határozza meg, hogy kinek hány és mekkora gyermeke van. Ezt az összefüggést szemléltetik a következő grafikonok.

A család érzelmi, pszichikus egyensúlya miatti aggodalom összefüggése a legfiatalabb gyermek életkorával (az összevont mutató alapján)

A család érzelmi, pszichikus egyensúlya miatti aggodalom összefüggése a nevelt gyermekek számával (az összevont mutató alapján)

5. A VIZSGÁLT NÉGY ATTITŰD-CSOPORT ÖSSZEFÜGGÉSEI. AZ ÁLTALÁNOS ÉRZÉKENYSÉG MUTATÓJA

Mód van arra is, hogy megvizsgáljuk a nők, a családok helyzetét leíró érték-csoportok egymáshoz való viszonyát is. Az alapadatok többszörös transzformációja és az index-képzés során formailag hasonló mutatók alakultak ki, ezért kézenfekvő, hogy első lépésben azt nézzük meg, hogy a négy kreált mutató milyen összefüggésben áll egymással. Emlékeztetőül, a négy mutató a következő:

- a tipikusan női élethelyzetekből eredően (szülés, gyermeknevelés stb.) a munkahely biztonsága miatti aggodalmak mutatója, a **MUNKAHELYI AGGODALOM-INDEX**,
- a családi értékek mutatója, a **KONZERVATÍV/MODERN CSALÁDI ÉRTÉKEK INDEXE**,
- a rendszerváltozás után kialakult társadalmi helyzettel kapcsolatos alkalmazkodási nehézségek mutatója, az **ALKALMAZKODÁS-INDEX**, és
- a család megőrzésével, fenntartásával kapcsolatos aggodalmak mutatója, az **ÉRZELMI EGYENSÚLY-INDEX**.

A **MUNKAHELYI AGGODALOM-INDEX** és a **KONZERVATÍV/MODERN CSALÁDI ÉRTÉKEK INDEXE** közötti összefüggés

A család szemléletmódja	A munkahelye elvesztésének a lehetősége miatt			Összesen (%)
	nem	átlagosan	az átlagosnál jobban	
	aggódott (%)			
Modern	54,0	29,2	16,9	100,0
Enyhén konzervatív	44,3	30,7	25,0	100,0
Nagyon konzervatív	33,5	29,3	37,2	100,0

Egyértelmű tendenciaként jelentkezik, hogy minél inkább aggódik valaki a kisgyermekes nők családi életből fakadó munkahelyvesztési lehetősége miatt, annál inkább konzervatív családfelfogást vall magáénak. Hasonlóképpen a jelenség fordítottja is igaz: a modern családfelfogásúak többsége nem aggódik különösebben a nők munkahelyvesztése miatt.

**A MUNKAHELYI AGGODALOM-INDEKX és az ALKALMAZKODÁS-INDEKX
összefüggése**

A rendszerváltozáshoz való alkalmazkodás	A munkahely biztonsága miatt			Összesen (%)
	nem	átlagosan	az átlagosnál jobban	
	aggódott (%)			
Jó	57,7	27,0	15,3	100,0
Közepes	44,0	31,4	24,6	100,0
Nehéz	37,1	30,1	32,8	100,0

**A MUNKAHELYI AGGODALOM-INDEKX és az ÉRZELMI EGYENSÚLY-INDEKX
összefüggése**

A család érzelmi egyensúlyával kapcsolatban	A munkahely biztonsága miatt			Összesen (%)
	nem	átlagosan	az átlagosnál jobban	
	aggódott (%)			
Nem aggódik	82,4	12,6	5,0	100,0
Átlagosan aggódik	45,0	39,1	15,9	100,0
Nagyon aggódik	15,0	35,3	49,7	100,0

Nagyon szoros összefüggés mutatkozik a három aggodalom-típus (attitűd-típus) között: akiknek aggodalomra ad okot a nők munkahelyi biztonsága, azoknak nagy valószínűséggel problémát jelent a rendszerváltozás körülményeihez való alkalmazkodás, és aggodalommal tölti el őket a család belső érzelmi, pszichikus egyensúlyának a fenntartása is. A nők munkahelyi biztonságát féltők nagymértékben elégedetlenek a rendszerváltozás óta kialakult étellel, és még ennél is erőteljesebb aggodalmat éreznek a család érzelmi egyensúlya miatt. Azok viszont, akik nem tartanak a nők munkahelyvesztési lehetőségétől, azok „látványosan” érdektelenek a másik két családi tényező irányában is.

Ez a jelenség felveti a kérdést, vajon jelen van-e a vizsgált korosztály gondolkodásában egy olyan dimenzió, amely általában – konkrét tartalomtól függetlenül – a nők és általában a család helyzetét a mai magyar társadalomban problematikusnak kezeli. Ennek próbáltunk nyomába eredni akkor, amikor a három különböző területre koncentrált „aggódási” mutatóból – a munkahely biztonsága miatti, a rendszerváltozáshoz való alkalmazkodásra vonatkozó és a családi milió megőrzésével kapcsolatos aggodalom mutatóiból – létrehoztuk az **ÁLTALÁNOS ÉRZÉKENYSÉGI MUTATÓT**.

Az ÁLTALÁNOS ÉRZÉKENYSÉGI MUTATÓ jelentése

A három aggodalom-típus	N	%
Egyszer sem fordult elő	671	41,6
1-szer fordult elő	491	30,5
2-szer fordult elő	309	19,2
3-szor fordult elő	141	8,7
Összesen	1612	100,0

Azokról, akiknél egyik leírt esetben sem fordult elő, hogy aggódtak volna a nők, vagy a családok helyzete miatt, joggal állíthatjuk, hogy véleményük szerint a mai magyar társadalom nem rejt különösebb veszélyeket a családokra nézve. A három vonatkozásban egyszer aggodalmat jelző válaszadókat a problematika iránt „enyhe érzékenységet mutatóknak” tekintjük, míg a két vagy mindhárom vonatkozásban negatív érzületet kifejezők „nagyon érzékenyek” mondhatók, ők azok, akik a nők, vagy tágabb értelemben a családok helyzetét a mai magyar társadalomban kifejezetten problematikusnak tartják.

Ha a korábban használt módszer, a regresszió-elemzés segítségével megnézzük, hogy kik, milyen társadalmi csoportok tagjai mutatnak – immár általános értelemben – leginkább érzékenységet vagy érzéketlenséget a probléma iránt, merőben más kép bontakozik ki, mint amikor külön-külön vizsgáltuk az összefüggéseket. Az attitűd-csoportokat egyenként tekintve azokat alapvetően a válaszadók társadalmi státusza vagy családi helyzete határozta meg. Az általános érzékenységi mutató esetében viszont ennél bonyolultabb összefüggések bontakoztak ki.

Az általános érzékenységi mutatóval összefüggő tényezők
Függő változó: nem érzékeny

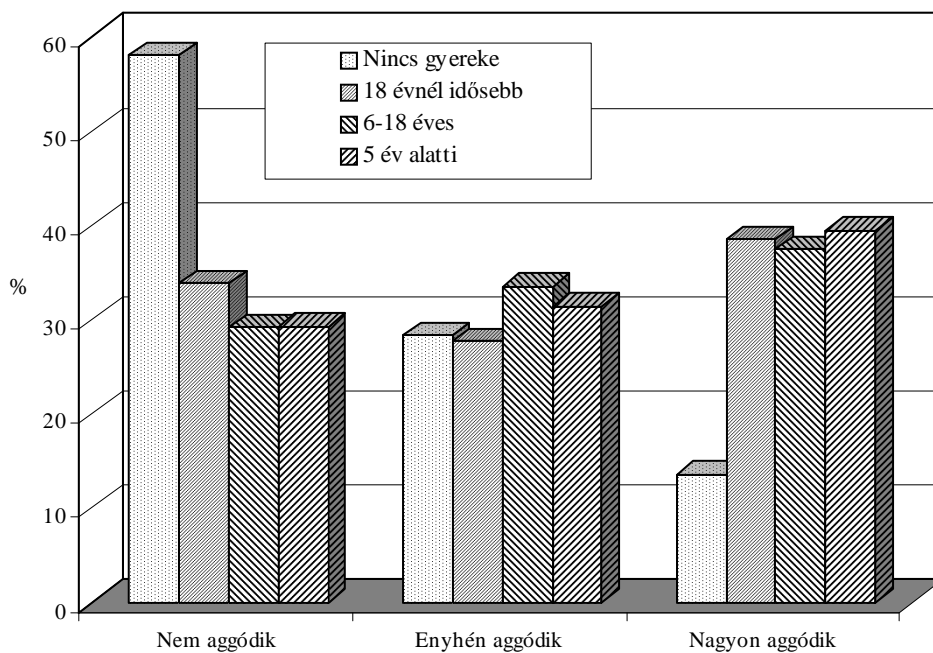
Változó	Beta	t	Sig.
WKISGY	-,254	-10,306	,000
ISKOLA	,094	3,306	,001
ELVALT	-,081	-3,321	,001
MUNELK	-,082	-3,324	,001
ONALLO	,067	2,680	,007
FFI	,062	2,450	,014
SZELLEMI	,068	2,362	,018

Függő változó: nagyon érzékeny

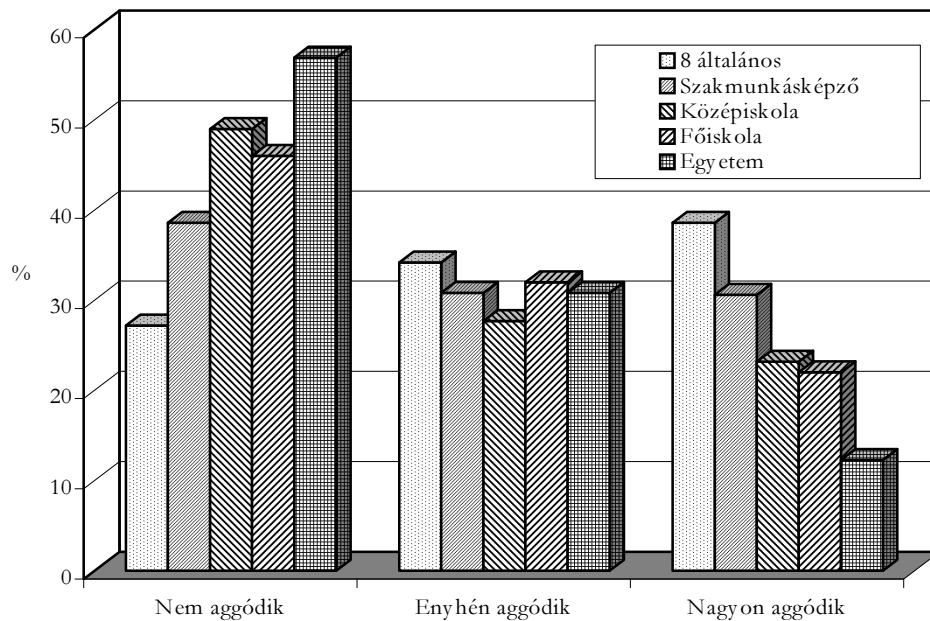
Változó	Beta	t	Sig.
WKISGY	,168	4,374	,000
ISKOLA	-,111	-4,410	,000
MUNELK	,097	3,897	,000
GYERDB	,094	2,425	,015
FFI	-,053	-2,126	,034

Úgy tűnik, hogy van egy társadalmi és egy családi státusz-mutató, amelyek alapvetően meghatározzák a mai családi élet problematikájához való hozzáállást. Talán érthető módon a kisgyermeket nevelők és a nők fokozott érzékenységgel reagálnak ezekre a kérdésekre, de ezzel párhuzamosan megjelenik az is, hogy minél magasabb valakinek az iskolázottsági szintje, annál kevésbé aggódik a nők és általában a családok helyzete miatt.

Az általános érzékenységi mutató összefüggése a legfiatalabb gyermek életkorával

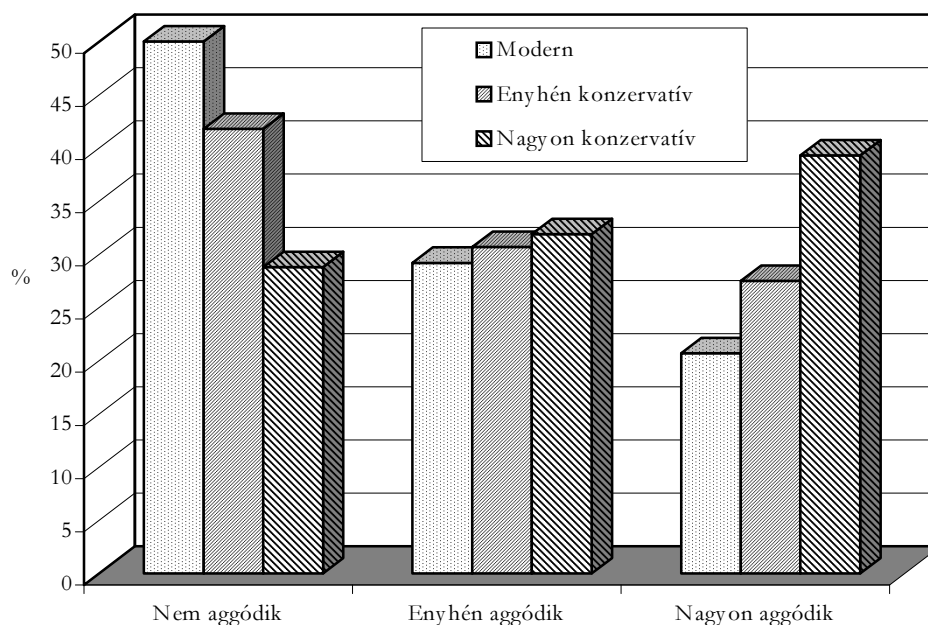
Az általános érzékenységi mutató összefüggése az iskolai végzettséggel

Külön kell kezelniük a munkanélküliek hozzáállását a kérdéskörhöz, mivel ők véleményalkotásuk során vélhetően nem a nők és a családok helyzetéből, hanem a saját sorsukból indulnak ki. A munkanélküliek általában a munkavesztés lehetősége és a mindennapi élet problémái iránt mutattak fokozottabb érzékenységet, aminek a hatása érvényesül az általános érzékenységi mutatóban is.

Végezetül nézzük meg, milyen összefüggés mutatható ki a nők és a családok helyzete iránti általános érzékenységi mutató és a modern, illetve konzervatív családfelfogás között. Határozott tendenciaként könyvelhető el, hogy a modern családfelfogásnak nem vagy csak kevéssé része a nők helyzete vagy a családok problémája iránti érzékenység. Ha nem is ilyen erősen, de fordítva is érvényes az összefüggés: a konzervatív családfelfogásnak része a nők és a családok helyzete iránti érzékenység.

Az általános érzékenységi mutató összefüggése a családfelfogással

MELLÉKLET

NÉHÁNY SZÓ A REGRESSZIÓ ELEMZÉSRŐL

Az egyes mutatók, indexek szocio-demográfiai beágyazottságának vizsgálatához lépésenkénti regresszió-elemzést végeztünk. Anélkül, hogy a módszer matematikai-statisztikai leírásába belemennénk, röviden ismertetjük az eljárás lényegét.

A lépésenkénti regresszió-elemzés alapja egy korrelációs eljárás, amelyben mindig van egy függő és több független változó. Független változónak nevezzük azt az egységet, amely leírja, hordozza, számszerűleg kifejezi a vizsgálatunk tárgyát, amit részletesebben, összefüggéseiben elemezni szeretnénk. Esetünk ezek voltak a nők és tágabb értelemben a családok helyzetének megítélését hordozó mutatók. A független változók azok a szocio-demográfiai mutatók, amelyekről feltételezhetjük, hogy befolyásolhatják a vizsgált jelenséggel kapcsolatos ítéletalkotást.

A lépésenkénti regresszió-elemzés egy folyamat, amely úgy történik, hogy mindig a legerősebb korrelációt mutató változó kerül be a rendszerbe. Az egymást követő lépések so-

rán az is ellenőrzésre kerül, hogy a már bekerült változók milyen korrelációs viszonyban vannak egymással, azaz a valamelyik lépés során bekerülő új változó gyengítheti, illetve erősítheti a már bent lévők pozícióját. A lépések addig követik egymást, és egyben annyi változó kerül be az elemzésbe, ameddig el nem fogynak a szignifikancia-küszöb alatti változók. Ezt a küszöböt általánosan elfogadott szokás szerint 5 százalékos ($P \leq 0,05$) szinten határoztuk meg. Az elemzésben, a könnyebb áttekinthetőség érdekében csak a végeredményt, tehát az utolsó lépés eredményét mutattuk be. A lépésenkénti regresszió-elemzés végeredményében azonban mód van arra is, hogy nyomon kövessük az elemzésbe bevont összes változó sorsát. Szemléltetésül az alábbiakban bemutatjuk egy regresszió-elemzés teljes folyamatát és végeredményét.

Függő változó: Általános érzékenységi mutató, nagyon aggódik

Lépés	Változók	Nem sztenderdizált		Sztenderdizált	t-próba	Szignifikancia szint
		együtthatók				
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,153	,017		9,201	,000
	WKISGY	8,706E-02	,008	,255	10,306	,000
2	(Constant)	,412	,049		8,339	,000
	WKISGY	8,538E-02	,008	,250	10,199	,000
3	ISKOLA	-5,719E-02	,010	-,136	-5,550	,000
	(Constant)	,362	,051		7,124	,000
	WKISGY	8,537E-02	,008	,250	10,241	,000
	ISKOLA	-4,932E-02	,010	-,117	-4,710	,000
4	MUNELK	,140	,037	,094	3,769	,000
	(Constant)	,342	,051		6,654	,000
	WKISGY	5,919E-02	,013	,173	4,520	,000
	ISKOLA	-4,584E-02	,011	-,109	-4,350	,000
	MUNELK	,140	,037	,094	3,771	,000
5	GYERDB	3,897E-02	,015	,100	2,589	,010
	(Constant)	,372	,053		6,987	,000
	WKISGY	5,734E-02	,013	,168	4,374	,000
	ISKOLA	-4,644E-02	,011	-,111	-4,410	,000
	MUNELK	,145	,037	,097	3,897	,000
	GYERDB	3,657E-02	,015	,094	2,425	,015
	FFI	-4,775E-02	,022	-,053	-2,126	,034

A lépésenkénti regresszió-elemzés sajátossága, hogy ún. „folyamatos változókat” feltételez. Ez azt jelenti, hogy csak olyan változókat szabad bevonni az elemzésbe, amelyek egy meghatározott pontról kiindulva megszakítás nélkül haladnak valamilyen irányba. A szocio-demográfiai adatok között tipikusan ilyen változó az életkor, de megfelelnek ennek a kritériumnak azok a változók is, amelyek tartalmilag szigorú hierarchiát fejeznek ki, ilyen például

az iskolai végzettség (megjegyzendő, hogy a regresszió-elemzés szempontjából helyesebb lenne az elvégzett osztályok számával dolgozni). A „folyamatos változó” formátumra az eredmények értelmezése miatt van szükség. Ha az elemzésbe bevont változók nem ilyenek, akkor „kvázi” folyamatos változóvá szokás transzformálni őket, ilyen változó pl. a foglalkozás vagy a családi állapot. A transzformálás lényege, hogy annyi új változót hozunk létre, ahány kategória van az alapváltozóban, és az új változóknak megkülönböztetett értéket kap a vizsgált tulajdonság (pl. házas = 1, mindenki más = 0).

A regresszió-elemzés eredményének értelmezése kétirányú. Egyrészt értelmezzük a független változók és a függő változó közötti korreláció erősségét (ezt fejezi ki a „beta” érték), másrészt a korrelációs érték pozitív, illetve negatív előjelét. Ez utóbbi miatt van szükség az egyértelmű „folyamatos változók” használatára. Az alábbiakban bemutatjuk a lépésenkénti regresszió-elemzésbe bevont független változókat és az előjelükből kiolvasható tartalmukat.

Az elemzésbe bevont független változók listája és tartalma

VÁLTOZÓ	Tartalom	Negatív	Pozitív
		előjel esetén	
FFI	Nem	Nő	Férfi
WKOR	Életkor	Fiatal	Idős
WHAZAS	Bármilyen párkapcsolatban él	Nem él párkapcsolatban	Párkapcsolatban él
ELVALT	Elvált	Nem vált el	Elvált
ETARS	Élettársi kapcsolatban él	Nem él élettársi kapcsolatban	Élettársi kapcsolatban él
OZVEGY	Özvegy	Nem özvegy	Özvegy
WVALLAS	Vallásos-e	Nem vallásos	Vallásos
OISKOLA	Legmagasabb iskolai végzettség	Inkább alacsony	Inkább magas
ORETEG	Mely társadalmi réteghez tartozónak vallja magát	Alsó	Felső
MUNELK	Munkanélküli-e	Nem	Igen
ONALLO	Önálló foglalkozású	Nem	Igen
VEZETO	Vezető beosztású	Nem	Igen
SZELLEMI	Szellemi foglalkozású	Nem	Igen
SZAKMUN	Szakmunkás	Nem	Igen
SEGED	Segédmunkás	Nem	Igen
GYERDB	A nevelt gyermekek száma	Nincs gyereke	Több gyerekes
WKISGY	A legkisebb gyermek életkora	Nagykorú	5 évnél fiatalabb
TELTIP	Településtípus	Falu, község	Város, Budapest

ÖSSZEFOGLALÁS - KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatás arra a korosztályra terjed ki, amely a pályakezdésre és a családalapításra jó-részt az elmúlt évtizedben, vagyis a rendszerváltozás „átmeneti éveiben” készült/készül fel. Sok tekintetben olyan külső feltételekhez kellett (kell) alkalmazkodniuk, amelyek gyermek-éveikben, a szülői házban nevelkedve még szinte ismeretlenek voltak. Hogy mennyire sikere-sen veszik az akadályokat, és hol találkoznak kudarcokkal, nehézségekkel, arról „kemény sta-tisztikai adatok” alapján is vannak ismereteink. Érdeklődésünk most arra irányult: ők maguk hogyan élik át ezt a periódust.

Vizsgálatunk középpontjába azt állítottuk: *milyen – olykor kivédhetetlennek tűnő – nehézségekkel találták/találják szembe magukat a munkavállalás egyre keményedő feltételei között, amikor egyúttal a családalapítás, gyermekvállalás természetes igényének is életük e szakaszában tesznek eleget.*

Megállapíthattuk, hogy a mai 18–40 év közötti férfiak és nők több mint fele (55%-a) ki-sebb-nagyobb mértékben aggodalmat érez amiatt, hogy a gyermekes szülők munkaerőpiaci esé-lyei rosszabbak, mint a gyermektelenekéi. Az aggodalmak intenzitása különösen erős a vizsgált népesség 25%-ánál. Problémáik egy része méltatlan helyzetekről árulkodik (ezek akár már az álláskereső alkalmából jelentkeznek, vagy – ha már állásban vannak – akkor, amikor terhessé-gük kiderül, vagy amikor beteg gyermekük ápolása miatt hiányozniuk kell). Az aggodalmak másik része a gyermekes lét hosszabb távú hátrányai miatt alakul ki: visszafogadják-e az anyát 1–2 éves gyermekgondozási szabadság után, nem veti-e vissza a gyermek az anya szakmai kar-rierjét, 40 éves kor körül nem tartják-e már „kiöregedettnek” a munkaadók. E kérdéseket a tö-megkommunikáció, a szakirodalom, a megoldásra törekvő joggyakorlat is gyakran úgy kezeli, mint *speciálisan női* problémákat. Kutatásunk kimutatja, hogy a kis gyermeket (vagy több gyermeket) gondozó anyák és apák aggodalmainak mértéke szinte teljesen azonos. Ez nem is csoda, hiszen az anya sérelmei, pályájának derékba törése, elhelyezkedési gondjai a család egé-szét negatívan érintik. A méltatlan helyzetek erősen sújtják a munkanélkülieket is, akik úgy ér-zik: éppenséggel gyermekük az akadálya annak, hogy újra munkához jussanak. Ha kisebb mér-tékben is, de azok a fiatal felnőttek sem mentesek az aggodalmaktól, akiknek – egyelőre – még nincsen gyermekük. A tapasztalatok arra motiválhatják őket, hogy a lehető leghosszabb ideig őrizték meg gyermekes társaikkal szembeni előnyeiket.

A munka, munkahely miatti aggodalom nem független másfajta alkalmazkodási zavaroktól. Mértékét befolyásolja, hogy a fiatalok „*mennyire találják fel magukat*” a megváltozott körülmények között: általánosságban könnyen, vagy pedig nehezen alkalmazkodnak-e a rendszerváltozással kialakult új feltételekhez. Az alkalmazkodás a korosztály csupán mintegy egynegyedénél teljesen problémamentes; az alacsonyabb iskolai végzettség, a társadalmi hierarchiában elfoglalt rosszabb hely, a családos lét viszont nehezítő tényezőknek bizonyulnak.

Az elmúlt tíz év változásai a család belső életében, érzelmi egyensúlyában is nyomot hagytak. A kérdezettek nagy többsége érzi megterhelőnek, hogy a gyermeknevelés megnövekedett felelősségét, a jó házastársi, partneri viszony fenntartását, a háztartás ellátását nehéz összeegyeztetni a munkával, hivatással. Különösen szenved ilyesfajta terhektől a kérdezettek 36%-a, elsősorban a több gyermeket – közöttük 5 év alattiakat – is gondozó szülők.

Módot találtunk annak vizsgálatára is, hogy milyen az érintett népesség beállítódása, milyen családi értékekkel, szemléletmóddal tudnak azonosulni. Kérdésünk az volt: lehetséges-e, hogy a fentiekben felsorolt problémákra érzékenyebben reagálnak a tradicionális családi értékekhez, normákhoz ragaszkodók, és könnyebben veszik az akadályokat azok, akik családi életvezetése „modernebb”, kevésbé kötődik a hagyományos családi élet normáihoz. Ezt azért találtuk érdekes kérdésnek, mert korábbi kutatásaink azt valószínűsítették, hogy a fiatal felnőttek nagy többsége *jogi szempontból* a családi élet liberális szabályozásának híve, *legszemélyesebb kapcsolataiban* azonban inkább tradicionális elveket vall. Óriási többség utasítja el a válás esetleges tilalmát vagy megszigorítását, és a többség nem ért egyet az élettársi kapcsolatot (vagy a válást) erkölcsileg elítélő állásponttal sem. Ha azonban egy kérdés a családot mint a válaszadó és partnere, házastársa, gyermekei személyes ügyét közelíti meg, a tradicionális választások többségbe kerülnek. Mostani kutatásunk is ezt támasztja alá: a 18–40 éves férfiak és nők mintegy 56%–át családi vonatkozásokban inkább tradicionális szemléletmód jellemzi, köztük az erősen tradicionális felfogásúak aránya 17%. Márpedig elemzéseinkben arra figyelhettünk fel, hogy a tradicionális értékrend, szemléletmód érzékenyebb a vizsgált kérdések, közelebbről a munka és a családi lekötöttség viszonya iránt.

A kutatás eredményei két irányban hasznosulhatnak.

a) Egyik irány a szakmai területen történő felhasználás. Az összefoglaló tanulmányban igyekeztünk rendszerbe foglalni, hogy

- a munkavállalási esélyek megítélése,
- a külső feltételekhez való alkalmazkodókészség,
- a családi kohézió, az érzelmek kiegyensúlyozottsága és
- az értékrend, a szemléletmód összetevőinek megragadására milyen *függő változókat* alakítottunk ki.

Nem állíthatjuk, hogy az alkalmazott változókkal a négy terület tartalmát teljeskörűen lefedtük. Ez egyetlen kérdőíves vizsgálattal nem is lehetséges, hiszen a kérdezhetőség és az ökonómikusság szempontjai ennek eleve korlátokat szabnak. Természetesen vitatható az egyes területek közötti kapcsolatok elemzésére alkalmazott módszer is, és valószínűleg sok másfajta utat is lehet választani. Mégis azt reméljük, elég reális helyzetképet kaptunk a kutatás centrumába állított problémáról.

Nézetünk szerint az alkalmazott függő változókkal pedig a jövőben elsősorban a családtervezési vizsgálatok kérdőívei lennének kibővíthetők. Ezek révén a fiatal párok első gyermekszülés előtti, illetve az együttélés során módosuló *családterveinek motivációs hátteréről lehetne részletesebb ismeretekhez jutni.*

b) A hasznosítás másik irányaként a társadalmi cselekvést, a családpolitika tevékenységében való felhasználást lehet megjelölni. A családpolitikának – különösen 1998 óta – sokfajta olyan törekvése van, amely túlmutat a gyermekszülés időpontjában, illetve az azt követő 1–2 évben nyújtandó támogatásokon, és előre tekintve perspektivikusan is biztonságot kíván adni a gyermekneveléshez, a családi élethez. Közvélemény-kutatásunk eredményei szerint a fiatal szülők igen pozitívan fogadják e törekvéseket. A családpolitika hatékony működéséhez azonban nemcsak a pillanatnyi helyzet „keresztmetszetszerű” ismeretére van szükség. Informálnak kell lennie arról is, hogy miként gondolkozik *saját perspektívájáról* az a közönség, amelyre hatókörét szeretné kiterjeszteni, milyen életstratégiákat választanak az egyes „célcsoportok”, amikor a munka és a családi kötelezettségek viszonyában egyéni céljaik megvalósítása terén megpróbáltatásokat, kudarcokat tapasztalnak. Ennek megismeréséhez kutatásunk is adalékokkal szolgál.

Az elemzések jól mutatják, hogy a problémák, feszültségek, alkalmazkodási nehézségek az érintett népességben nem „tárcák szerint elkülönülve” jelennek meg. A munkavállalási törekvések, a külső feltételekhez való alkalmazkodókészség, a családi kohézió, az érzelmek kiegyensúlyozottsága, az értékrend, szemléletmód szegmensei ezernyi szállal kapcsolódnak össze, és kölcsönösen hatnak egymásra. A családpolitika is egy olyan átfogó és koordinált

tevékenységet igényel, amely – éppen e komplexitásból eredően – érinti a szociális gondoskodás, az oktatás, az egészségügyi ellátás, családterápia, a családjog és munkajog, a közbiztonság területét és számos, itt nem felsorolt területet is, és eredmények elérése is csak ezek összehangolt munkája révén lehetséges. Kutatásunk a maga szerény eszközeivel e koordinált tevékenységet is szeretné elősegíteni.

HIVATKOZÁSOK

- Berthold, N., 1992. Familie, Fertilität und Einkommensverteilung. Besteht ein wirtschaftspolitischer Handlungsbedarf? Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 5–6. (523–541).
- Day, L. H., 1995. Recent Fertility Trends in Industrialized Countries: Toward a Fluctuating or a Stable Pattern? European Journal of Population, 3. (275–289).
- Egyenlő esélyek és jogharmonizáció. A nemek közötti megkülönböztetés tilalma a nemzetközi kötelezettségek tükrében. Szerk. *Lévai Júlia*. MüM Egyenlő Esélyek Titkársága, 1997.
- Gallup Poll, 1997. Nemzetközi vizsgálat adatai a családi értékekkel kapcsolatban. Manchin Róbert szíves közlése. Kézirat.
- GfK Hungária Piackutató Intézet, 1998. Az 1995. évi nemzetközi összehasonlító vizsgálat adatai. Adattár.
- Hoem, J. M., 1990. Social Policy and Recent Fertility Change in Sweden. Population and Development Review, 4. (735–743).
- Höpflinger, F. – M. Charles – A. Debrunner, 1991. Familienleben und Berufsarbeit: Zum Wechselverhältnis zweier Lebensbereiche. Seismo Verlag, Zürich.
- Ki hol aktív? 1998. Mikrocenzus, 1996. KSH.
- Magyarország átalakulóban, 1994. Népjóléti Minisztérium. Szerk.: *Mészáros József*.
- Moors, H. – Koesoebjono, S., 1991. Die Akzeptanz fertilitätsbezogener politischer Maßnahmen: Ein internationaler Vergleich. Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1. (3–31).
- Oppenheimer, V. K., 1994. Women's Rising Employment and the Future of the Family in Industrial Societies. Population and Development Review, 2. (213–342).
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit, 1994. Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban. KSH NKI Kutatási Jelentései, 52. sz.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit, 1999. „Tradíciókövető” és „modernizálódó” szemléletmód a rendszerváltás után jelentkező családi problémák érzékelésében. Kézirat. Megjelenés alatt.
- Störz bach, B., 1993–94. Deutschland nach der Vereinigung – Meinungen und Einstellungen zu Familie, Kindern und zur Familienpolitik in Ost und West. Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2. (151–167).
- Schunter-Kleeman, S., 1991. Die Familienpolitik der Europäischen Gemeinschaft. WSI Mitteilungen, febr. (103–114).
- Schwarz, K., 1992. Bevölkerungspolitische Wirkungen familienpolitischer Massnahmen. Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2. (197–208).
- Szerepváltozások. Jelentés a nők helyzetéről, 1977. Szerk. *Lévai Katalin* és *Tóth István György*. Társi – Munkaügyi Minisztérium.
- Tóth Olga, 1998. Házasság és gyermek: vélekedés és viselkedés. Századvég, Tél, 80–93.

A kutatás eddig megjelent részletei:

- S. Molnár Edit, 1998. A munkahely biztonsága és a gyermekvállalás konfliktusa. Demográfia, 2–3. (206–233).
- S. Molnár Edit, 1999. A gyermekvállalás konfliktusai. In: Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 1999. Szerk: *Pongrácz Tiborné* és *Tóth István György*. Társi – Szociális és Családügyi Minisztérium. (155–173).

MELLÉKLETEK

A 18–40 éves férfiak és nők körében készült adatfelvétel mintájának összetétele

	százalék	
	férfi	nő
N=	752 (46,7%)	860 (53,3%)
Korcsoport		
18–19 éves	4,5	5,7
20–24 éves	27,4	21,6
25–29 éves	20,1	21,0
30–34 éves	21,7	23,1
35–40 éves	26,3	28,5
	100,0	100,0
Családi állapot		
nőtlen, hajadon	48,7	30,2
házas	46,2	60,9
özvegy	–	1,4
elvált	5,1	7,5
	100,0	100,0
Élettársa		
van	10,9	8,5
nincs	89,1	91,5
	100,0	100,0
Élete folyamán hány gyermeke született?		
0	54,0	31,1
1	16,6	23,2
2	22,1	33,0
3	5,5	9,5
4 vagy több	1,8	3,2
	100,0	100,0
Iskolai végzettség		
8 osztály alatt	1,9	2,6
8 osztály	14,4	17,8
szakmunkás iskola	39,2	26,9
középiskola (érettségi)	31,9	38,7
főiskola, egyetem	12,6	14,0
	100,0	100,0
Gazdasági aktivitás		
gazdaságilag aktív	71,5	54,0
munkanélküli	12,3	8,1
gazdaságilag nem aktív	3,9	22,2
ebből: nyugdíjas	1,2	2,1
gyermekgondozási ellátásban részesül	2,7	20,1
eltartott, tanuló	11,0	14,4
ismeretlen	1,3	1,3
	100,0	100,0
Településtípus		
Budapest	16,6	16,3
Megyeszékhely	19,0	18,7
Város	26,1	25,9
Község	38,3	39,1
	100,0	100,0

A 18–40 éves férfiak és nők körében készült adatfelvétel kérdőíve

Ön mennyire tartja **fontosnak** azt, hogy ...

	Nagyon fontos	Fontos	Nem különösebben fontos	NT	
a) ... a környezetnek, az ismerősöknek jó véleménye legyen a családjáról?	3	2	1	9	X
b) ... egy házasságban ne legyen semmiféle titok a házastársak között?	3	2	1	9	X
c) ... ha az embernek gyermeke van, mondjon le saját céljairól, hogy a gyermekek körül és a háztartásban minden rendben legyen?	3	2	1	9	X
d) ... a szülőknek nagy tekintélye legyen, és a gyermekeket engedelmességre nevelje?	3	2	1	9	X

Az utóbbi 8–10 évben eléggé megváltozott az élet az országban. Felolvasok néhány dolgot, mondja meg mindegyikről, hogy az inkább **kedvezően** vagy **inkább kedvezőtlenül érinti Önt!**

	Inkább kedvezően érinti	Inkább kedvezőtlenül érinti	NEM ÉRINTI, VAGY NEM TAPASZTALT ILYEN VÁLTOZÁST	NT	
a) Manapság sokkal önállóbbnak, kezdeményezőbbnek kell lenni.	2	1	8	9	X
b) Meg kell szokni, hogy a jövő kiszámíthatatlan, sok a kockázat.	2	1	8	9	X
c) Most sokkal nagyobb a konkurencia, többet kell „könyökölni”, mint azelőtt.	2	1	8	9	X
d) A munkahelyen és a mindennapokban állandóan új követelményeknek kell megfelelni.	2	1	8	9	X
e) Az egyéni képességeket, ismereteket állandóan fejleszteni kell.	2	1	8	9	X
f) Nagyobb a lehetőség arra, hogy valaki megtalálja a számítását és sikeres legyen, de arra is, hogy elszegényedjen.	2	1	8	9	X

Egyes vélemények szerint a változások a családi életre is kihatnak. Néhány dologról azt szeretném megkérdezni, hogy ez véleménye, tapasztalata szerint **igaz vagy sem**.

HA IGAZ, VAGY RÉSZBEN IGAZ:

Ez az Ön családi életében: **sok gondot okoz, részben okoz gondot, vagy egyáltalán nem okoz gondot?**

					Mekkora gondot okoz?						
	igaz	részben igaz	nem igaz	NT	sok gondot okoz	részben okoz gondot	nem okoz gondot	NEM ÉRINTI	NT		
a) Ma nagyobb a szülők felelőssége a gyermekek taníttatása terén amiatt, hogy felnőttként majd érvényesülni tudjanak az életben.	2	1	0	9	X	2	1	0	8	9	X
b) Nehezebb megóvni a gyermekeket a rossz társaságtól, a káros szokásoktól, mint azelőtt.	2	1	0	9	X	2	1	0	8	9	X
c) Nehezebb megküzdni a gyermekek költségesebb igényeivel, mert nagy a kínálat, látják a gazdag gyerekek példáját.	2	1	0	9	X	2	1	0	8	9	X
d) A munkahelyi gondok, a munka elvesztése ma jobban próbára teszik a szülők, a partnerek közötti érzelmi kapcsolatot.	2	1	0	9	X	2	1	0	8	9	X
e) A mai követelmények mellett még több teher hárul a dolgozó nőkre a háztartás és a gyermeknevelés terén.	2	1	0	9	X	2	1	0	8	9	X
f) Manapság olyan nagyok a munkahelyi követelmények, hogy a nőknek nehezebb összeegyeztetni az anyaságot a munkahelyi előrejutással, mint korábban.	2	1	0	9	X	2	1	0	8	9	X

Minek van **nagyobb szerepe** az életében? Válaszoljon a **1.VÁLASZLAP** segítségével! Az ábra egyik oldalán azok állnak, akiknél a családi élet, a magánélet áll mindenek előtt, a másik oldalon pedig azok, akiknél a munka, a hivatás. Hová helyezné el saját magát?

Családi élet, magánélet 5 4 3 2 1 Hivatás, munka

9 – NEM TUDJA

X –

NÓKTŐL: Ha anyagilag megengedhetné magának és a férje el tudná tartani a családot, **Ön mit választana ...**

FÉRFIAKTŐL: Ha annyit keresne, hogy egyedül is el tudná tartani a családját, mit szeretne: ha a **felesége...**

- 1 – otthon maradna, nem dolgozna,
 2 – részmunkaidőben dolgozna, vagy
 3 – teljes munkaidőben dolgozna?
 9 – NEM TUDJA
 X –

Egyes vélemények szerint olyan változások is történtek, amelyek főleg a kisgyermekes családok életére hatnak. Felsorolok néhány ilyen változást és arra kérem, mondja meg, hogy Ön szerint ez **igaz, vagy nem igaz?**
 HA IGAZ, VAGY RÉSZBEN IGAZ: **Saját életében Ön** (akár korábban, akár jelenleg, akár a jövőre gondolva) **aggodalmaskodott-e / aggodalmaskodik-e hasonló ok miatt?**

	igaz	részben igaz	nem igaz	NT		Aggodalmaskodik-e?					
						eléggé	részben, kevésbé	nem	NEM ÉRINTI	NT	
a) Egy kisgyermekes anyának ma sokkal nehezebb munkát találni, mint a gyermekeletleneknek vagy a férfiaknak.	2	1	0	9	X	2	1	0	8	9	X
b) Bizonytalanabbá vált, hogy a gyermekgondozással töltött idő után egy nőnek sikerül-e visszamenni a munkahelyére.	2	1	0	9	X	2	1	0	8	9	X
c) Kevés a megfelelő bölcsőde és drága a térítési díj, ezért óvodás kor előtt nehéz olyan megoldást találni a gyermek felügyeletére, ami mellett az anya munkát tud vállalni.	2	1	0	9	X	2	1	0	8	9	X
d) A mai munkahelyeken rontja az állás biztonságát, ha az anya a gyermek betegsége miatt sokat hiányzik.	2	1	0	9	X	2	1	0	8	9	X
e) A munkahelyek igyekeznek megszabadulni attól a női munkaerőtől, aki gyermekszülés miatt egy időre kiesik a munkából.	2	1	0	9	X	2	1	0	8	9	X
f) Manapság ha egy fiatal nő szeretne előrejutni szakmájában, hivatásában, le kell mondania arról, hogy gyermeknevelés miatt 1-2 évre otthon maradjon.	2	1	0	9	X	2	1	0	8	9	X
g) Gyakorlatilag attól kell tartani, hogy mire a gyermekek kicsit nagyobbak, vagyis az anya 40 év körüli lesz, már sokkal nehezebben talál munkát, mert a munkaadók elsősorban fiatalabbakat keresnek.	2	1	0	9	X	2	1	0	8	9	X

NŐKTŐL: Az Ön házastársa milyen mértékben vesz részt a **háztartási munkákban**, az összes házimunkának kb. hány százalékát végzi?
FÉRFIAKTÓL: Ön milyen mértékben vesz részt a **háztartási munkákban**, az összes házimunkának kb. hány százalékát végzi?

..... %-át végzi

9 – NEM TUDJA

X –

NŐKTŐL: És **mennyire van megelégedve** azzal, hogy házastársa ilyen mértékben vesz részt a háztartási munkában?
FÉRFIAKTÓL: És **mennyire van megelégedve** azzal, hogy a háztartási munka így oszlik meg?

5 – nagyon,

4 – eléggé,

3 – részben,

2 – kevéssé, vagy

1 – egyáltalán nem?

9 – NEM TUDJA

X –

NŐKTŐL: Az Ön házastársa milyen mértékben vesz részt a **gyermekkel kapcsolatos teendőkben**, kb. hány százalékát végzi?
FÉRFIAKTÓL: Ön milyen mértékben vesz részt a **gyermekkel kapcsolatos teendőkben**, kb. hány százalékát végzi?

..... %-át végzi

9 – NEM TUDJA

X –

NŐKTŐL: És **mennyire van megelégedve** azzal, hogy házastársa ilyen mértékben vesz részt a gyermekkel kapcsolatos teendőkben?
FÉRFIAKTÓL: És **mennyire van megelégedve** azzal, hogy a gyermekkel kapcsolatos teendők így oszlanak meg?

5 – nagyon,

4 – eléggé,

3 – részben,

2 – kevéssé, vagy

1 – egyáltalán nem?

9 – NEM TUDJA

X –

Közvélemény-kutatás az 1999. évi családpolitikai intézkedések fogadtatásáról

A Közvélemény-kutatás 1999. májusban készült a 18 éves és idősebb lakosság országos mintáján. A megkérdezett személyek száma 1518 fő.

a) Vélemények a gyermeknevelési támogatások visszaállításáról

Az Országgyűlés 1999-ben számos olyan családpolitikai törvényt módosított, amelyek 1996-ban korlátozták a gyermekneveléshez nyújtott költségvetési támogatásokat. Emlékeztetőül: 1996-ban megszűnt a gyermekneveléshez nyújtott adókedvezmény, családi pótlék pedig csak egy minimális jövedelemszint alatt járt a családoknak. A gyermekgondozási segély (gyes) jogosultságát is – jóllehet, állampolgári joggá változtatta a korábbi törvény – csak az alacsony jövedelműekre terjesztették ki, ugyanakkor a munkavállaló anyák esetében megszűnt a fizetésarányos gyermekgondozási díj (a gyed). Ezek a változtatások 1995-ben és 1996-ban részét képezték az ún. Bokros-csomagnak, ám nemcsak a politika színterén váltottak ki éles vitákat, hanem szakmai körökben is. Így például sok olyan javaslat is napvilágot látott, amelyek a gyermeknevelési támogatásokra fordított kiadások csökkentését anélkül biztosították volna, hogy az egész rendszer keretei széttörjenek. A szakemberek egy része kifogásolta azt is, hogy a kormányzat nem kezdeményezett olyan párbeszédet a lakossággal, amely az *átmenetiség elvét* deklarálta volna, vagyis amelyben ígéretet tettek volna arra, hogy a szociális megvonások csak időszakosak lesznek, s amint az ország gazdasági kondíciói javulnak, az érintettek visszakapják jogosultságukat.

Akkori közvélemény-kutatásunk szerint a lakosság már a korlátozások életbe lépése előtt, vagyis 1995-ben, önmagában a törvénytervezet hírére nagyon határozottan reagált. A megkérdezettek 82%-a úgy gondolta: „*a gyermekes családok támogatását jelentős áldozatok árán is meg kellett volna tartani, mert a gyermekek az ország jövőjét jelentik*”. Elenyésző volt azok száma, akik a későbbiekben, az esetlegesen javuló gazdasági kondíciók mellett sem igényelték volna a kedvezmények későbbi visszaállítását. A meghatározó többség arra hívta fel a figyelmet, hogy a Bokros-csomag megszorításait csupán időlegesnek, átmenetinek kellene tekinteni – a rendszer visszaállítására azonban ígéretet nem kaptak:

„*A gyermekes családokat érintő változásokat átmenetinek kellene tekinteni. Amint javul az ország gazdasági helyzete, az eredeti kedvezményeket vissza kellene adni*” (1995)

	(százalék)
Teljes mértékben egyetért	55
Inkább egyetért	15
Részben egyetért, részben nem	12
Inkább nem ért egyet	5
Egyáltalán nem ért egyet	9
Nincs véleménye	4
Összesen	100

Ilyen előzmények után érthető, hogy az 1999. évi törvénymódosításokat (az adókedvezmény, a jövedelemtől független, állampolgári jogon járó családi pótlék és a gyēs visszaállítását) a lakosság nagy része pozitívan fogadja. Közvélemény-kutatásunk szerint:

- a megkérdezettek közel 60%-a (56,8%) ért egyet azzal, hogy „mivel a gyermekek az ország jövőjét jelentik, a kedvezményeket *mindenképpen vissza kellett állítani, még ha ez most az országnak anyagi áldozatot is jelent*”;
- mintegy 7% (6,6%) nézete szerint a kedvezmények visszaállítása nem lett volna ennyire sürgős – ráért volna akkor, amikor az ország gazdasági helyzete már sokkal jobb;
- a lakosság közel egyharmada (30,2%) azonban az előző kormányzati ciklusban érvényesített szegénypolitikát fogadja el, mondván, *hogy „az előző törvény megfelelőbb volt: csak az alacsony jövedelműeknél kellene támogatni a gyermeknevelést”*. Néhányan (2,4%) ún. „egyéb véleményt” hangoztatnak, 4% pedig nem tud állást foglalni a gyermektámogatások kérdésében.

A véleményeket részben a kérdezettek demográfiai jellemzői osztják meg, részben pedig az, hogy általánosságban mennyire rokonszenveznek a jelenlegi kormány, illetve a jelenlegi ellenzék tevékenységével.

Bár a nézetek fő iránya a két nem esetében nem változik, a nők körében mégis néhány százalékponttal magasabb a törvénymódosítást pozitívan fogadók aránya (nők: 62% – férfiak: 55%). Különösen áll ez a gyermekvállalási korban lévő nőkre (a 18–24 év közötti nők 65%-a, a 25–35 év közöttiek 71%-a helyesli a gyermeknevelési kedvezmények visszaállítását). Még inkább jellemző ez a kérdezés időpontjában gyēsben lévő anyákra, akik körében gyakorlatilag nincs is másféle vélemény mint a kedvezmények visszaállításának helyeslése.

Mindebből következően a férfiak közül valamivel többen gondolják azt, hogy „a régi törvény jobb volt: csak az alacsonyabb jövedelműeknél kellene támogatni a gyermekvállalást” – e nézet aránya önáluk 35%, a nőknél pedig 29%. A különbség még nagyobb a diplomások csoportján belül: az egyetemet, főiskolát végzett férfiaknak már 41%-a, míg a hasonló végzettségű nőknek csupán 22%-a rokonszenvezik jobban az 1996–1998 közötti, vagyis a szegénypolitika-jellegű gyermektámogatással.

A véleményekre érthető módon hatással van az is, hogy az érintettek milyen életkorú gyerekekről gondoskodnak: kisebb gyermekek mellett intenzívebb a törvénymódosítás pozitív fogadtatása. A tendencia azonban egyértelműen csak a nőkre jellemző:

*A törvénymódosítás pozitív fogadtatásának arányai
a válaszadók legkisebb gyermekének kora szerint*

A válaszadók neme	A legkisebb gyermek kora			
	0–3 év	4–6 év	7–18 év	19 év vagy idősebb
Férfiak	57	67	61	53
Nők	72	69	64	59

(százalék)

Mint látható, 19 éves vagy idősebb gyermek mellett már kissé lecsökken – jóllehet, még mindig többséget jelent – a törvénymódosítás helyeslése.

b) A „minden gyermek egyformán fontos” elve

A gyermektámogatások visszaállítása a lakosság nagy része számára pozitív üzenet, mivel egybecseng azzal az általánosan elfogadott elvvel, hogy az országnak minden gyermek egyformán fontos. Ezzel a lakosság meghatározó többsége teljes mértékben, de legalábbis részben egyetért:

*„Helyes, ha a gyermeknevelést minden szülőnél egyformán támogatják,
hiszen az országnak minden gyermek egyformán fontos”*
(A vélemények megoszlása, százalék)*

Teljes mértékben egyetért (5)	53
Inkább egyetért (4)	11
Részben egyetért, részben nem ért egyet (3)	16
Inkább nem ért egyet (2)	9
Egyáltalán nem ért egyet (1)	11
	100

Osztályzat-átlag: **3,85**

*A határozott véleménnyel rendelkezők százalékában. A „nem tudja” választ adók aránya 4%.

Úgy tűnik fel, az az érvelés, amely szerint a gyermektámogatások visszaállítása a „gazdagoknak kedvez” és a „szegényebbeket hozza rosszabb helyzetbe”, nem bizonyul

hatékonyak. Legalábbis erre gondolhatunk azt látva, hogy az általánosan elfogadott elvvel teljes mértékben egyetértők (arra 5-ös osztályzatot adók) aránya a *többgyermekesek*, illetve a *saját anyagi helyzetüket rossznak* érzékelők körében az átlagost meghaladja:

A „gyermeknevelést minden szülőnél egyformán kell támogatni” – elvvel teljes mértékben egyetértők (ötös osztályzatot adók) arányai a válaszadók gyermekszáma és anyagi helyzete szerint

		(százalék)	
Gyermekszám		Anyagi helyzet (önbesorolás)	
Nincs gyermeke	46	Nagyon jó, vagy jó	45
Egy gyermeke van	51	Se jó, se rossz, közepes	51
Két gyermeke van	52	Rossz	55
Három gyermeke van	60	Nagyon rossz	62
Négy, vagy több gyermeke van	74		
Átlag	53	Átlag	53

Az elvet azok is elfogadják, akik a mostani ellenzék tevékenységével meg vannak elégedve. Bár ebben a csoportban az elvvel *teljes mértékben* egyetértők aránya néhány százalékponttal az 53%-os átlag alatt marad (47–50%), mégis többségi vélemény önáluk is. Mögötte az sejthető, hogy amikor a mai ellenzék volt kormányon és 1996-ban a megszorító intézkedéseket hozták, azt saját híveik részéről sem övezte teljes körű egyetértés.

Ha kisebbséget is jelentenek, a lakosság egyötödét mégis azok teszik ki, akik a „gyermeknevelést minden szülőnél egyformán kell támogatni” elvét

- vagy egyáltalán nem tudják elfogadni (9%),
- vagy pedig „inkább ellenzik” egy ilyen elv megvalósítását (11%).

Elemzésünk szerint azonban ez a nézetrendszer korántsem nevezhető homogénnek; benne két, egymással szöges ellentétben álló ideológia is felfedezhető.

Az előbbiekből következően az egyiket az a megfontolás jelenti, amely szerint kizárólag csak a rászorult, szegény családokban nevelkedő gyermekeket kellene a költségvetésnek anyagilag támogatnia, vagyis amely szerint a korábbi, a „szegénypolitika” alapján álló törvény volt a megfelelőbb. Jellemző, hogy ebben a csoportban már kevésbé elfogadott elv, hogy „az országnak minden gyermek egyformán fontos”; a közvélemény egészében tapasztalt 3,85-os átlag-osztályzat önáluk csupán 2,89.

A „gyermeknevelést minden szülőnél egyformán kell támogatni” – elv elutasítását azonban másfajta vélemény is befolyásolja. Azok, akik a sokgyermekes szülőket inkább fe-

lelőtleneknek, tudatlanoknak tartják semmint gyermekszeretőknek, családcentrikusaknak, azok szkeptikusabbak abban, hogy egyformán kell-e támogatni minden szülőt:

*A „gyermeknevelést minden szülőnél egyformán kell támogatni” – elv elfogadása
a sokgyermekes családokról alkotott vélemények szerint
(százalék)*

„Minden gyermeket egyformán kell támogatni”	„A sokgyermekes szülők többsége gyermekszerető, családcentrikus”	„A sokgyermekes szülők többsége felelőtlen, tudatlan”
Teljes mértékben egyetért (5)	62	43
Inkább egyetért (4)	10	9
Részben egyetért, részben nem (3)	13	24
Inkább nem ért egyet (2)	7	10
Egyáltalán nem ért egyet (1)	8	14
Összesen	100	100
Osztályzat-átlag:	4,10	3,54

Kétségtelen, hogy ez a nézet („a tudatlan, felelőtlen sokgyermekes szülőket nem kell támogatni”) nem mentes az előítéletességtől. De vajon teljes mértékben előítéletesség-mentes-e a másik véglet, nevezetesen hogy a gyermeknevelést egy meglehetősen nyomott jövedelemszint felett már nem kell támogatni? Az ilyen álláspont mellett érvelők többnyire a „dúsgazdag bankár” képét szokták megjeleníteni, akinek jövedelmében jelentéktelenné törpül a családi pótlék néhány forintja. Ám a Bokros-csomaggal nem kizárólag dúsgazdag bankárok kerültek ki a családi kedvezményekből, és meglehetősen nagy árat kellett fizetni a „minden gyermek egyformán fontos” – elv pozitív társadalmi üzenetének elmaradásáért.

Természetesen érthető az is, ha az emberekben működik egyfajta igazságérzet. Az 1995. évi közvélemény-kutatásunk szerint például a többség egyáltalán nem ellenezte azt a lehetőséget, hogy a családi pótléknál figyelembe kellene venni a szülők jövedelmét. Ám a kérdezettek számottevő hányada már akkor olyan megoldást tartott volna jónak, amely szerint a szülők jövedelme az adózáson keresztül érvényesül, vagyis ha az azonos összegű és állampolgári jogon járó családi pótlékból a gazdagabb szülőknél kevesebb, a szegényebbeknél pedig több maradna, mivel ekkor a „minden gyermek egyformán fontos” – elv nem sérül.

c) Családi pótlék iskoláskorú gyermek után

A lakosság elsöprő többsége, 74,4%-a ért egyet azzal, hogy 6–18 év közötti gyermekek után ezentúl csak akkor jár családi pótlék, ha valóban iskolába járnak. Ezt a pozitív intézkedést azonos arányban fogadják el a jelenlegi kormányzat és az ellenzék hívei, valamint a

gyermektámogatások visszaállítását üdvözlők csakúgy, mint azok, akik szerint kizárólag alacsony jövedelmű szülőket kellene támogatni. A törvény voltaképpen megerősíti az iskolába járatás kötelezettségét, amelynek általánosan is igen magas támogatottsága a fővárosi lakosok körében a legnagyobb (81%).

Az új rendszerű családi pótlék ellenzőinek csoportján belül is csak árnyalatnyi különbségek fedezhetők fel. Az átlagos 25–26%–ot csak néhány százalékponttal múlják felül a 8 osztálynál kevesebb végzettségű válaszadók (32%), továbbá akiknek három, vagy annál több gyermekük van (28–30%), illetve azok a szülők, akiknek gyermeke iskolába lépés előtt áll, vagyis 6 év körüli (36%). A részletesebb indokokat elemezve azonban az derül ki, hogy az ellenvetések főleg ismerethiányból származnak. Többen azért fogadják kételkedve az új rendszert, mert nem tudják pontosan, jár-e majd családi pótlék az egészségi okokból iskolába járni nem tudó – például fogyatékos, vagy betegség miatt hosszabb ideig ápolásra szoruló – gyermek után. Ez figyelmeztető: a családi pótlékre igényt tartó szülők részletesebb információra szorulnának. Tudni szeretnék, jár-e családi pótlék olyan kivételes esetekben, amikor a gyermek nem tud iskolába járni, vagy annak hosszabb szüneteltetésére kényszerül, és mi a hivatalos útja ilyenkor a jogosultság elintézésének.

d) A gyermekgondozási díj (gyed) visszaállítása

A közvélemény-kutatás időpontjában még csak a tervekben szerepelt az a törekvés, hogy az 1996-ban megszüntetett gyermekgondozási díj (gyed) rendszerét vissza kell állítani. Az azóta megszületett döntés lehetővé teszi, hogy a gyermekszülés előtti két évben legalább fél éven keresztül dolgozó szülők két éves, fizetés-arányos gyermekgondozási szabadságot vegyenek igénybe. Ennek összege nem haladhatja meg a minimálbér kétszeresét, ami jelenleg 45 ezer Ft. Mivel e döntés fogadtatásáról még nem tudtunk direkt módon kérdést feltenni, érdeklődésünk arra irányult: a lakosság mennyire tartja elfogadhatónak azt az elvet, amelynek megvalósítását a gyed célozza, és ebből a szempontból az emberek mennyire gondolnák hatékonynak a gyed tervezett visszaállítását.

Felfogásunk szerint a gyed visszaállítása jól szolgálhatja ugyanis azt a célt, hogy a munkavállaló nők számára kompenzálja a gyermekgondozás miatt kieső jövedelmüknek le-

galább egy részét, továbbá mivel nem „segélyről”, hanem „szabadságról” van szó, a gyed rendszere garantálhatja, hogy az anya (vagy adott esetben az apa) a szabadság letelte után visszatérhessen munkahelyére. Ilyen garanciát a gyes nem biztosít.

Az intézkedés feltevésünk szerint elsősorban az iskolázottabb, szakmával, biztos állással rendelkező szülők körében lehet kedvező hatású, hiszen a kevésbé iskolázott, alacsonyabb jövedelmű, vagy saját jövedelem nélküli anyák állampolgári jogon részesülhetnek gyermekgondozási segélyben (gyesben). Így a gyed többek között annak a középrétegnek a számára nyújthat nagyobb biztonságot, amelyben az eredeti családtervek leépítése, a tervezett gyermekszám korlátozása ma szinte az egyedüli védekezési stratégia az ellen, hogy a szülők munkahelyi, szakmai előrelépése ne csorbuljon a gyermekszülés miatt. Ennek az elvnek a kiemelt kezelését nézetünk szerint az teszi szükségessé, hogy – mint az európai országok nagy részében – Magyarországon is egyre inkább azzal kell számolni: mivel az iskolázott, szakképzett munkavállaló nők létszáma növekszik, szerepük a termékenység alakulásában is egyre inkább meghatározóvá válik.

A kérdőív így voltaképpen annak az elvnek az elfogadhatóságát vizsgálta: *mennyire tartják fontosnak az emberek azt, hogy azokban a családokban is több gyermek szülessen, amelyekben az anya iskolázottabb, jó szakmája, biztos állása van, s csupán azért nem mernek több gyermekre vállalkozni, mert szeretnék megőrizni helyzetüket.*

A többség (70%) teljes mértékben, vagy legalábbis „eléggé” azonosul egy ilyen családpolitikai törekvéssel, vagyis

- 31% *nagyon fontosnak,*
- 39% *elégé fontosnak* gondolja megvalósulását.

Mintegy egyötöd (21%) azonban úgy véli: *nem különösebben fontos,* hogy az iskolázottabb, jó szakmával, biztos állással rendelkező szülők családjában több gyermek szülessen. Relatív magas (9%) azok aránya, akik nem tudnak erről véleményt alkotni.

Az elvet támogatók igen magas arányából következően a vélemények csak alig-alig differenciálódnak. Annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy a főiskolai vagy egyetemi végzettséggel rendelkezők körében – az átlagos 31%-hoz képest – 42%-ra, a diplomás állást betöltők körében 47%-ra, a felső vezetői beosztásban dolgozóknál pedig 55%-ra növekszik meg azok aránya, akik a fentebb vázolt cél megvalósulását „nagyon fontosnak” tartanak. (Mintánkban e csoportok aránya meglehetősen alacsony, ezért az adatok csak jelzés-értékkel

bírnak. Ám mégis azt sejtetik, hogy a problémában személyükben is érintettek valószínűleg az átlagosnál jóval fogékonyabbak az elv elfogadása iránt.)

Már némileg szkeptikusabbak a vélemények abban a vonatkozásban, hogy a gyed tervezett visszaállítása vajon jár-e majd olyan hatással, hogy a jó szakmával, biztos állással rendelkező nők szívesebben vállalkozzanak gyermekekre. Ám a többséget még mindig a pozitív hatásban bizakodók alkotják:

– 51% szerint: *a gyed elő fogja segíteni ennek megvalósulását,*

– 34% azonban inkább azt jósolja, *hogy a gyed visszaállításának nem lesz ilyen pozitív következménye.* A szkeptikus, vagy pesszimista vélekedés éppen azok körében magasabb az átlagosnál, akik a gyed fő elvével, célkitűzésével egyébként a leginkább azonosulnak. Így például nem bízik a gyed pozitív hatásában az egyetemet, főiskolát végzettek 46%-a, a diplomás állást betöltők 44%-a és a felső vezetői beosztásban dolgozók 50%-a.

Érthető, ha ennél a kérdésnél még többen vannak olyanok, akik számára a véleményalkotás nehéz. Hiszen szakemberek számára sem egyszerű feladat egy lényegbe vágó intézkedés jövőbeli hatásának előre becslése. A „nem tudja” – válaszok aránya 12%, néhányan pedig egyéb lehetőségeket latolgatnak a gyed várható hatására vonatkozóan (3%).

Magunk is azon a véleményen vagyunk, hogy – jóllehet, a gyed visszaállítása egyike a legfontosabb családpolitikai intézkedéseknek – hozzájárul a szerényebb lesz, mint első bevezetésének idején. Akkoriban ugyanis a fizetés-arányos gyermekgondozási szabadság európai szinten is újszerű, hatásában pedig pozitív volt. A gazdasági struktúra azonban azóta jelentősen megváltozott. A piacgazdaság körülményei között a munkavállalás feltételei keményedtek, az anyaság, a gyermeknevelés és a munkavállalás összeegyeztetése nehezebbé vált. Más kutatásaink azt mutatják, hogy a fiatal, 40 év alatti generáció számottevő része a családalapításra, gyermekvállalásra gondolva ún. „*nem anyagi természetű problémák*” miatt is aggodalmaskodik. Ezek sorába tartoznak a szülői feladatokkal összefüggő hiányzások (pl. gyermekgondozás, vagy beteg gyermek ápolása) miatti munkahelyi konfliktusok csakúgy, mint a kisgyermekes anyák szakmai előrehaladása, karrierje miatt aggodalmak. Ez lehet a háttérben ezúttal is, amikor a magasan iskolázott, jó állásban lévő csoportok – még ha nagyon is fontosnak találnák, hogy a hozzájuk hasonló családokban több gyermek szülessen – a gyed lehetőségét önmagában nem tartják e szándék kellően hatékony előmozdítójának. A fizetés-arányos gyermekgondozási szabadság visszaállított rendszere akkor lehet igazán hatékony, ha

a gyermekvállalást a családpolitika szélesebb eszköztára is elősegíti. Ilyen lehet például a részmunkaidős foglalkoztatás, az otthoni munkavállalás lehetősége, a család és a gyermek iránti felelősség növekedése mindkét szülő részéről, továbbá a társadalmi tolerancia általános növekedése. Mindez – a családok anyagi támogatásán túlmenően – a munkajog, a családjog további erőfeszítéseit is igényli.

e) A változások kedvezőek, de stabil, időt álló törvényekre is szükség lenne

Az előzőekben felsorolt intézkedések, törvénymódosítások az 1998-ban megválasztott kormány programjába illeszkednek. Ez a program megkülönböztetett figyelmet fordít a család és a gyermekvállalás fontosságára. A kormányzati törekvés találkozik a lakosság nagy többségének egyetértésével is. Ennek egyik oka az lehet, hogy az 1996–1998 közötti megszorító intézkedések sok családot kedvezőtlenül érintettek, s emiatt most helyzetük javulásában reménykednek. De a kedvező fogadtatáshoz az is hozzájárul, hogy a kormányprogram olyan értékrendet képvisel, amely összhangban van a lakosság családcentrikus, gyermekcentrikus beállítódásával. A közvélemény-kutatás szerint a kérdezettek többsége nemcsak a konkrét intézkedésekről (pl. gyermekgondozási segély, gyermekgondozási szabadság, családi pótlék visszaállításáról) nyilatkozik jóváhagyólag, hanem arról az általános szemléletről is, amelyet e konkrét intézkedések sugallnak.

*„Kedvező változás, hogy a mostani törvények ennyire előtérbe állítják a családot, a gyermek fontosságát”**

(Az állítással egyetértők és nem egyetértők arányai, százalék)

Teljes mértékben egyetért (5)	54
Inkább egyetért (4)	19
Részben egyetért, részben nem (3)	18
Inkább nem ért egyet (2)	4
Egyáltalán nem ért egyet (1)	4
Összesen	100
Osztályzat-átlag:	4,11

* A kérdésről határozott véleménnyel rendelkezők százalékában. A „nem tudja” választ adók aránya az egész mintában 5%.

A „teljes mértékben egyetértők”, vagyis az új törvények családközpontú szemléletmódját egyértelműen pozitívan fogadják minden társadalmi-demográfiai csoporton belül az igen határozott többségi véleményt képviselik;

- a nők (57%) még inkább mint a férfiak (51%),
- a gyermekesek (56%) még inkább mint a gyermek nélküliek (48%).

A kérdésben az életkor, az eltartott gyermekek száma és életkora, a válaszadók iskolai végzettsége és más jellemzők szerint gyakorlatilag nincsen különbség.

A család és a gyermekvállalás fontosságát előtérbe helyező törvények akkor válhatnak igazán hitelesekké az emberek számára, ha kevésbé változékony, stabil szemléletmódot, értékrendet tükröznek. Az utóbbi években számos szociológiai vizsgálat és közvéleménykutatás támasztotta alá, hogy a rendszerváltoztatás több vonatkozásban is megingatta az emberek biztonságérzetét. Évtizedünkben sokan szembesültek a munkahely biztonságának megingásával, a munkanélkülivé válással, az életszínvonalat megingató kockázati tényezőkkel, annak veszélyével, hogy egy marginális társadalmi helyzetből nehéz a felkapaszkodás. Ezek a tényezők a fiatal generáció családi terveire is negatívan hatnak. Ám a családalapítás, a gyermekvállalás a legtöbb ember számára az alapvető értékek közé tartozik, és ezért talán minden más területhez képest is fontosabbnak tartják, hogy ennek az alapvető értéknek a védelmét a törvények hosszú távon, biztonságot nyújtva garantálják.

A gyermektámogatások 1995–96-ban végrehajtott csökkentése, egyes fajtáinak (pl. az adókedvezménynek, a gyednek) az eltörlése nem csupán a pénzbeli korlátozások miatt jelentett veszteséget a családok számára. Hiszen – mint a hivatalos adatok tanúsítják – kézzelfogható, számszerűsíthető anyagi veszteség a családok alig 10%-át érintette csupán. Feltehetően jóval szélesebb kört érintett az az ösztársadalmi veszteség, amely a biztonságérzet gyengülése miatt következett be, és a jövőbeli családtervekre nézve sem volt hatástalan. A családalapítás, gyermekvállalás előtt álló szülőknek arra kellett felkészülniük, hogy a gyermektámogatásokat garantáló törvények akár évről évre változhatnak, a mindenkori politikától függenek, így kevésbé lehet azokra hosszabb távú családterveket építeni. A KSH egy vizsgálata szerint például 1995-ben, a gyed eltörlésének hírére a fiatal, egygyermekes anyák 52%-a nyilatkozott úgy, hogy további gyermekvállalásra vonatkozó terveiket újragondolják. Tapasztalati adataink vannak arról, hogy 1996 elején a terhességük utolsó időszakában lévő anyák egész sora kérte orvosától a szülés idő előtti megindítását, hogy a gyed eltörlésének

életbe léptetése előtt igényt tarthassanak még a fizetett gyermekgondozási szabadságra, s munkahelyüket ne veszítsék el. Ezek a példák a családok biztonságérzetének csorbulását mutatják.

Az 1999. évi közvélemény-kutatás adatai szerint a lakosságban rendkívül erős az igény arra, hogy a családot, a gyermekvállalást támogató törvények kellően stabilak maradjanak:

„Az a baj, hogy a törvények túl gyakran változnak, a mindenkori politikától függenek. Ez elbizonytalanítja a fiatalokat, és nem tudnak hosszabb távú családterveket kialakítani”
(Az egyetértő - nem egyetértő vélemények aránya, százalék)*

Teljes mértékben egyetért (5)	68
Inkább egyetért (4)	13
Részből egyetért, részben nem (3)	12
Inkább nem ért egyet (2)	4
Egyáltalán nem ért egyet	3
Összesen	100
Osztályzat-átlag:	4,39

*A véleménnyel rendelkezők százalékában. „Nem tudja” választ adott a minta 5%-a.

A stabilitás és a hosszú távú családtervek igénye a nőknél még erősebb mint a férfiaknál, az állítással a férfiak 64%-a, a nők 73%-a ért egyet „teljes mértékben”. Megfigyelhető, hogy a fiatalabbak, a nőtlenek és hajadonok, a gyermektelenek valamivel kevésbé érzik még hiányát a stabil törvényeknek mint a hátrányokat már megtapasztalt kissé idősebbek, a házások, illetve a gyermekesek, jóllehet, az állítással „teljes mértékben” egyetértés ezekben a csoportokban is többségi nézet:

„A gyakran változó törvények akadályozzák a családtervezést”
Az állítással „teljes mértékben” egyetértők (ötös osztályzatot adók) arányai és az osztályzat-átlagok néhány demográfiai jellemző szerint

Demográfiai jellemzők	A teljes mértékben egyetértők (ötös osztályzatok) aránya	Osztályzat-átlag
18–24 évesek	53	4,18
25 évesek és idősebbek	70	4,43
Nőtlenek, hajadonok	58	4,20
Házások	71	4,43
Gyermektelenek	56	4,17
Gyermekesek	72	4,46

A 18–39 ÉVES FÉRFIAK ÉS NŐK ÉLETMÓDJA A KSH 1993. ÉVI IDŐMÉRLEGÉNEK TÜKRÉBEN

FALUSSY BÉLA

A családalkotó 40 év alatti férfiak és nők, e körön belül is a házasságban élő, gyermekes férjek és feleségek, apák és anyák szerteágazó tevékenységet folytatnak. Többoldalú felelősségvállalásuk, egyéni és családi aspirációik megosztják rendelkezésre álló idejüket. Az anyagiak mellett az idő is egyre értékesebbé válik, nem mindegy, hogy a családok mire mennyi időt tudnak, illetve képesek fordítani. A családok életének erről az oldaláról, melyet a családpolitikának is figyelembe kell vennie, tehát a napi idő felhasználásáról az időmérleg-felvételek alapján tájékozódhatunk. A legutóbbi ilyen felvételt 1993-ban hajtották végre.

A 18–40 éves korosztályban megy végbe a legtöbb és legfontosabb demográfiai esemény: a párválasztás, családalapítás, az első gyermek megszületése, a gyermekvállalás beteljesedése, a kisgyerekes korszak és a gyerekek iskoláztatásának a kora. Ez a 20 év az ifjúságtól az érett felnőtté válásig ível, a nagy próbatételek, kihívások és a kimagasló teljesítmények ideje, amelyben egybeesik az első lakás megszerzése és berendezése a foglalkozási karrierút megalapozásával, a megélhetés lehetőségeinek szüntelen tágításával. Ezen időszak kezdetén alakulnak ki a külső feltételektől és iskoláztatástól egyaránt függő tradicionális vagy korszerű családi szerepek, a nemek közötti munkamegosztás, a gazdálkodási stratégia. A 18–40 éves, házasságban élő szülői korosztályon belül a legmagasabbak a család fenntartásának munkaterhei, amikor a gyermeknevelés is a legtöbb időt, odafigyelést igényli.

A meghatározott tevékenységekre fordított idő mennyisége, annak csökkenése vagy növekedése szoros összefüggésben áll az adott réteg szociális helyzetével, és az abban végbemenő változásokkal. Az aktív korosztályok tevékenység-szerkezetében (a napi időbeosztás egészét is szervező) kitüntetett szerepe van a főfoglalkozású munkának, amelynek mértéke (családon belül a keresők száma, a főkereső munka átlagos napi gyakorisága és időráfordítása) bármely réteg megélhetési biztonságát is jelzi. Ha ez nem biztosítja megfelelően a mindennapi megélhetést, vagy ha számottevően csökken, akkor egyre hangsúlyosabban jelenik

meg, főként a férfiak tevékenységei között a mezőgazdasági jövedelem-kiegészítés, amit többnyire a háztartásban végzett tevékenységeik növekvő időráfordítása is kísér.

A nők hagyományos háztartási tevékenységekkel töltött munkaidejének mértéke számos tekintetben szintén a család szociális helyzetének függvényében alakul. A gyerekek ellátása (számuktól és életkoruktól függően) eleve behatárolja kereső munkájuk lehetőségét és gyakoriságát. A nők háztartásban végzett munkáinak egy része kiadásmegtakarító funkciókat hordoz, ezek többsége olyan tevékenység, amelyet jobb anyagi viszonyok között megfelelő szolgáltatásokkal lehet kiváltani.

A férfiak és nők családi munkamegosztását ma is az jellemzi, hogy a férfiak társadalmi alaptevékenysége a kereső munka (valamennyi munkára fordított idejük 74%-a), amelyet jóval kisebb hangsúllyal csupán kiegészítenek a háztartásban, a férfi szerepeknek jobban megfelelő munkatípusok (kert, udvar rendezése, különböző javító-szerelő munkák, épület-felújítás stb.). A családban élő – különösen a gyermeket is nevelő – nők társadalmi alaptevékenysége a háztartás, a család ellátásához, a gyermekek neveléséhez kötődik (valamennyi munkára fordított idejük 66%-a), amelyhez képest – az időráfordításban – alárendelt szerepet tölt be a keresőmunka, azzal együtt, hogy az anyagi biztonság megőrzésében nemigen nélkülözhető.

Jobb anyagi körülmények, városi környezet, valamint magasabb iskolázottság mellett csökken a női összmunkaidőben mérhető túlterheltség mértéke, kisebbek a nemek közötti különbségek az időfelhasználás szerkezetében. (A kereső és háztartás/családellátó munkákra együtt a 40 év alatti házas, gyermekes nők átlagosan másfél órával fordítanak többet, mint a férfiak.) Kedvezőbb körülmények között a hagyományos háztartási munkák a nőktől kevesebb időt igényelnek, míg a férfiak (mosogatásban, takarításban való fokozott részvétellel) valamelyest többet áldoznak rájuk, és jóval több idő jut a gyermekek ellátására, különösen a velük való foglalkozásokra.

A szociális helyzet, az életkörülmények és a családi időfelhasználás kapcsolatát a lakóhely, az iskolai végzettség, és a család aktív keresőinek száma szerint is vizsgálhatjuk.

A községekben élők körében gyakori munkanélküliség következtében itt a legalacsonyabb a főfoglalkozású munkára fordítható idő, és az ebből származó jövedelem, amelyet a férfiak mezőgazdaságban végzett jövedelem-kiegészítéssel és ház körüli javító, karbantartó munkával (építkezéseken végzett munkával) egészítenek ki, illetve pótolnak, a nők viszont a

hagyományos háztartási munkák fokozottabb végzése révén a kiadások jelentős megtakarításához járulnak hozzá. A lakóhely települése szerint az igazi különbségek nem a háztartás-családellátására fordított idő mennyiségében, hanem annak összetételében tapasztalhatók: a községekben az átlagosnál jóval magasabb háztartási és ház körüli munkák mellett kevesebb időt fordítanak vásárlásra és közlekedésre, a gyerekek ellátására és a velük való foglalkozásra is kevesebb idejük jut, mint a városi, különösen pedig a fővárosi szülőknek. A községi anyák a fővárosiakhoz képest kevesebb időt fordítanak kisebb (3 év alatti) gyermekeik ellátására, a velük való foglalkozásra, fele annyi időt szánnak játéokra, mesélésre, míg az idősebb gyermekek gondozásában, testi ellátásában, tanulásuk segítésében nincsenek különbségek. A legtöbb szabad idővel a fővárosiak rendelkeznek, ők fordítanak legtöbbet tévénézésre is, de a tv szabadidőn belüli aránya mégis a községekben a legmagasabb (62%); olvasással legtöbb időt a budapesti férfiak és a vidéki városokban élő nők töltenek (31 percet), testedzésre, a szabadban való mozgásra a városi (21 perc), különösen pedig a budapesti férfiak fordítanak viszonylag sok időt (31 percet).

Az iskolai végzettség az életmódot, mindennapi viselkedést nemcsak kulturális vonatkozásban (az igényesség, bizonyos értékek szerinti, tudatos vagy kevésbé tudatos életvitel, a gyermekhez való viszony által) befolyásolja, hanem azáltal is, hogy adott szintjeihez a statisztikai átlagok alapján nagy valószínűséggel megfelelő színvonalon kapcsolódik az életkörülmények számos fontos jellemzője (pl. a jövedelem, a lakáskörülmények, a lakásfelszereltség, a családi nyaralások lehetősége). Ugyanakkor a lakóhelyek típusai között is eltérő arányban oszlik meg a különböző iskolai végzettségű népesség: a munkavállalás, kereseti lehetőségek, kulturális élet, szórakozás, közlekedés, közintézmények és szolgáltatások terén egyaránt kedvezőbb lehetőségeket biztosító városokban, különösen a fővárosban az átlagosnál nagyobb arányban vannak jelen a képzetesebb, magasabb végzettségű rétegek. Mindezen hatások együttese tükröződik az iskolai végzettség szerint megkülönböztetett csoportok időfelhasználásában.

A diplomás szülők összmunkaidő-terhelése (kereső és háztartási munkák, gyermeknevelés, tanulás és közlekedés együttes ideje) a legmagasabb, amit a férfiaknál elsősorban a kiugróan magas főfoglalkozású kereső munkaidő (átlagos napon 341 perc), kisebb mértékben pedig a gyerekekre fordított idő (42 perc) magyaráz; a nők esetén egyértelmű az alacsonyabb

végzettségükénél 40%-kal több gyermekekre fordított idő (143 perc) munkaterhet növelő hatása.

A középiskolai végzettségű férfiak munkaidő-terhelése alig marad el a diplomásokétól. A jóval kevesebb főfoglalkozású munkaidejük (281 perc) következtében fennmaradó időt más jellegű munkákra használják fel: nagyobb mértékben kénytelenek kiegészíteni jövedelmüket jórészt mezőgazdasági (36 perc), de ipari-szolgáltató tevékenységek (9 perc) végzésével is (emellett részben rejtett jövedelem-kiegészítésként értékelhető a javító-karbantartó, valamint építkezési-lakáskarbantartási munkák ideje, 24 perc). A férfiak körében a középiskolai végzettségűek fordítják a legtöbb időt gyermeknevelésre (48 perc), ami a hasonló végzettségű nők ilyen időfelhasználásának (100 perc) csaknem a fele. A 3 évesnél idősebb gyermekekkel közel kétszer annyit foglalkoznak, játszanak, mint az anyák.

Az alacsony iskolázottságú férfiak és nők összes munkaidő-terhelése több mint fél órával marad el a legképzettebb rétegtől, amelynek egyik oka, hogy a munkanélküliek nagy arányából következően kevés a főfoglalkozású munkaidejük. A férfiak emellett kevésbé vesznek részt a hagyományos háztartási munkákban (16 perc) és a gyermeknevelésben (27 perc). Mindezt nem ellensúlyozza náluk a mezőgazdaságban végzett jövedelem-kiegészítés (56 perc) és a ház körüli teendők (54 perc) átlagosnál nagyobb időráfordítása. A képzettebb rétegekhez képest rendelkezésükre álló többletidejüket passzívan, részben fiziológiai szükségletekre (660 perc), részben tévénézésre (169 perc) fordítják. A legfeljebb 8 általánossal rendelkező nők töltik a legtöbb időt (234 percet) a hagyományos háztartási munkák végzésével.

A szabadidő felhasználását tekintve, különösen a férfiak esetén a magasabb végzettségűek irányában jelentősen csökken a tévé előtt töltött idő, és növekszik az aktív szabadidő-felhasználás – a testedzés, a hobbik, az olvasás – ideje. A gyermeket nevelő családokban a szülők egész otthoni tevékenysége, így szabadidő-felhasználása is követési mintákat nyújt a gyermekek számára, és ebben az értelemben a meglévő kulturális különbségek – előnyök és hátrányok – átörökítésének csatornája.

A családok anyagi helyzetére és időfelhasználására egyaránt közvetlen hatással van a család aktív keresőinek száma. Az időmérleg tanúsága szerint a gyermekek (különösen a kisebb gyermekek) számára a legkedvezőbb, ha csak az apa végez kereső munkát: mindkét szülő ugyanis ekkor fordít legtöbbet a gyermekek gondozására és a velük való foglalkozásra (anya 183, apa 43 perc). Ez a felállás az esetek jelentős részében a kisgyermekes korszakra jellemző,

amikor az anya még gyeseen van, de később visszatér munkahelyére. A gyerekek szempontjából legrosszabb helyzet akkor áll fenn, ha csak az anya jár dolgozni (anya 31, apa 20 perc). Amikor mindkét szülő dolgozik, az apák feleannyi időt foglalkoznak gyermekeikkel (26 perc) mint az anyák (51 perc), ami a megoszlást illetően kedvező, csak kevésnek tűnik.

A gyermekek számának és életkorának növekedésével jellemző változások következnek be a kereső és háztartás/családellátó munkaidő, valamint ez utóbbin belül a hagyományos háztartási teendőkre és gyermeknevelésre fordított idő súlyában, arányaiban.

Kiindulópontként a családi életciklus egymást követő szakaszait vizsgálva, az időfelhasználás szerkezetében és jellemző vonásaiban a legmarkánsabb változást mindkét nemnél a házasság hozza magával.

A házasságot megelőző periódusban, az egyedülállók (többnyire nőtlenek, hajadonok) között a legmagasabb mindkét nem foglalkoztatottsága, kereső munkaideje; kiugróan magas a tanulásra, kulturális intézmények látogatására fordított idő, de a későbbi, gyermeket nevelő korszakokhoz képest még viszonylag sok időt töltenek társas kapcsolatokban; ekkor a legalacsonyabb a háztartásra fordított idő és a tévézésre szánt passzív idő.

A házasság első, a gyermek születését megelőző szakaszában a hagyományosan női háztartási munkákra (főzés, mosás, takarítás) a férfiak a korábbiak a felét, a nők viszont több mint kétszeresét fordítják. Ezzel egyidejűleg kezd körvonalazódni a háztartáson belüli férfi-szerepkör is: a férfiak ebben a periódusban viszonylag sok időt fordítanak építkezésre, lakás-felújításra és -karbantartásra, de a korábbiakhoz képest megemelkedik a különböző háztartási berendezések javítására fordított idejük is. (Ez utóbbi munkálatok időigénye az egy-két gyermekes időszakban lesz a legmagasabb.). A szabadidő-felhasználásban tetten érhető egy zártabbá, otthonközpontúvá váló életvitel kezdete: a férfiak szinte teljesen felhagynak a korábban gyakorinak tekinthető kulturális intézménylátogatással, jelentősen mérséklik társas szabadidejüket (azonos lesz a feleségek társas időfelhasználásával), eközben – az első gyermekig – megjelenik életükben valamely hobbi, több időt töltenek olvasással, de különösen a tévé előtt töltött idejük növekszik. Ez a megemelt időráfordítás az első, majd a harmadik gyermek születését követően tovább növekszik, míg a nők esetén a gyermektelen periódusban a legmagasabb. Férj és feleség szabadidő-szerkezete közeledik egymáshoz: a nők korábban magas olvasásra fordított ideje a férjekével azonos szintre csökken, a tévé előtt töltött idejük viszont emelkedik.

A házasságot megelőző időszakban a férfiak összmunkaidő-terhelése magasabb, ők is dolgoznak többet, munkájukban a keresőtevékenység dominál; a házasság első periódusában a házastársak összmunkaidő-terhelése kiegyensúlyozott, közel azonos mennyiségű szabad idővel rendelkeznek, bár a női munkaidő nagyobb hányada már ekkor is a háztartás ellátásában realizálódik. A gyermekek megjelenésével azonban elsődlegesen a nők munkaidőterhei növekszenek, amelyen belül csökken a keresőmunka, és növekszik a háztartás és a gyermekek ellátására fordított idő mennyisége és aránya.

Az egygyermekes családokban az apák kereső aktivitása a házasság még gyermektelen korszakához képest nagyobb ugyan, de a két-, és főleg háromgyermekes családokban az összes kereső munkaidőn belül (a munkanélküliség hatásaként) számottevően újra csökken a főkereső munka mennyisége, amit főként mezőgazdasági jellegű munkavégzéssel igyekeznek pótolni, kiegészíteni. A gyerekszám emelkedésével a nők kereső munkaideje csökken, amelyet a háztartási munkaidő fokozott növekedése kísér, és amely eléri, majd 3 és több gyerek mellett jóval meg is haladja (425 perc) a férjek kereső munkaidejét (294 perc).

A legkisebb gyermek életkorának változásával a 40 év alatti szülők, különösen az anyák életvitele is átalakul. Amíg az apák legtöbbit a 4–14 éves gyermekek mellett dolgoznak (végeznek főfoglalkozású és jövedelemkiegészítő munkát), majd ezt követően jóval kevesebbet, az anyák kereső munkaideje a legkisebb gyermek 3 éves korát követően nő meg ugrásszerűen (sokan ekkor térnek vissza gyes után korábbi munkahelyükre), majd fokozatosan tovább emelkedik. Így a 15 éves és idősebb gyermekek szülei már közel azonos időt töltenek főfoglalkozású munkavégzés keretében (apák 239, anyák 235 percet). A háztartás/családellátó tevékenységekre, s ezen belül a gyermekek ellátására, a velük való foglalkozásra fordított időben ellenkező irányú a változás: mindezekre a 3 évesnél kisebb gyermekek idején kell a legtöbb idő, amely ezt követően rohamosan csökken. A 15 évesnél idősebb gyerekek mellett a nők hagyományos háztartási munkákra fordított idejében számottevő visszaesés következik be (227-ről 145 percre). Ezt részben magyarázza, hogy e munkák egy részét a gyerekek segítségével, rövidebb idő alatt végzik, vagy a gyerekek átvállalják.

A férfiak összmunkaidő-terhelése a gyerekek 0–14 éves kora között fokozatosan csökken, a nőké ez idő alatt gyakorlatilag nem változik. (Valószínűsíthető, hogy e jelenség növeli a házastársi konfliktusokat, s részben ez áll a gyakori válások háttérében.). A munkaterhek jelentős csökkenése mindkét nemnél csak a legkisebb gyerek 14 éves korát követően

következik be (az apáknál e csökkenés több mint egy óra, az anyák esetén másfél óra). A munkaterhek alól felszabaduló idő egyik része a fiziológiai szükségletekbe, másik része – az anyák esetén a nagyobbik hányada – a szabadon felhasználható időkeretbe áramlik át. A gyermeknevelés ezen utolsó szakaszában jelentősen nő mindkét szülő tanulásra és közlekedésre fordított ideje, a szabad időkeretben pedig a társas időtöltésé.

A családi kapcsolatok intenzitását jellemzi a házastárssal és/vagy a gyerekekkel közösen végzett tevékenységek ideje és arányai (ez kevesebb a csupán együtt töltött időnél). Átlagos napi adatokkal számolva a férfiak ébren töltött idejük 22%-át (207 perc), a nők 32%-át (300 perc) töltik házastársukkal, gyermekükkel valamely közös tevékenységben. Ezek az arányok a szabad időn belül: 41% (108 perc), illetve 48% (100 perc), a napi étkezési időn belül 44, illetve 62%. A nők hagyományos háztartási munkáik 15%-át (32 perc) végzik valakinek a segítségével.

*1. A 18–39 éves házas gyermekes férfiak és nők átlagos napi időbeosztása,
a lakóhely településtípusa szerint, 1993*

Tevékenység	Férfi			Nő		
	Budapest	Vidéki város	Község	Budapest	Vidéki város	Község
1. KERESŐ- ÉS TERMELŐTEVÉKENYSÉG	297	321	342	184	180	166
1.1 Főfoglalkozásként végzett munka	297	287	253	180	164	136
1.2 (Mezőgazdasági) jövedelemkiegészítés	0	34	90	5	16	30
2 HÁZTARTÁS ELLÁTÁSA	113	116	116	342	353	354
2.1 Hagyományos háztartási munkák	22	20	13	184	207	232
Főzés, terítés, tálalás	6	7	5	68	78	90
Mosogatás, törölgetés	5	3	2	26	31	34
Lakás takarítása, rendbetétele	7	6	4	39	46	46
Mosás, vasalás	3	1	1	43	46	53
Ruhaneműk javítása varrása	0	1	0	2	5	6
Felnöttek ápolása, gondozása	0	2	0	5	1	3
2.2 Ház körüli javító, karbantartó munkák	26	44	70	5	11	12
Kert udvar, járda takarítása	0	7	15	1	2	4
Fűtés	0	9	24	0	1	5
Jármű és háztartási berendezés javítása	14	16	12	1	3	0
Épület, helyiség felújítása, építkezés	4	4	15	1	2	1
Egyéb háztartási munka	7	8	5	2	3	1
2.3 Gyermeknevelés, gyermekgondozás	40	38	24	124	111	89
<i>Ebből, 1.</i>						
Testi ellátás, gondozás	12	12	7	66	66	52
Mesélés, játék a gyerekekkel	18	20	14	35	29	18
Tanulás a gyerekekkel	7	5	3	14	11	14
Gyermek szállítása, kísérése	4	2	1	9	6	5
<i>Ebből, 2.</i>						
Gyermeknevelés 3 éves korig	14	13	9	73	66	40
Idősebb gyermek nevelése	26	25	15	51	45	49
2.4 Vásárlás, szolgáltatás igénybevétele	26	14	10	29	24	21
3. TANULÁS	17	15	2	7	6	7
4. KÖZLEKEDÉS	76	72	62	62	51	47
5. FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLET	633	645	674	623	648	664
6. SZABADON FELHASZNÁLT IDŐ	303	272	245	220	204	204
6.1 Társas szabadidőtöltés	60	59	63	31	42	45
6.2 Kulturális intézmények látogatása	1	7	1	20	1	1
6.3 Olvasás	31	23	17	21	31	20
6.4 Tévénézés, videózás	177	155	153	131	108	127
6.5 Hobby	4	5	2	4	9	5
6.6 Szabad mozgás, testedzés	31	21	9	13	13	5
<i>Napi tevékenységszerkezet:</i>						
TÁRSADALMILAG KÖTÖTT IDŐ (1–4)	503	524	522	597	590	574
FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLET (5)	633	645	674	623	648	664
SZABADON FELHASZNÁLT IDŐ (6)	303	272	245	220	204	204
Összesen	1 439	1 440	1 441	1 439	1 442	1 441

2. A 18–39 éves házas gyermekes férfiak és nők átlagos napi időbeosztása
iskolai végzettség szerint, 1993

Tevékenység	Férfi			Nő		
	8 ált. v. kevesebb	közép- iskola	főiskola, egyetem	8 ált. v. kevesebb	közép- iskola	főiskola, egyetem
1. KERESŐ ÉS TERMELŐTEVÉKENYSÉG	323	327	347	159	198	183
1.1 Főfoglalkozásként végzett munka	264	281	341	136	183	171
1.2 Nem mezőgazdasági jövedelemkieg.	2	9	1	1	2	2
1.3 Mezőgazdasági jövedelemkiegészítés	56	36	5	23	13	9
2 HÁZTARTÁS ELLÁTÁSA	111	123	133	368	319	377
<i>2.1 Hagyományos háztartási munkák</i>	<i>16</i>	<i>18</i>	<i>25</i>	<i>234</i>	<i>185</i>	<i>196</i>
Főzés, terítés, tálalás	6	8	8	88	72	77
Mosogatás, törölgetés	2	3	6	33	29	31
Lakás takarítása, rendbetétele	5	6	9	50	37	40
Mosás, vasalás	2	0	2	54	40	45
Ruhaneműk javítása varrása	1	1	0	5	5	3
Felnőttek ápolása, gondozása	1	1	0	4	1	1
<i>2.2 Ház körüli javító, karbantartó munkák</i>	<i>54</i>	<i>42</i>	<i>57</i>	<i>11</i>	<i>9</i>	<i>9</i>
Kert udvar, járda takarítása	10	7	2	3	2	1
Fűtés	17	6	5	3	2	1
Jármű és háztartási berendezés javítása	13	17	16	2	1	0
Épület, helyiség felújítása, építkezés	9	7	1	1	2	1
Egyéb háztartási munka	4	5	32	2	2	7
<i>2.3 Gyermeknevelés, gyermekgondozás</i>	<i>27</i>	<i>48</i>	<i>42</i>	<i>101</i>	<i>100</i>	<i>143</i>
<i>Ebből, 1</i>						
Testi ellátás, gondozás	8	15	14	57	61	79
Mesélés, játék a gyerekekkel	14	26	18	25	22	39
Tanulás a gyerekekkel	3	6	8	13	11	14
Gyermek szállítása, kísérése	2	2	3	5	6	11
<i>Ebből, 2.</i>						
Gyermeknevelés 3 éves korig	10	17	17	57	52	78
Idősebb gyermek nevelése	17	31	26	44	49	64
<i>2.4 Vásárlás, szolgáltatás igénybevétele</i>	<i>14</i>	<i>15</i>	<i>10</i>	<i>22</i>	<i>25</i>	<i>30</i>
3. TANULÁS	7	22	6	4	10	6
4. KÖZLEKEDÉS	68	73	61	47	58	48
5. FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLET	660	644	637	657	643	636
6. SZABADON FELHASZNÁLT IDŐ	271	253	256	206	212	189
6.1 Társas szabadidőtöltés	61	61	64	36	51	38
6.2 Kulturális intézmények látogatása	4	6	2	6	3	3
6.3. Olvasás	18	28	40	23	28	28
6.4. Tévénézés, videózás	169	139	112	127	111	104
6.5. Hobby	3	2	13	5	9	5
6.6. Szabad mozgás, testedzés	17	18	25	10	10	12
<i>Napi tevékenység szerkezet:</i>						
TÁRSADALMILAG KÖTÖTT IDŐ (1–4)	509	544	547	579	586	613
FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLETEK (5)	660	644	637	657	643	636
SZABADON FELHASZNÁLT IDŐ (6)	271	253	256	206	212	189
Összesen	1 440	1 441	1 440	1 442	1 441	1 438

3. A 18–39 éves férfiak átlagos napi időbeosztása percben, családi állapot és a házasok gyermekszáma szerint

Tevékenységek	Egyedülálló	Házas és a gyermekek száma				Gyermekeit egyedül nevelő
		0	1	2	3–X	
1. KERESŐ ÉS TERMELŐTEVÉKENYSÉG	351	297	330	334	294	198
1.1 Főfoglalkozásként végzett munka	314	256	291	278	229	139
1.2 Jövedelemkiegészítés	37	40	39	56	66	59
2 HÁZTARTÁS ELLÁTÁSA	83	125	111	122	108	111
2.1 Hagyományos háztartási munkák	44	21	13	20	19	28
2.2 Ház körüli javító, karbantartó munkák	21	74	51	52	50	49
<i>Ebből:</i>						
Jármű és háztartási berendezés javítása	5	10	18	14	6	12
Épület, helyiség felújítása, építkezés	3	19	9	8	5	2
2.3 Gyermeknevelés, gyermekgondozás	0	8	31	35	31	4
2.4 Vásárlás, szolgáltatás igénybevétele	18	22	15	15	9	31
3. TANULÁS	31	12	8	10	16	12
4. KÖZLEKEDÉS	87	85	69	68	68	70
5. FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLETEK	647	651	644	659	668	685
6. SZABADON FELHASZNÁLT IDŐ	239	270	278	248	286	363
6.1 Társas szabadidőtöltés	87	63	64	54	71	116
6.2 Kulturális intézmények látogatása	14	2	5	4	1	10
6.3. Olvasás	15	24	26	20	17	26
6.4. Tévézés, videózás	100	148	166	144	175	172
6.5. Hobby	1	10	4	5	2	7
6.6. Szabad mozgás, testedzés	21	23	13	21	21	31
<i>Napi tevékenységszerkezet:</i>						
TÁRSADALMILAG KÖTÖTT IDŐ (1–4)	553	518	519	533	486	392
FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLETEK (5)	647	651	644	659	668	685
SZABADON FELHASZNÁLT IDŐ (6)	239	270	278	248	286	363
Összesen	1 439	1 440	1 440	1 441	1 440	1 440

4. A 18–39 éves nők átlagos napi időbeosztása percben, családi állapot és a házasok gyermekszáma szerint

Tevékenységek	Egyedül- álló	Házass és a gyermekek száma				Gyerme- két egye- dül neve- lő
		0	1	2	3–X	
1. KERESŐ ÉS TERMELŐTEVÉKENYSÉG	297	217	175	189	122	218
1.1 Főfoglalkozásként végzett munka	289	195	162	168	95	202
1.2 Jövedelemkiegészítés	8	22	13	21	27	15
2 HÁZTARTÁS ELLÁTÁSA	103	221	329	346	425	245
2.1 Hagyományos háztartási munkák	75	178	187	218	254	140
Ebből:						
Főzés, terítés, tálalás	22	62	71	84	98	46
Mosogatás, törölgetés	11	28	27	33	37	22
Lakás takarítása, rendbetétele	25	42	43	43	54	36
Mosás, vasalás	17	37	43	49	57	33
Ruhaneműk javítása varrása	0	9	3	6	7	3
2.2 Ház körüli javító, karbantartó munkák	2	4	12	8	12	8
2.3 Gyermekevelés, gyermekgondozás	0	7	106	97	131	72
Ebből, 1:						
Testi ellátás, gondozás	0	5	63	54	83	42
Mesélés, játék a gyerekekkel	0	3	34	22	19	17
Tanulás a gyerekekkel	0	0	7	14	20	8
Gyermek szállítása, kísérése	0	0	3	7	10	5
Ebből, 2:						
Gyermekevelés 3 éves korig	0	4	80	43	56	41
Idősebb gyermek nevelése	0	4	26	54	76	31
2.4 Vásárlás, szolgáltatás igénybevétele	25	32	23	23	27	26
3. TANULÁS	34	1	9	4	8	24
4. KÖZLEKEDÉS	68	69	51	52	48	51
5. FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLETEK	688	688	653	648	648	660
6. SZABADON FELHASZNÁLT IDŐ	251	244	223	201	190	242
6.1 Társas szabadidőtöltés	66	62	45	38	46	69
6.2 Kulturális intézmények látogatása	5	3	7	2	1	3
6.3 Olvasás	44	28	26	25	22	22
6.4 Tévézés, videózás	102	137	122	119	115	135
6.5 Hobby	11	5	10	5	5	5
6.6 Szabad mozgás, testedzés	21	9	12	11	2	7
<i>Napi tevékenységszerkezet:</i>						
TÁRSADALMILAG KÖTÖTT IDŐ (1–4)	501	508	565	592	603	539
FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLETEK (5)	688	688	653	648	648	660
SZABADON FELHASZNÁLT IDŐ (6)	251	244	223	201	190	242
Összesen	1 440	1 439	1 441	1 441	1 442	1 441

5. A 18–39 éves, házas, gyermekes férfiak átlagos napi időbeosztása
a legkisebb gyermek életkora szerint, perc, 1993

Tevékenységek	0–3	4–6	7–14	15–X	Összesen
	éves gyermek				
1. KERESŐ ÉS TERMELŐTEVÉKENYSÉG	334	357	358	281	328
1.1 Főfoglalkozásként végzett munka	287	297	295	239	276
1.2 Nem mezőgazdasági jövedelemkieg.	4	4	8	0	4
1.3 Mezőgazdasági jövedelemkiegészítés	43	56	56	42	48
2 HÁZTARTÁS ELLÁTÁSA	165	134	93	80	115
2.1 Hagyományos háztartási munkák	22	17	22	12	18
2.2 Ház körüli javító, karbantartó munkák	54	59	41	51	51
Kert udvar, járda takarítása	7	10	11	8	9
Fűtés	13	15	11	15	13
Jármű és háztartási berendezés javítása	13	22	10	13	14
Épület, helyiség felújítása, építkezés	14	6	5	6	8
Egyéb háztartási munka	7	5	4	10	7
2.3 Gyermeknevelés, gyermekgondozás	69	49	19	2	32
<i>Ebből, 1:</i>					
Testi ellátás, gondozás	26	9	3	0	9
Mesélés, játék a gyerekekkel	40	26	5	1	17
Tanulás a gyerekekkel	2	7	9	0	4
Gyermek szállítása, kísérése	1	6	2	0	2
<i>Ebből, 2:</i>					
Gyermeknevelés 3 éves korig	40	5	0	0	11
Idősebb gyermek nevelése	29	44	18	1	21
2.4 Vásárlás, szolgáltatás igénybevétele	19	9	11	15	14
3. TANULÁS	10	4	8	17	11
4. KÖZLEKEDÉS	69	59	62	80	69
5. FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLET	634	639	646	680	652
6. SZABADON FELHASZNÁLT IDŐ	229	248	272	302	266
6.1 Társas szabadidőtöltés	46	40	57	93	62
6.2 Kulturális intézmények látogatása	1	3	0	8	3
6.3 Olvasás	17	19	31	21	22
6.4 Tévénézés, videózás	139	164	168	155	156
6.5 Hobby	5	2	3	5	4
6.6 Szabad mozgás, testedzés	20	21	12	21	18
<i>Napi tevékenységsszerkezet:</i>					
TÁRSADALMILAG KÖTÖTT IDŐ (1–4)	578	554	522	458	523
FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLETEK (5)	634	639	646	680	652
SZABADON FELHASZNÁLT IDŐ (6)	229	248	272	302	266
Összesen	1 441	1 441	1 440	1 440	1 440

6. A 18–39 éves, házas, gyermekes nők átlagos napi időbeosztása
a legkisebb gyermek életkora szerint, perc, 1993

Tevékenységek	0–3	4–6	7–14	15–X	Összesen
	éves gyermek				
1. KERESŐ ÉS TERMELŐTEVÉKENYSÉG	41	194	235	246	178
1.1 Főoglalkozásként végzett munka	26	169	211	235	159
1.2 Nem mezőgazdasági jövedelemkiegészítés	1	2	3	0	2
1.3 Mezőgazdasági jövedelemkiegészítés	13	23	22	11	17
2 HÁZTARTÁS ELLÁTÁSA	525	372	311	184	351
<i>2.1 Hagyományos háztartási munkák</i>	<i>250</i>	<i>220</i>	<i>227</i>	<i>145</i>	<i>213</i>
Főzés, terítés, tálalás	94	87	95	43	82
Mosogatás, törölgetés	35	32	36	21	32
Lakás takarítása, rendbetétele	50	45	45	38	45
Mosás, vasalás	66	48	44	32	48
Ruhaneműk javítása varrása	4	8	4	6	5
Felnőttek ápolása, gondozása	1	1	3	5	2
<i>2.2 Ház körüli javító, karbantartó munkák</i>	<i>10</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>13</i>	<i>10</i>
<i>2.3 Gyermeknevelés, gyermekgondozás</i>	<i>239</i>	<i>116</i>	<i>50</i>	<i>5</i>	<i>102</i>
<i>Ebből, 1:</i>					
Testi ellátás, gondozás	156	57	16	3	58
Mesélés, játék a gyerekekkel	68	31	4	0	25
Tanulás a gyerekekkel	7	13	25	2	13
Gyermek szállítása, kísérése	8	15	5	0	6
<i>Ebből, 2:</i>					
Gyermeknevelés 3 éves korig	184	17	2	0	54
Idősebb gyermek nevelése	55	99	48	5	49
<i>2.4 Vásárlás, szolgáltatás igénybevétele</i>	<i>26</i>	<i>27</i>	<i>24</i>	<i>20</i>	<i>24</i>
3. TANULÁS	4	4	7	12	7
4. KÖZLEKEDÉS	36	53	52	71	52
5. FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLET	640	632	649	664	647
6. SZABADON FELHASZNÁLT IDŐ	194	186	187	263	206
6.1 Társas szabadidőtöltés	37	38	34	63	42
6.2 Kulturális intézmények látogatása	9	1	1	8	5
6.3 Olvasás	18	24	25	33	25
6.4 Tévénézés, videózás	120	113	109	134	118
6.5 Hobby	4	6	5	13	7
6.6 Szabad mozgás, testedzés	5	6	13	12	9
<i>Napi tevékenységszerkezet:</i>					
TÁRSADALMILAG KÖTÖTT IDŐ (1–4)	606	623	605	513	587
FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLETEK (5)	640	632	649	664	647
SZABADON FELHASZNÁLT IDŐ (6)	194	186	187	263	206
Összesen	1 441	1 441	1 441	1 440	1 441